

കലയാള വിചിന്ത

എ. ആർ. രാജരാജവർമ്മ
M. A. M. R. A. S.

കമലാലയാണിക്കരീപ്പ
തിരുവനന്തപുരം-1

മലയാളശാക്തീകം

ഗ്രന്ഥകർതാ:

എ. ആർ. രാജരാജവർമ്മ

M, A. M. R. A. S.

കമലാലയാ ബുക്സ് ഡിപ്പോ

തിരുവനന്തപുരം.

[പകർപ്പവകാശം]

1128/1953.

വില: രണ്ടുരൂപിക.

പരിഷ്കരിച്ച 5-ാം പതിപ്പ് 1953 ജൂലായി.

ശ്രീ
മഹാമഹിമശ്രീ
കേരളവർമ്മ

C. S. I. HON. F. M. U., F. R. HIST. S., M. R. A. S.
F. N. B. A., B. S. A.

വലിയകോയിത്തമ്പുരാൻ

തിരുമനസ്സിലെ തൂപ്പാദങ്ങളിൽ
അവിടുത്തെ ശിഷ്യനും ഭാഗീനേയനും വിധേയനുമായ
ഗുണമകർത്ഥാപ്

അനന്തരീപ്രകാരം ഈ കൃതി
ഭക്തിവിനയബഹുമാനപുരസ്സരം
സമർപ്പിച്ചിരിക്കുന്നു.

സ മ ള് ണ മ

ശാകന്തളേ കേരളകാരളീദാസ-
വിവർത്തിതേ സത്യയമുദ്യമോ മേ ||
സഹസ്രരശ്മാവദിതേ വിഭാതേ
പ്രദീപസന്ദീപനസാഹസം സ്യാത് ||

അമാപി ഉ

മണേമ്ഹാർഷസ്യ ഗുണാനഭിജ്ഞൈഃ
പ്രവാളഭൂയിഷ്ടപദപ്രയോഗം ||
ഗ്രന്ഥസ്യ തസ്മാഭിനവം വിവർത്ത-
മദ്യത്ഥിതോഽഹം യദജല്ലമേവം ||

തദേതദപ്യച്ഛ്ഠിത ഭക്തിപൂതം
സമർപ്യതേ ശ്രീ ഗുരുപാദമുലേ ||
പാത്രാനുസാരേണ വികാരിണീനാം
വിപാക ഏവൈഷ ഹി ത്ഭംഗവീനാം ||

“സിദ്ധ്യന്തി കർമ്മസു മഹത്പാപി യന്നിയോജ്യാഃ
സംഭാവനാഗുണമവേഹി തമീശപരാണാം ||
കിം വാഭവിഷ്യദഭണസ്തമസാം നിഹന്താ
തം ചേത് സഹസ്രകിരണോ ധൂരി നാകരിഷ്യത്” ||

തിരുവനന്തപുരം; }
5-12-87.

എ. ആർ. രാജരാജവർമ്മ

ഉത്തരം

—:0:—

വ്യാഖ്യാനഭേദോദവി പാരഭേദോ-
 ഓനേകഭേദം യദി മൂലമേവ||
 പ്രസ്ഥാനഭേദാഭിഭേദതശ്ച
 ഭേദാവകാശഃ സുതരാം വിവരേന്ത||

അതോ നവീനേ പരിവർത്തനേന്സ്തിൻ
 കൃതഃ ശ്രമോ നൈവ പിനഷ്ടി പിഷ്ടം
 ശാകന്തളാത്മാമൃതപാനചാര-
 മേകം നവാ കൈരളി, തേദ്യ ലബ്ധം||

സാധു സ്വശിഷ്യപ്രണയാത് പ്രണീതം
 മദ്ഭാഗിനേയേന വിവർത്തമേതം||
 ശാകന്തളസ്യാപ്തിതമദ്യ മഹ്യം
 തത്പ്രേമനിഷ്ഠോദ് ഹമുരീകരോമി|

“സ്ഥാനേ സ്വശിഷ്യനിവഹൈവ്വിനിയുജ്യമാനാ
 വിദ്യാ ഇതം ഹി ഇണവത്തരമാതനോതി||
 ആദായ ശ്രകതിഷു വലാഹകവി പ്രകീണ്ണ-
 രത്നാകരോ ഭവതി വാരിഭിരംബരാശിഃ”||

തിരുവനന്തപുരം,

6-12-87

}

കേരളവർമ്മാ.

ഓ. ആർ. രാജരാജവർമ്മ തമ്പുരാന്റെയും ശാങ്കരജിം തർജ്ജിമ അന്നും ജനംഭയപോലെ കൈരളിയെ ആശ്ശോധിക്കുന്നുണ്ടെന്നും, അന്നന്തരപരിഭാഷകൾ അതിന്നു കീഴ്പ്പെട്ടേയുള്ളൂ എന്നും കൈരളീഭക്തന്മാരുടെ അഭിപ്രായത്തിന്നു പ്രാബല്യം കൂടി വരുന്നതിന്റെ ഫലമായി ഞങ്ങൾ ഓ. ആർ. തിരുമേനിയുടെ ഈ മലയാളശാങ്കരജിത്തെ പൂർണ്ണമായി പരിഷ്കരിച്ചു വായനക്കാരുടെ മുമ്പിൽവെച്ചുകൊള്ളട്ടെ.

പ്രസാധകർ.

ആ മുഖം

കാളിദാസൻ

കാലം.

ദക്ഷിണാപഥത്തിലെ ചാലൂക്യചക്രവർത്തിയായ പുലികേശി രണ്ടാമൻ പ്രശസ്തിയായി ഒരു ജിനാലയസമാപനാവസരത്തിൽ രവീകീർത്തി എന്ന ജൈനകവി രചിച്ചു, ബോംബേപ്രസിഡൻസിയുടെ തെക്കുള്ള അച്ചുവാളെ എന്ന സ്ഥലത്തേ ജൈനക്ഷേത്രത്തിൽ ഏ. ഡി.

ശിലാലേഖന 635-ൽ കൊത്തിയിട്ടുള്ള ശിലാലേഖനത്തിലാണ് പ്രസ്താവനകൾ. കാളിദാസന്റെ പേര് ആദ്യമായി പ്രസ്താവിച്ചു കാണുന്നത്. രാജ്യവിന്റെ ഭിഗ്വിജയത്തെ വർണ്ണിക്കുന്ന രാജവംശത്തിലെ നാലാംസ്തംഭത്തെ മാതൃകയാക്കിയും അതിലെ ചില പദങ്ങളെ കവനമാണ് രവീകീർത്തി പ്രസ്തുതപ്രശസ്തിനിമിച്ഛിച്ചിരിക്കുന്നതും. രാജവംശത്തിലെ 1-ാംസ്തംഭത്തിലെ 6-ാംശ്ലോകത്തിന്റെ പകുതിയായ "യഥാവിധി ഹൃതാഗ്നീനാം, യഥാ കാമാച്ചിതാർമ്മിനാം" എന്നതിനെ ഏ. ഡി. 602-ൽ കൊത്തപ്പെട്ട ചാലൂക്യരാജാവായ മംഗളേശന്റെ മഹാകൂടസ്തംഭലേഖനത്തിൽ ഉദ്ധരിച്ചിട്ടുണ്ട്. കുംബോഡിയായിൽ ഏ. ഡി. ഏഴാംശതാബ്ദത്തിന്റെ പൂർവ്വാർദ്ധത്തിൽ കൊത്തപ്പെട്ടിട്ടുള്ള ശിലാലേഖനങ്ങൾ അവയുടെ കർതാക്കന്മാർ രാജവംശം വായിച്ചിരുന്നു എന്നു കാണിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു.

സാഹിത്യകൃതികളിൽ കാളിദാസനെ ആദ്യമായി പേരുപറഞ്ഞു പ്രസ്താവിക്കുന്നത് ഏ. ഡി. 607- മുതൽ 648- വരെ നാടുവാണിരുന്ന ഹർഷചക്രവർത്തിയുടെ രാജസഭയിലെ കവിയായ ബാണനാകുന്നു. ബാണന്റെ മുമ്പിലത്തെ തലമുറയിൽ ജീവിച്ചിരുന്നതായി വിശ്വസിക്കുവാൻ കാരണം കാണുന്ന സുബന്ധുവിന്റെ പ്രസിദ്ധ കഥയായ വാസവദത്തയിൽ കാളിദാസകൃതികളെ ഉപജീവിച്ചു

സാഹിത്യ
പ്രസ്താവനകൾ

തിയതായി തോന്നിക്കുന്ന ചില ഭാഗങ്ങൾ കാണാവുന്നതാണ്. ഇതിന് ഒരു ഉദാഹരണം ഇവിടെ ചേർക്കുന്നു. പ്രഭാതത്തെ വർണ്ണിക്കുമ്പോൾ സുബന്ധു ഇങ്ങനെ പറയുന്നു:—“ആസന്നമരണാസ്യിവ ജീവിതേശരപുരാഭിമുഖീ വ്യു കാമീനീവ്യു” ഇതു രാജവംശത്തിലെ

“ഹൃദി രാമമന്ദമാപുഷ്പയാസ്രുതേ-
റന്തിനാൽ വലത്തരിയ രക്ഷചഭവം.

അതിയായ നിരാചരിയണിത്തണത്തുപോ-
യഥ ജീവിതശൈലിമാറ്റം വരുത്തേണ്ടതാണ്.

എന്ന ശ്ലോകത്തെ അനുസ്മരിപ്പിക്കുന്നു. മുകളിൽ ഉദ്ധരിച്ചിട്ടുള്ള ഐ. ഡി. ഐ. ശതാബ്ദത്തിലെ ശിലാലേഖനങ്ങളിൽനിന്നും കാവ്യങ്ങളിൽനിന്നും കാളിദാസൻ ഐ. ഡി. 600-നു മുമ്പ് ജീവിച്ചിരുന്നു എന്നു നിസ്സംശയം പറയാവുന്നതാണ്.

ഈ കോലത്തിനുശേഷമാണ് കാളിദാസൻ ജീവിച്ചിരുന്നതെന്നു കണ്ടുപിടിക്കുന്നത് എഴുപതാണ്ടു മുമ്പെങ്കിലും ഇതിനെപ്പറ്റി ഭിന്നഭിന്ന പ്രയത്നങ്ങളുണ്ട്. നാലു പ്രധാന വാദങ്ങളാണ് കാളിദാസന്റെ കാലത്തെപ്പറ്റിയുണ്ടായിട്ടുള്ളത്. ഇവയ്ക്കു പ്രാചീനവിക്രമാർ നാലു വാദങ്ങൾ. ത്രവാദം, ചന്ദ്രഗുപ്തവാദം, സ്തംഭഗുപ്തവിക്രമാർ ത്രവാദം, യശോവർമ്മവിക്രമാർ ത്രവാദം എന്നു പേരിടാവുന്നതാണ്. ഈ നാലുവാദങ്ങൾക്കും പൊതുവേയുള്ള അടിസ്ഥാനങ്ങൾ ഐ. ഡി. 13-ാം ശതാബ്ദത്തിലെ മറ്റൊരു കാളിദാസന്റെ കൃതമായ “ജ്യോതിർവിഭാഭരണം” എന്ന കൃതിയിലുള്ള

“ധനപന്തരീക്ഷപണകാമരസിംഹശങ്ക-
വേതാളഭിട്ടലകർപ്പരകാളിദാസാഃ
പുത്രോവരാമമിതിരേ നൃപതേജസ്സഭായാം
രത്നാനി വൈ വരഭചിർനവവിക്രമസ്വ.”

എന്ന ശ്ലോകവും, “വാസവദത്താ” എന്ന പ്രസിദ്ധകഥയുടെ കർത്താവു ഐ. ഡി. 600-നു സമീപിച്ചു ജീവിച്ചിരുന്ന കവിയുമായ സുബന്ധുവിന്റെ പ്രസ്തുതകൃതിയിലുള്ള

“സാ രസവത്താ വിനൃപാ നവകാ വിലസന്തി ചരതി നോ കങ്ക!
സരസീവ കീർത്തിശേഷം ശരവതി ഭൂവി വിക്രമാഭിത്യേ.”

എന്ന ശ്ലോകവുമായൊന്നു പറയാം. പ്രസ്തുത രണ്ടു ശ്ലോകങ്ങളിൽനിന്നു വിക്രമാഭിത്യൻ എന്നൊരു പ്രസിദ്ധരാജാവ് ഭാരതത്തിൽ ഉണ്ടായിരുന്നെന്നും, അദ്ദേഹത്തിന്റെ സദസ്സിലെ നവരത്നങ്ങളുടെ കൂട്ടത്തിൽ കാളിദാസനും ഉൾപ്പെട്ടിരുന്നു എന്നും, നാലു വാദക്കാരും ഒന്നുപോലെ വിശ്വസിക്കുന്നു. ഈ വിക്രമാഭിത്യൻ ഏതാണെന്നുള്ളതിനെ അറസ്സുപിച്ചാണ് ഇവ തമ്മിൽ ഭിന്നഭിന്നപ്രയത്നങ്ങളായിട്ടുള്ളത്. പ്രാചീനവിക്രമാഭിത്യവാദകളായ ഈ വിക്രമാഭിത്യൻ ബി. സി. 57-ൽ നാടുവാണിരുന്ന ദേഹവും, വിക്രമബന്ധുവിന്റെ സ്ഥാപകനും, ശങ്കരന്മാരെ തോല്പിച്ചവനുമായ പ്രസിദ്ധ മന്ദരാജാവുവെന്നു വിചാരിക്കുന്നു. ഈ വിക്രമാഭിത്യൻ ഐ. ഡി. 3 മുതൽ 412-വരെ നാടുവാണിരുന്ന പ്രസിദ്ധ ഗുപ്തചക്രവർത്തിയായ മഗ്ധൻവിക്രമാഭിത്യനാണെന്നും ചന്ദ്രഗുപ്തവിക്രമാഭിത്യവാദക്കാർ വിശ്വ

കുന്നു. ഏ. ഡി 455-മുതൽ467-വരെ വാടുവാണിരുന്ന ഗുപ്തചക്രവർത്തിയായ സ്തമ്പഗുപ്തവിക്രമാദിത്യന്റെ കാലത്ത് കാളിദാസൻ ജീവിച്ചിരുന്നു എന്നാണ് സ്തമ്പഗുപ്തവാദികൾക്കു് അഭിപ്രായം. ഉദ്ദേശം ഏ. ഡി. 527 മുതൽ 555-വരെ നാടുവാണിരുന്നവനും ഇന്നന്മാരെ തോല്പിച്ച് ഒരു സാമ്രാജ്യം സ്ഥാപിച്ചവനുമായ യശോവർമ്മൻ വിക്രമാദിത്യൻ എന്ന മാലവരാജാവാണ് കാളിദാസന്റെ സമകാലീനൻ എന്ന് യശോവർമ്മവാദികൾ വിശ്വസിക്കുന്നു. നവീന ചരിത്രഗവേഷണഫലങ്ങൾ അറിയാപുന്ന ഒരു പണ്ഡിതനും തന്നെ ഇന്ന് പ്രാചീനവിക്രമാദിത്യവാദം സ്വീകരിക്കുന്നില്ല. യശോവർമ്മവിക്രമാദിത്യവാദമാണ് ഇന്ന് അധികം പ്രാബല്യത്തിലിരിക്കുന്നതും. ഇവ ഭാരതീയനായും പരിശോധിച്ചു നോക്കാം.

ഒരു കാളിദാസൻ രചിച്ച ജ്യോതിർവിദാഭരണം എന്ന ജ്യോതിശ്ശാസ്ത്ര ഗ്രന്ഥത്തെ ആസ്പദിച്ചാണ് പ്രാചീനവിക്രമാദിത്യവാദം പുറപ്പെടുവിട്ടത്. താൻ വിക്രമാദിത്യനെ മാളവരാജാവിന്റെ സദസ്സിലെ ഒരു അംഗമാ

പ്രാചീന വിക്രമാദിത്യവാദം. ണനും, താൻ രചിച്ചവശം തുടങ്ങി മൂന്നു കാവ്യങ്ങളും, ശ്രീകൃഷ്ണവാദത്തെപ്പറ്റി പല ഗ്രന്ഥങ്ങളും രചിച്ചതിനുശേഷം, കലി 3168-ൽ ജ്യോതിർവിദാഭരണം രചിക്കുവാൻ

ആരംഭിച്ചുവെന്നും ഈ കാളിദാസൻ ഈ ഗ്രന്ഥത്തിൽ പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. വിക്രമാദിത്യസദസ്സിലെ നവരത്നങ്ങളെപ്പറ്റി മുകളിൽ ഉദ്ധരിച്ചിട്ടുള്ള ശ്ലോകവും ഈ കൃതിയിലുണ്ട്. പ്രസ്തുത നവരത്നങ്ങൾക്കു പുറമേ മണി, അംഗുഭരതൻ, ജിഹ്വ, ത്രിലോചനൻ, ഹരി എന്നു കവികളും, സത്യൻ, ശ്രീതസേനൻ, ശ്രീബാദരായണി, മണിമന്ദൻ, കമാരസിംഹൻ എന്നീ ജ്യോതിശ്ശാസ്ത്രജ്ഞന്മാരും ആ രാജസദസ്സിൽ ഉണ്ടായിരുന്നു എന്നും ഈ ഗ്രന്ഥത്തിൽ പ്രസ്താവിക്കുന്നുണ്ട്. ഇങ്ങനെയെല്ലാമിരുന്നാലും, ഈ കൃതി സാക്ഷാൽ കാളിദാസന്റെ കൃതിയല്ലെന്നും, ഏ. ഡി. 1242-ൽ ഗുജറാറ്റിലെ അണഹിൽവാഡരാജ്യത്തിലെ ചെലുകുപ്തരാജാവിന്റെ രാജധാനിയിലോ, അതിനടുത്തോ പാർത്തിരുന്ന ഒരു ഔജനഗ്രന്ഥകാരന്റെ കൃതിയാണ് ഇതെന്നും വിചാരിക്കുവാനാണ് കാരണങ്ങൾ കാണുന്നത്. തന്റെ സമകാലീനനെന്ന് ഈ കാളിദാസൻ പറയുന്ന വരാഹമിഹിരൻ എന്ന പ്രസിദ്ധ ജ്യോതിശ്ശാസ്ത്രജ്ഞൻ ഏ. ഡി. 499-ൽ ജീവിച്ചിരുന്ന ആയുർവ്വേദൻ എന്ന മറ്റൊരു പ്രസിദ്ധ ജ്യോതിശ്ശാസ്ത്രജ്ഞന്റെ അഭിപ്രായങ്ങളെ ഖണ്ഡിക്കുകയും, ഏ. ഡി. 505-ലെ തന്റെ പഞ്ചസിദ്ധാന്തികത്തിൽ ഗണനം തുടങ്ങുന്നതിനായി ഉപയോഗിക്കുകയും ചെയ്തിട്ടുണ്ട്. അദ്ദേഹം ഏ. ഡി. 587-ൽ മരിച്ചു എന്ന്. ആമരാജൻ എഴുതിയിട്ടുള്ള ഒരു വ്യാഖ്യാനത്തിൽനിന്നു നമുക്ക് അറിയാം. അതിനാൽ ജ്യോതിർവിദാഭരണത്തിൽ

പറയുന്ന കാലമായ കലി 3069-ൽ അതായതു് ബി. സി. 33-ൽ അല്പ ജ്യോതിർവിദാഭരണകർതാവു് ജീവിച്ചിരുന്നതെന്നു വരുന്നു. അതുപോലെ തന്നെ തന്റെ മറ്റൊരു സമകാലീനനെന്നു ജ്യോതിർവിദാഭരണകർതാവു പറയുന്ന ജിഷ്ണു ഏ. ഡി. 628-ൽ ജീവിച്ചിരുന്നതായി നമുക്കു് അറിയാവുന്ന ബ്രഹ്മഗുപ്തസിദ്ധാന്തകർതാവായ ബ്രഹ്മഗുപ്തന്റെ പിതാവാണ്താനും. ബ്രഹ്മഗുപ്തൻ 628-ൽ ജീവിച്ചിരുന്നതിനാൽ അദ്ദേഹത്തിന്റെ പിതാവായ ജിഷ്ണു വരാഹമിഹിരന്റെ സമകാലീനനായി ഏ. ഡി. ആറാംശതാബ്ദത്തിന്റെ ഉത്തരാർദ്ധത്തിൽ ജീവിച്ചിരുന്നിരിക്കണം. ഇവ ഏല്യാറ്റിലും നിന്നു് ജ്യോതിർവിദാഭരണകർതാവു് പ്രസ്താവിക്കുന്ന വിക്രമാദിത്യൻ ഏ. ഡി. 6-ാംശതാബ്ദത്തിലാണു്, ബി. സി. 33-ൽ അല്പ ജീവിച്ചിരുന്നതെന്നു വരുന്നു.

അയനാംശം കണ്ടുപിടിക്കുന്നതിനുള്ള മാർഗ്ഗങ്ങൾ നിർദ്ദേശിക്കുന്നിടത്തു് അതിനായി ശതാബ്ദത്തിൽനിന്നു് 445 വർഷം കുറച്ചു് അറുപതു കൊണ്ടു ഹരിക്കണമെന്നും ജ്യോതിർവിദാഭരണകർതാവു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. ബി. സി. 57-ൽ നാടുവാണിരുന്ന പ്രാചീനവിക്രമാദിത്യന്റെ കാലം കഴിഞ്ഞു് കുറഞ്ഞപക്ഷം ഏഴു ശതാബ്ദത്തിനുശേഷമാണു് ജ്യോതിർവിദാഭരണത്തിലെ വിക്രമാദിത്യൻ ജീവിച്ചിരുന്നതെന്നു് ഇതു പ്രത്യക്ഷമാകുന്നുണ്ടു്. ഈ കാലം തന്നെയാണല്ലോ മുകളിൽ പ്രസ്താവിച്ച വരാഹമിഹിരന്റെയും ജിഷ്ണുവിന്റെയും കാലവും. ഇതിൽനിന്നു് ജ്യോതിർവിദാഭരണകർതാവു നൽകുന്ന കാലം വിശ്വാസയോഗ്യമല്ലെന്നു വരുന്നു. അദ്ദേഹം പ്രാചീന വിക്രമാദിത്യന്റെ കാലത്തുമല്ല, ഏ. ഡി. 6-ാംശതാബ്ദത്തിൽ നാടുവാണ യശോവർമ്മൻവിക്രമാദിത്യന്റെ കാലത്തുമല്ല ജീവിച്ചിരുന്നതെന്നും, അദ്ദേഹത്തിന്റെ കാലം ഏ. ഡി. 1242 ആണെന്നും ജ്യോതിർവിദാഭരണത്തിലെ നാലാംഅദ്ധ്യായത്തിലെ 34-ാംശ്ലോകത്തിൽനിന്നു കണ്ടുപിടിച്ചിട്ടുണ്ടു്. അതിനാൽ താൻ രാജവംശം രചിച്ച കാളിദാസനാണെന്നു ഈ ഗ്രന്ഥകർതാവു തട്ടിമുളിച്ചിരിക്കുന്നതു പച്ചപ്പൊളിയാണെന്നു പ്രത്യേകം പറയേണ്ടതില്ലല്ലോ. ഈ കാരണങ്ങളാലാണു് ഇന്നുള്ള പണ്ഡിതന്മാരിൽ 99 ശതമാനവും പ്രാചീനവിക്രമാദിത്യവാദത്തിന്നു് റിപ്പോർട്ടിരിക്കുന്നതു്

മുപ്ലചക്രവർത്തിയായ ചന്ദ്രഗുപ്തവിക്രമാദിത്യന്റെ വിക്രമാദിത്യബിരുദവും, സാഹിത്യരത്നപരനായ വീരസേനകൈതവരാജൻ എന്നൊരു മന്ത്രി അദ്ദേഹത്തിനുണ്ടായിരുന്നതു്വസ്തുതയും, ഉജ്ജയിനിയിലെ ശകക്ഷത്രപ

ചന്ദ്രഗുപ്തവിക്രമാദിത്യവാദം.

വാദത്തിലെ ഭൂവില്പാത്ത രാജാവിനെ അദ്ദേഹം തോല്പിച്ച സംഗതിയും, ചംബൽനദീതീർത്തിനു സമീപമുള്ള മണ്ഡസോറിൽ (പ്രാചീനകാലത്തെ ദരപുരത്തിൽ) ഏ. ഡി. 472-

കൊത്തിയിട്ടുള്ളതും, വസഭട്ടി എന്ന കവിയാൽ വിരചിതപുമായ ഒരു ശിലാലേഖനത്തിലെ രണ്ടു ശ്ലോകങ്ങൾക്കു മേഘദൂതിലെ ഒരു ശ്ലോകത്തോടു കാണുന്ന സാദൃശ്യവും ആണ് ചന്ദ്രഗുപ്തവിക്രമാദിത്യവാരത്തിനു തുടങ്ങിയ കൊണ്ടുവന്നിട്ടുള്ള ന്യായങ്ങൾ. ഇവയിൽ ഭട്ടവിലത്തെ ന്യായം മാത്രമേ ഗണ്യമായിട്ടുള്ളൂ.

വസഭട്ടിയുടെ ദശപുരവർണ്ണനയ്ക്കും കാളിദാസന്റെ അളങ്കാപുരി വർണ്ണനയ്ക്കും തമ്മിൽ ആശയസാദൃശ്യമുണ്ടെന്നു സമ്മതിച്ചു മതിയാവൂ. വസഭട്ടിയെപ്പോലെയുള്ള ഒരു അപ്രസിദ്ധനായ പ്രാദേശികകവിയെ രാജസദസ്സുകളിലെ രേഖകാരമായിരുന്ന കാളിദാസൻ അനുകരിക്കുവാൻ ഇടയില്ലെന്നും, നേരേമറിച്ചാണ് യഥാർത്ഥത്തിൽ സംഭവിച്ചതെന്നും, തന്നിമിത്തം വസഭട്ടിയുടെ കാലമായ ഐ. ഡി. 472-നു രണ്ടു തലമുറയ്ക്കു മുൻപുകിലും—അതായത്, ചന്ദ്രഗുപ്തവിക്രമാദിത്യന്റെ കാലത്ത്—കാളിദാസൻ ജീവിച്ചിരുന്നിരിക്കണമെന്നും ഈ പക്ഷക്കാർ വാദിക്കുന്നു. വാസ്തവം ഇതിനു നേരേമറിച്ചാണെന്നു വിചാരിക്കുവാനാണു കാരണമുള്ളത്. ദശപുരത്തിനു സമീപത്തുള്ള ഒരു സ്ഥലത്താണ് കാളിദാസൻ ജനിച്ചതെന്നു വിചാരിക്കുവാൻ ന്യായങ്ങളുമുണ്ട്. ഇവയെ കാളിദാസന്റെ ജീലചരിത്രത്തേപ്പറ്റി പിന്നീടു പ്രതിപാദിക്കുമ്പോൾ വിവരിക്കുന്നതാണ്. തന്മൂലം തന്റെ സ്വദേശത്തെ കവിയായ വസഭട്ടിയുടെ കവിത കാളിദാസൻ ബാല്യകാലത്തുതന്നെ വായിച്ചിരിക്കുവാൻ ഇടയുണ്ട്. ഇതിന്റെ സ്മരണ വച്ചുകൊണ്ടായിരിക്കാം മേഘദൂതിലെ പ്രസ്തുതശ്ലോകം അദ്ദേഹം രചിച്ചതും. മറ്റൊരു വിധത്തിലും ഈ പ്രശ്നത്തിനു സമാധാനം പറയാവുന്നതാണ്. രണ്ടു കവികളും അന്യോന്യം പ്രസ്തുത ആശയത്തിനു കടപ്പെട്ടിരുന്നില്ലെന്നും, അന്നത്തെ സംസ്കൃതസാഹിത്യത്തിൽ ധാരാളമായി പ്രചാരമുണ്ടായിരുന്ന ഒരു സാമാന്യമായ ആശയത്തെ ഇവർ രണ്ടുപേരും സ്വതന്ത്രമായി ഉപയോഗിച്ചതേയുള്ളൂ എന്നും വരാം.

പിന്നെയും ചന്ദ്രഗുപ്തവിക്രമാദിത്യന്റെ പിതാവും മുൻഗാമിയുമായ സമുദ്രഗുപ്തൻ നടത്തിയ ദിഗ്വിജയത്തിന്റെ സ്മരണയും ഭാരതം ഗുപ്തചക്രവർത്തിമാരുടെ ഏകജ്ജ്വലമായിവരുന്നതിന്റെ കീഴിലിരുന്ന സ്ഥിതിയുമാണു രഘുവംശം പ്രതിബിംബിക്കുന്നതെന്നും ഇവർ വാദിക്കുന്നു. വാസ്തവത്തിൽ ഭാരതത്തിൽ ഏകജ്ജ്വലമായിവരും ഇല്ലാതെയായിരുന്ന ഒരു കാലത്തെ സ്ഥിതിയാണു രഘുവംശത്തിൽ വർണ്ണിച്ചിട്ടുള്ളത്. ദിലീപൻ, രഘു, ദശരഥൻ, രാമൻ, കൃഷ്ണൻ, അതിഥി മുതലായ ശക്തരും മഹാഹീനരായ രാജാക്കന്മാരും ജനിച്ചിട്ടു രഘുവിന്റെ വംശം വിഷയലബ്ധനും ദുർബലനുമായ അഗ്നിവർണ്ണനിൽ ചെന്നുവസാനിച്ചിരിക്കുന്ന സ്ഥിതി വർണ്ണിക്കുന്ന രഘു

വംശകാവ്യം, ഈ രാജവംശത്തിൽത്തന്നെ ജനിച്ച (ഗുപ്തചക്രവർത്തികൾ സൃഷ്ടിച്ചവംശത്തിൽ അതായത് രാജവിന്റെ വംശത്തിൽപ്പെട്ടവരായിരുന്നു എന്നോർക്കണമെന്നു് ഇടയ്ക്കു പറഞ്ഞുകൊള്ളട്ടെ) പ്രതാപവാന്മാരായ സമുദ്രഗുപ്തൻ, ചന്ദ്രഗുപ്തൻ, കുമാരഗുപ്തൻ മുതലായ ഗുപ്തചക്രവർത്തിമാരുടെ കാലത്തെ പ്രാബല്യത്തെ വർണ്ണിക്കുന്നു എന്നു വാദിക്കുന്നത് തീരെ യുക്തിഹീനമല്ലേ? ഉദ്ദേശം ഐ. ഡി. 330 മുതൽ 510 വരെ-അതായത് സമുദ്രഗുപ്തൻ, ചന്ദ്രഗുപ്തൻ, കുമാരഗുപ്തൻ, സ്തന്ദ്രഗുപ്തൻ, ബുധഗുപ്തൻ, ഭാനുഗുപ്തൻ എന്നിവരുടെ വാഴ്ചകാലത്തു്-ഗുപ്തസാമ്രാജ്യം ശക്തിയുള്ള ഒന്നായിരുന്നു. അതിനുശേഷം ഇണന്മാരുടെ കടുത്ത ആക്രമണം നിമിത്തം അതു നശിക്കുകയും ചെയ്തു. ഐ. ഡി. 527-നു സമീപിച്ചു് ദശരൂപം തലസ്ഥാനമായുള്ള പരംചിമമലവരാജ്യത്തിലെ രാജാവായ യശോവർമ്മൻ വിസ്താർവ്വൻ, അഥവാ വിക്രമാദിത്യഹൻ, പ്രസിദ്ധഇണരാജാവായ മിഹിരകുലനെ അവസാനമായി തോല്പിച്ചു് ഓരതത്തെ ഇണാക്രമണങ്ങളിൽനിന്നു രക്ഷിക്കുകയും, ഉത്തരഭാരതത്തിൽ അല്പകാലംമാത്രം നിലനിന്ന ഒരു സാമ്രാജ്യം സ്ഥാപിക്കുകയും ചെയ്തു. രാജവിന്റെ ദിഗ്വിജയം ആരങ്ങോടുകൂടി ദിഗ്വിജയത്തെ പ്രതിബിംബിക്കുന്നുണ്ടെങ്കിൽ, അതു് യശോവർമ്മൻ വിക്രമാദിത്യന്റേതിനേക്കാൾ പ്രതിബിംബിക്കുന്നതു് എന്നുവേണം പറയാൻ. യശോവർമ്മന്റെ അന്ത്യകാലത്തു് അദ്ദേഹത്തിന്റെ സാമ്രാജ്യം ചിന്നിച്ചിതറിപ്പോവുകയും, യശോവർമ്മന്റെ മരണാനന്തരം അദ്ദേഹത്തിന്റെ പുത്രനും പിൻഗാമിയുമായ ശീലാദിത്യനു്, അഥവാ പ്രതാപശീലനു്, ശത്രുക്കളുടെ ആക്രമണം നിമിത്തം നാടുവിട്ടുപോകേണ്ടിവരുമെന്നു് ചെയ്തു എന്നും നമുക്കു് അറിയാം. കാശ്മീരരാജാവായ പ്രവരസേന: രണ്ടാമന്റെ സഹായംകൊണ്ടാണു് ശീലാദിത്യനു് ഒടുക്കം തന്റെ രാജ്യവീണ്ടും കരസ്ഥമാക്കുവാൻ സാധിച്ചതും. യശോവർമ്മന്റെ സാമ്രാജ്യം ക്ഷയിച്ചതുടങ്ങിയ കാലത്തെ രാഷ്ട്രീയസ്ഥിതിയാണു് കാളിദാസൻ രചിച്ചവംശത്തിൽ വാസുദത്തിൽ വിവരിച്ചിരിക്കുന്നതു്.

രാജവംശത്തിലെ 6-ാംസർഗ്ഗത്തിൽ വിവരിച്ചിട്ടുള്ള ഇന്ദുമതീസ്വയംവരത്തിനു വന്നിരുന്ന രാജാക്കന്മാരുടെ വർണ്ണന കാളിദാസന്റെ കാലത്തെ സാമാന്യരാഷ്ട്രീയസ്ഥിതിയെ നല്ലപോലെ പ്രസ്താവിക്കുന്നുണ്ടു്. ഇതിനെന്നു ചക്രവർത്തിപദം കരസ്ഥമാക്കിയ ഒരു രാജാവും അന്നു ഭാരതത്തിൽ ഉണ്ടായിരുന്നില്ലെന്നും, അനേകം സ്വതന്ത്രരായ രാജാക്കന്മാർ അന്നു ഭാരതത്തിൽ നാടുവാണിരുന്നു എന്നും അന്നുമാനിക്കാം. പ്രസ്തുത രാജാക്കന്മാർ വർണ്ണിക്കുന്ന ശ്ലോകങ്ങളുടെ കൂട്ടത്തിൽ മഗധരാജാവിനെ വർണ്ണിക്കുന്ന

‘കാമം തൃപാസ്സതു സഹസ്രശോ f ന്യേ
രാജനപരീമാഹുരേയ ഭൂമി

നക്ഷത്രതാരാശ്രമസങ്കല്പാപി
ജ്യോതിഷ്മതീ ചന്ദ്രമസൈവ രശ്മിഃ”

(ക്ഷിതിചർ പലർ വിളങ്ങിടട്ടെ, രാജ-
നപതി യായിന്നിവനാലെയെന്നുപു
മതിയന്നയുകിലേ ഗ്രഹോദ്ധ്വസൽസം-
ഹതിയന്നി രാവ്യ വെളിച്ചമുള്ളതാവും.)

എന്നൊരു ശ്ലോകമുണ്ടു്. ഈ രാജവർണ്ണനയിൽ മഗധരാജാവിനു പ്രഥമ സ്ഥാനം നൽകിയിരിക്കുന്നതുകൊണ്ടും, “രാജനപതിമാഹരണേന ഭൂമിഃ” എന്നു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നതുകൊണ്ടും, മഗധരാജാവു് ഒരുതരം മേൽക്കോയ്മ ഇതരരാജ്യങ്ങളിൽ ചെലുത്തിയിരുന്നതായി കാളിദാസൻ സൂചിപ്പിക്കുന്നുണ്ടെന്നു, മഹോപാല്പായൻ ഡാക്ടർ ഹരപ്രസാദശാസ്ത്രി അഭിപ്രായപ്പെടുകയുണ്ടായി. ഈ വ്യാഖ്യാനവും അനുമാനവും ശരിയല്ലെന്നു് പ്രൊഫസ്സർ ഡി. ആർ. ഭണ്ഡാരകർ സ്ഥാപിച്ചിട്ടുണ്ടു്. “രാജനപതി” എന്ന പദത്തെ ഒരു രാജാവോടു കൂടിയതെന്നു തിരിച്ചറിയാൻ വ്യാഖ്യാനിച്ചതനിമിത്തമാണു് “ഡാക്ടർ ശാസ്ത്രിയ്ക്കു് ഈ പ്രമാണം പററിപ്പോയതെന്നും, മല്ലിനാഥൻ അതിനെ രോഭിനരാജവതീ എന്നാണു വ്യാഖ്യാനിച്ചിട്ടുള്ളതെന്നും, ഇങ്ങിനെ വ്യാഖ്യാനിച്ചയുടനേതെന്നു തന്റെ നില സാധൂകരിക്കുവാനായി മല്ലിനാഥൻ അമരകോശത്തിൽനിന്നു് “സുരാജ്ഞി ദേശേ രാജനപൻ സ്യാത്തതോ സ്ത്ര രാജവൻ” എന്ന ഭാഗം ഉദ്ധരിച്ചിട്ടുണ്ടെന്നും, കാളിദാസൻ “രാജവതി” എന്ന പദം പ്രയോഗിച്ചിരുന്നപ്പിൽ മാത്രമേ ഡാക്ടർ ശാസ്ത്രിയുടെ വാദം ശരിയായിരിക്കയുള്ളു എന്നും, ഒരു ഗുണവാനായ രാജാവു് എന്ന അർത്ഥത്തിലാണു് കാളിദാസൻ അതിനെ പ്രയോഗിച്ചിരിക്കുന്നതെന്നുമാണു് പ്രൊഫസ്സർ ഭണ്ഡാരകർ ചൂണ്ടിക്കാണിച്ചിട്ടുള്ളതു്. തന്റെ സമകാലീനരു്, “മഗധയിലെ ഗുപ്തന്മാർ” എന്നു ചരിത്രകാരന്മാർ പെരിട്ടിട്ടുള്ളവരുമായ അന്നത്തെ മഗധരാജാക്കന്മാർക്കു ഗുപ്തചക്രവർത്തികളുമായി രക്ഷ ബന്ധമുണ്ടായിരുന്നതിനാൽ മാത്രമാണു് അവർക്കു മേൽക്കോയ്മയുണ്ടായിരുന്നതുകൊണ്ടല്ല, കാളിദാസൻ തന്റെ രാജവർണ്ണനയെ മഗധരാജാവിനെ കൊണ്ടു തുടങ്ങിയിട്ടുള്ളതു്.

രാജവംശത്തിലെ രാജാവിന്റെ ദിഗ്വിജയവർണ്ണനയിൽ രാജ്യ അപരന്മാരുടെ ത്വരിതുള്ള ത്വികൃടാത്ത പിടിച്ചടക്കിയതിനു ശേഷം പാരസീകരേയും ചിണമാരേയും തോല്പിച്ചു എന്നു പറയുന്ന സ്തംഭഗുപ്തവാദം. ശ്ലോകങ്ങളെ പ്രത്യേകമായി അസ്പദിച്ചാണു സ്തംഭഗുപ്തവാദം ഉണ്ടായിട്ടുള്ളതു്. ആ ശ്ലോകങ്ങളെ ചുവടെ ചേർക്കുന്നു:—

“കരകുന്ദത്തങ്ങു കരീന്ദ്രൻ കത്തി-
പ്പരം പിളന്നുള്ള പരക്കിനാലേ
നിന്നുനകാണം നെടുതാം ത്രികൃ
മരം ജയതുണിനു തത്ര നിർത്തി

കരയ്യവൻ പോയഥ പാരസീക-
വരകർ വല്ലാത്തൊരു തോലിയേർപ്പാൻ
മറയ്യ തരം വഴിയിന്ദ്രിയാരി-
നിറയ്യ നേരൊരാള യോഗിപോലെ.

... ..

നലത്തൊടാമുന്തിരിവള്ളി ചൂഴ്ന്ന
നിലത്തു മാനോലു വീരിച്ചിരുന്ന
ചെല്ലത്തി മദ്യം ജയമാൻ ഭ്രൂ
ബലത്തിലുള്ളോരഥ വിശ്രമിച്ചാൻ.

... ..

നടന്ന മാൽ പോംപടി സിന്ധുവക്കിൽ-
ക്കിടന്നുണ്ടൊറ്റപവാജിയുരം
കടഞ്ഞു ചെങ്കുകുമരേണു പാരം
തടഞ്ഞു ചേരണൊരു കേസരങ്ങൾ?

സ്വപിതമം കാന്തരിൽ നേർക്കു കാട്ടി-
ക്കവിരുകു ഇന്നാവലമാർക്കുശേഷം
അവിഷ്കരം ചോപ്പണിയിക്കുവോന്നായ്
ഭവിച്ചിരങ്ങാരഘ്യചേഷ്ടിതങ്ങൾ.”

ഇതിൽ പ്രസ്താവിക്കുന്ന ഋണന്മാർ സ്റ്റാമ്പുവികൃമാദിത്യന്റെ കാലത്തു
ആദ്യമായി ഗുപ്തസാമ്രാജ്യത്തെ ആക്രമിക്കുകയും, അവരെ ആ ചക്രവർ
തോല്പിക്കുകയും ചെയ്തുകൊണ്ടു് ആ ചക്രവർത്തിയുടെ കാലത്താണ് കോ
ദാസൻ ജീവിച്ചിരുന്നതെന്ന് സ്റ്റാമ്പുപക്ഷക്കാർ വാദിക്കുന്നു. പിന്നെയു
സ്റ്റാമ്പുപുസ്തകങ്ങളുള്ള ഗുപ്തചക്രവർത്തിമാരെ സൂചിപ്പിക്കുന്ന രാജവംശത്ത
ലെ ചില വർണ്ണനകളിൽനിന്നും കാളിദാസൻ സ്റ്റാമ്പുന്റെ സമകാല
നനാണെന്ന് ഇവർ വിചാരിക്കുന്നു, ഈ സൂചനകൾക്കു ചില ഉദാഹരണ
ങ്ങൾ ചുവടെ ഉദ്ധരിക്കുന്നു. ഒന്നാം സർഗ്ഗത്തിലെ 5-ാം ശ്ലോകത്തിലെ
“ആ സമുദ്രക്ഷീരീശാനാം” എന്നതു സമുദ്രഗുപ്തനേയും, 12-ാം ശ്ലോകത്ത
ലെ “ദിലീപ ഇതി രാജേന്ദുരിന്ദുക്ഷീരനിധാവിവ്” എന്നതു ചന്ദ്രഗുപ്തനേ
യും, 3-ാം സർഗ്ഗത്തിലെ 55-ാം ശ്ലോകത്തിലെ “കുമാരോപി കമാ
വികൃമഃ” എന്നതും 4-ാം സർഗ്ഗത്തിലെ 43-ാം ശ്ലോകത്തിലെ “ശ്രീയ
മഹേന്ദ്രനാഥസ്യ ജവാതഃ” എന്നതും കുമാരഗുപ്തൻ മഹേന്ദ്രാദിത്യനേയും

7-ാം സർഗ്ഗത്തിലെ 1-ാം ശ്ലോകത്തിലെ 'സ്തന്ദന സാക്ഷാദിവ ദേവ സേനാം' എന്നത് സ്തന്ദനഗൃഹായം സൂചിപ്പിക്കുന്നു എന്നാണ് ഇവരുടെ അഭിപ്രായം. ഗൃഹസാമ്രാജ്യം സ്ഥാപിക്കുന്നതിനു മൂന്നു നാലു ശതാബ്ദങ്ങൾക്കു മുമ്പുതന്നെ ഭാരതീയർ യൂണന്മാരുമായി ഇടപെട്ടിട്ടുണ്ടെന്നു കാണിക്കുവാൻ വേണ്ടുവോളം ലക്ഷ്യങ്ങളുണ്ട്. [1937-ലെ മാതൃഭൂമി ആഴ്ചപ്പതിപ്പിന്റെ ഒരു ലക്കത്തിൽ ഈ ലേഖകൻ എഴുതിയിരുന്ന "കെരളീയ അത്മശാസ്ത്രം" എന്ന ലേഖനം നോക്കുക] അതിനാൽ പ്രസ്തുത ശ്ലോകങ്ങളിൽ നിന്നു സ്തന്ദനഗൃഹന്റെ സമകാലീനനാണ് കാളിദാസൻ എന്നു തന്നില്ല; രാജവംശത്തിൽനിന്നു മുകളിൽ ഉദ്ധരിച്ചിട്ടുള്ള ശ്ലോകഭാഗങ്ങൾ സ്തന്ദനഗൃഹന്റെയുള്ള ഗൃഹചക്രവർത്തികളെ സൂചിപ്പിക്കുന്നു എന്നു നന്നാലും, സ്തന്ദനഗൃഹന്റെ കാലത്തു കാളിദാസൻ ജീവിച്ചിരുന്നു എന്നു ഗണമെന്നില്ല. സ്തന്ദനഗൃഹം രണ്ടു രാജമുറയ്ക്കുശേഷം കാളിദാസൻ ജീവിച്ചിരുന്നാലും അദ്ദേഹത്തിനു ഗൃഹചക്രവർത്തിമാരെ ഇതുപോലെ വർണ്ണിപ്പാവുന്നതുമാണ്.

ധന്യവത്തിൽ പാരസീകരുടേയും യൂണന്മാരുടേയും മേൽ രാജ്യ നേരിയ വിജയത്തെ വിവരിക്കുന്ന മുകളിലുദ്ധരിച്ച ശ്ലോകങ്ങൾ യശോവർദ്ധനാദത്തെയാണ് ശക്തിപൂർവ്വം പിന്താങ്ങുന്നത്. മുകളിൽ ഉദ്ധരിച്ചിട്ടുള്ള ചിലമത്തെ ശ്ലോകത്തിലെ ഒന്നാംവരിയായ "നടന്ന മാൽപോംപടി സിധുവക്കിൽ" എന്നതിലെ "സിന്ധു" എന്ന പാഠത്തിനു പകരം "വട" ക്കു (എന്നു മറ്റൊരു പാഠവുമുണ്ട്. ഈ "വട" ക്കു) എന്ന പാഠം തെറ്റാണെന്നു വിചാരിക്കുവാൻ മതിയായ കാരണമില്ലാതെയുമില്ല. രാജ്യവിന്റെ ഭിഗ്വിജയവർണ്ണനയിൽ, യൂണന്മാരേയും കാംബോജരേയും തോല്പിച്ചതിനുശേഷം രാജ്യ മേരുവിൽ എത്തിയതായി കാളിദാസൻ പ്രസ്താവിച്ചു. അ.ന.ന. ൧൦,

മറയ്ക്കുറിഞ്ഞു മമുട്ടച്ചുടൻ തീ-
 പ്പരക്കമവെസ്തുതിപോരയലം
 യാകു നാമൻ ഗിമിചേന്നു തത്ര-
 നിരക്കുവോരാണമൊത്തു ചെതൂ."

നന്നു കാളിദാസൻ വിവരിച്ചിരിക്കുന്നതിൽനിന്നും, രാജ്യ മേരുവിൽനിന്നു പുറപ്പെട്ട് അശ്വനാവതി അഥവാ വട" ക്കു, അഥവാ, ഓക്സ് നദീതീരത്തുള്ള അശ്വപട്ടണത്തെ, അതായതു്, ബാക് നഗരത്തെ, പിടിച്ചടക്കി നന്നു പ്രത്യക്ഷമാകുന്നുണ്ട്. വട" ക്കുനദീതീരത്തിലുള്ള യുദ്ധത്തെ കാളിദാസൻ ഇപ്രകാരം പ്രത്യേകമായി വിവരിക്കുന്നതിനാൽ, യൂണന്മാരെ പുറം പ്രസ്താവിക്കുന്ന ഭാഗത്തിലുള്ള "വട" ക്കു" എന്ന പാഠം തെറ്റാ

ണന്നു വരുന്നു. ഇങ്ങനെ രാജ്യ ഋണമാരെ തോല്പിച്ചതു സിന്ധു തീരങ്ങളിൽ വച്ചാണെന്നു സ്പഷ്ടമാകുന്നുണ്ട്. ഏതു സിന്ധു എന്നു അടുത്ത ചോദ്യം. പാശ്ചിമോത്തരഭാരതത്തിൽ മഹാനദിയായ സിന്ധു അഥവാ ഇൻഡസ്, ഈ സിന്ധുവിന്റെ പോഷകനദികളിൽ ഒന്നു വിതസ്ത (ശ്യാലം) നദിയുടെ പ്രധാന പോഷകനദിയായ കാശ്മീര സിന്ധു, എന്ന രണ്ടു സിന്ധുനദികൾ ഒഴുകുന്നുണ്ട്. സിന്ധുവിനെപ്പറ്റിയെന്ന മുക്തിലുലരിച്ച ശ്ലോകത്തിൽ അതിന്റെ തീരത്തു കണ്ടെടുത്ത വളർന്നിരുന്നു എന്നു കാളിദാസൻ പ്രസ്താവിക്കുന്നതുകൊണ്ട് വിതസ്തയുടെ പോഷകനദിയായ സിന്ധുവായിരിക്കുകയേയുള്ളൂ. എന്നാൽ ഈ സിന്ധു വിതസ്തനദിയോടു ചേരുന്ന സ്ഥലത്തിനു നേരായി സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന പരസ്പൂരിലും, ഇതിനു മുപ്പതു മൈൽ അകലെയുള്ള പാവനിലും ഇന്നും ക്ഷമിച്ചെടുത്ത കൃഷിചെയ്യുന്നു. മഹാനദി സിന്ധുവിന്റെ തീരങ്ങളിൽ ക്ഷമിച്ചെടുത്ത കൃഷിയുണ്ടായിരുന്നു യാതൊരു തെളിവും ഇല്ല. ക്ഷമിച്ചെടുത്ത വളരുന്നതു വടക്കേ ഇന്ത്യ കാശ്മീരത്തു മാത്രമാണുതാനും. സ്തംഭശാസ്ത്രവിദഗ്ദ്ധമാരിൽ ഭാരതത്തിൽ പാശ്ചിമോത്തര ഭാഗത്തുള്ള മഹാനദി സിന്ധുവിന്റെ തീരത്തുവെച്ചു കാശ്മീരത്തുവെച്ചോ ഋണമാരെ തോല്പിച്ചതിനു യാതൊരു ലക്ഷ്യവുമുണ്ടാകാതെ ഉൾക്കൊള്ളുന്ന വികൃമാദിത്യൻ കാശ്മീരം പിടിച്ചു വാണിരുന്ന ഋണമാരെ തോല്പിച്ചുവെന്നും അദ്ദേഹത്തിന്റെ അധിപതി മഹാനദി സിന്ധുവരെ രേകാലത്തു വ്യാപിച്ചുകിടന്നിരുന്നു എന്നും, തരംഗിണിയിൽനിന്നും, അദ്ദേഹത്തിന്റെ നാണയങ്ങളിൽനിന്നു ശിലാലേഖനത്തിൽനിന്നും നമുക്ക് അറിയാവുന്നതാണ്. അതുകൊണ്ടു രാജ്യവിന്റെ ദിഗ്വിജയവിവരണം യശോവർമ്മൻ വികൃമാദിത്യനെ കൂടുതലായി ചേരുന്നതെന്നും, തന്മൂലം കാളിദാസൻ യശോവർമ്മൻ മാദിത്യന്റെ സമകാലീനനായിരിക്കുവാനിടയുള്ളതെന്നും പ്രത്യക്ഷമാകുന്നു.

പാരസികരുടെമേൽ രാജ്യവിനു ലഭിച്ച വിജയത്തെപ്പറ്റി കാളിദാസൻ വർണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നതും അദ്ദേഹം യശോവർമ്മൻ വികൃമാദിത്യന്റെ സമകാലീനനാണെന്നുള്ള വാദത്തെയാണു പിൻതാങ്ങുന്നതു. പാരസികരുടെ (അതായതു, ബോംബെ സ്ഥലം സ്ഥിതിചെയ്യുന്ന ഉത്തരകൊങ്കണത്തിലുള്ള) ത്രികൂടത്തെ പിടിച്ചടക്കിയതിനുശേഷം പാരസികരെ തോല്പിച്ചു എന്നു കാളിദാസൻ മുക്തിലുലരിച്ച ശ്ലോകങ്ങളിൽ പ്രസ്താവിച്ചിരിക്കുന്നു. ഗുജറാറ്റിനു വടക്കായുള്ള സിന്ധുവായ ഭാരതത്തിലെ പാശ്ചിമാത്രത്തിൽ പ്രദേശങ്ങൾ അന്നു പാരസികരുടെ കൈവശം ഇരുന്നിരുന്നു എന്നു വ്യക്തമാകുന്നുണ്ട്. രാജ്യ ഇ

വീണ്ടെടുക്കുകയും, “മുന്തിരിവള്ളി ചുട്ടുപിരിയുമുള്ള” പ്രദേശത്തെ (അതായത് പൂനം മുന്തിരിക്കൃഷിക്ക് പ്രസിദ്ധപ്പെടുത്തിയിരുന്ന കാൻഡഹാർ; കാബൂൾ മുതലായ പ്രദേശങ്ങളെ പിടിച്ചടക്കുകയും ചെയ്തു എന്നാണ് കാളിദാസൻ പറഞ്ഞിരിക്കുന്നത്. പാരസീകരാജാവായ ഫിറൂസിന്റെ കാലത്ത്, അതായത് ഐ. ഡി. 457-നും 484-നും ഇടയ്ക്ക്, ഇന്നമ്മാർ പാരസീകരെ തോല്പിക്കുകയും തന്മൂലം അവർക്കു ഭാരതത്തിന്റെ പശ്ചിമാതൃത്തിലുള്ള പ്രദേശങ്ങൾ നഷ്ടപ്പെടുകയും ചെയ്തു എന്ന് പാരസികചരിത്രകാരന്മാർ പ്രസ്താവിക്കുന്നുണ്ട്. ഈ സംഭവത്തെയാണ് കാളിദാസൻ വിവരിക്കുന്നതെന്നും, ഇത് സ്റ്റന്ദഗുപ്തന്റെ കാലത്തു നടന്നതാകയാൽ സ്റ്റന്ദഗുപ്തനാണ് കാളിദാസന്റെ സമകാലീനനെന്നും, ഒരു സ്റ്റന്ദഗുപ്താധികാരിയായ മിസ്സർ മനോമോഹനചക്രവർത്തി അഭിപ്രായപ്പെട്ടിട്ടുണ്ട്. ഇതിനെതിരായി, ഈ നഷ്ടമുണ്ടായത് പാരസീകരാജാവായ കാബാദിന്റെ (ഐ. ഡി. 488-531) കാലത്താണെന്നു ഡാക്ടർ ഹേർബർട്ടി വാദിക്കുന്നു. ഫിറൂസിനു നഷ്ടമായത് തെക്കുള്ള അതൃത്തിപ്രദേശങ്ങളുടേതല്ല വടക്കുള്ള ഗാന്ധാരം മാത്രമാണെന്നും, എന്നാൽ കാബാദി ഒരു ഉണരാജകുമാരിയെ കല്യാണംകഴിച്ച് ഇന്നമ്മാരുടെ സഹായസഹിതം വന്ന രാജ്യഭ്രഷ്ടനാക്കിയ തന്റെ സഹോദരനിൽനിന്ന് ഐ. ഡി. 599-ൽ പാരസികസിംഹാസനം വീണ്ടെടുത്തതുനിമിത്തം അദ്ദേഹത്തിനു ഇന്നമ്മത്രവായ യശോവർമ്മൻ വിക്രമാഭിരുനോടു പടവുണ്ടാക്കിയിരിക്കാമെന്നും, ഇതിൽനിന്നാണ് അതൃത്തിപ്രദേശങ്ങൾ പാരസികർക്കു നഷ്ടപ്പെട്ടതെന്നും, ഈ സംഭവത്തെയാണ് കാളിദാസൻ കൃഷ്ണവർത്തിൽ സൂചിപ്പിക്കുന്നതെന്നുമാണ് ഡാക്ടർ ഹേർബർട്ടിയുടെ അഭിപ്രായം. പാരസികചരിത്രകാരന്മാരോ, മഹാകവി ഫിർദൊസിയാ ഈ ദേശനഷ്ടത്തെപ്പറ്റി പ്രസ്താവിച്ചിട്ടില്ല. എന്നാൽ പ്രസിദ്ധ ചരിത്രകാരനായ തബാരി, പാരസികരാജാവായ ബറാഹ്മിൻ (ഐ. ഡി. 421-438) കാലത്ത് പാരസികരുടെ കൈവശമിരുന്നിരുന്നതും പിന്നീടു അവർക്കു നഷ്ടപ്പെട്ടതുമായ അതൃത്തിപ്രദേശങ്ങൾ സുനൗഷീർവാൻ (ഐ. ഡി. 531-579) എന്ന പാരസികരാജാവു തന്റെയരിൽനിന്നു വീണ്ടെടുത്തു എന്നു സൂചിപ്പിക്കുന്നുണ്ട്. ഇതിൽനിന്നു പാരസികർക്കു പ്രസ്തുത പ്രദേശം നഷ്ടമായത് ഐ. ഡി. 438-നും 1-നും ഇടയ്ക്കാണ് വ്യക്തമാകുന്നുമുണ്ട്.

ഇക്കാലത്തിനിടയ്ക്ക് എപ്പോഴാണ് അതു നഷ്ടമായതെന്ന് ഇനി തുടർപിടിക്കേണ്ടിയിരിക്കുന്നു. സ്റ്റന്ദഗുപ്തന്റെ സമകാലീനനായ ഫിറൂസിന്റെ കാലത്ത് പ്രസ്തുത പ്രദേശം പാരസികരിൽനിന്നു ഇന്നമ്മാരാ

ണം പിടിച്ചുകൊണ്ടിരുന്നു. യശോവർമ്മന്റെ സമകാലീനനായ കോബറുടെ കാലത്താകട്ടെ, ഭാരതീയരാണ് ഈ പ്രദേശം കരസ്ഥമാക്കിയതന്റെ നാടുകാക്ക് പാരസികരുടെമേൽ ലഭിച്ച വിജയം മാത്രമേ കോബറുടെ രേഖപ്പെടുത്തുകയുള്ളൂ. അതിനാൽ കോബറിന്റെയും യശോവർമ്മന്റെയും കാലത്ത് യശോവർമ്മന്റെ കീഴിൽ ഭാരതീയർ പാരസികരെ തോല്പിച്ച് പ്രസ്തുത പ്രദേശം കൈക്കലാക്കിയതാണ് രാജവംശരുകാളിദാസൻ ചിത്രീകരിച്ചിരിക്കുന്നതെന്നു നമുക്ക് സ്വായമായി വിശ്വസിക്കാം. യശോവർമ്മന്റെ നാണയങ്ങൾ ഇൻഡസ്ട്രീയൽ കണ്ടെടുത്തതും മറ്റും ഇതിനെ പിന്തുണയ്ക്കുന്നുണ്ട്.

കാളിദാസന്റെ സമകാലീനൻ യശോവർമ്മൻ വിക്രമാദിത്യനായ രാജവംശത്തിലെ ആറാംസർഗ്ഗത്തിലെ ഇന്ദുമതിസ്വയംവരവനായ ആസ്ഥിമാക്കി ഈ ലേഖകൻ 1936-മാതൃഭൂമി ആഴ്ചപ്പതിപ്പിൽ സ്ഥാപിച്ചിട്ടുണ്ടാകുന്ന ലേഖനം നോക്കുക.] അതിനുള്ള സ്വായമാലിയിയുടെ സംക്ഷേപിച്ച വിവരിക്കുവാനേ സാധിക്കുകയുള്ളൂ. ഇന്ദുമതിസ്വയംവരത്തിനു ചെന്നിരുന്ന രാജാക്കന്മാരുടെ വ്യക്തിപരങ്ങളായ വനകളെ അഭിസ്ഥാനപ്പെടുത്തി ചരിത്രപരമായ ഗവേഷണം നടത്തണം ഈ ലേഖകൻ ഇതു സ്ഥാപിച്ചിട്ടുള്ളത്. തന്റെ സമകാലീനനായ പ്രധാന രാജാക്കന്മാരെയൊന്നും കാളിദാസൻ ഇവിടെ വർണ്ണിക്കുന്നില്ല. ഇവരിൽ യശോവർമ്മൻ വിക്രമാദിത്യൻ എ. ഡി. 55 സമീപിച്ചു മരിക്കാൻ അദ്ദേഹം കാളിദാസന്റെ ജീവിതത്തിൽ പൂർവ്വകാലത്തിലെ സമകാലീനനും ശേഷമുള്ള രാജാക്കന്മാർ അതിനുശേഷമുള്ള കാലത്തിലെ സമകാലീനന്മാരും.

ഇന്ദുമതിസ്വയംവരത്തിനു പോയിരുന്ന പ്രതീപൻ എന്ന ആരാജ്യത്തിലെ രാജാവ് കാൽവീച്ചാർത്തുനവപ്രതീപൻ. നും, മാഹിഷ്ഠി തലസ്ഥാനമാക്കി നാടുവാണിദേഹപുമാണെന്നു കാളിദാസൻ പറഞ്ഞതിനുപുറമെ അദ്ദേഹത്തെ കുറിച്ച് ഇങ്ങനെ വർണ്ണിക്കുന്നു:—

“ആയോധനേ കൃഷ്ണഗതീം സഹായ-
മവാപ്യ ഔ ക്ഷത്രിയകാളരാതിം
ശാരാംസിതാം രാമവരശ്ചയസ്യ
സംഭാവയത്യല്ലപത്രസാരം”

ഇതിൽ ‘കൃഷ്ണഗതിം സഹായമവാപ്യ’ (അതായത്, കൃഷ്ണവർമ്മന്റെയും, അല്ലെങ്കിൽ അഗ്നിയുടെ, സഹായം പ്രാപിച്ചിട്ട്) എന്ന

ത്തിൽ പ്രതീപന്റെ യഥാർത്ഥനാമം കൃഷ്ണൻ എന്നാണെന്നു കാളിദാസൻ സൂചിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നു. കാൽവീര്യർജ്ജുനന്റെ ഹൈന്ദവവംശത്തിലെ അഥവാ, കളഭൂരിവംശത്തിലെ രാജാവായ കൃഷ്ണൻ ഐ. ഡി. 575-നു സമീപം മാഹിഷ്മതി തലസ്ഥാനമായുള്ള നമ്മദാതീരത്തെ അന്ത്രപരാജ്യം ഭരിച്ചിരുന്നതായി ചരിത്രത്തിൽനിന്നു നമുക്ക് അറിയാവുന്നതാണ്. യശോവർമ്മൻ വിക്രമാദിത്യൻ ഉദ്ദേശം ഐ. ഡി. 527-മുതൽ 555-വരെ നാടുവാണിരുന്നതിനാൽ കൃഷ്ണനും യശോവർമ്മനും കാളിദാസന്റെ സമകാലീനന്മാരായിരിക്കാവുന്നതാണ്.

ഇന്ദുമതീസ്വയംവരത്തിനു ചെന്നിരുന്ന മറ്റൊരു രാജാവ് പാടലീപുത്രത്തിൽ നിന്നു മഗധയെ ഭരിച്ചിരുന്ന പരപരന്തപൻ. നപനായിരുന്നു. അദ്ദേഹത്തെ കാളിദാസൻ ഇങ്ങനെ വർണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നു :—

“കാമം റുപാഃ സതു സഥസ്രശോന്വേ
രാജനപതീമാഹരന്തേ ഭൂമി
നക്ഷത്രരാഗ്ര ധ സങ്കലാപി
ജ്യോതിഷ്മതി ചന്ദ്രമസൈവ രാത്രിഃ.”

ഈ വിവരണത്തിൽനിന്നു് ഈ രാജാവു് “മഗധയിലെ ഗുപ്തന്മാർ” എന്നു ചരിത്രകാരന്മാർ പെരിട്ടിട്ടുള്ള രാജവംശത്തിലെ മഹാസേനഗുപ്തനാണെന്നു തെളിയുന്നുണ്ടു്. ഈ മഹാസേനഗുപ്തന്റെ പിതാവായ ദാമോദരഗുപ്തൻ കന്യാകുബ്ജത്തിലെ മൌഖരിരാജാവായ ഗർവ്വമ്നനായുള്ള യുദ്ധത്തിൽ മരണമടഞ്ഞതുനിമിത്തം മഗധയുടെ ശക്തി തൽക്കാലം ക്ഷയിക്കുകയുണ്ടായി. ഇതിന്റെ ഒരു ഫലമായി മഗധയുടെ അയൽരാജ്യമായിരുന്ന പ്രാഗ്ജ്യോതിഷ്(ആസ്സാം)രാജാക്കന്മാർ പ്രബലരായി ഭവിച്ചു. മഹാസേനഗുപ്തൻ പ്രാഗ്ജ്യോതിഷ് രാജാവായ സുസ്ഥിരവർമ്മനെ തോല്പിച്ച് പ്രാഗ്ജ്യോതിഷത്തിൽ തന്റെ മേൽക്കോയ്മ സ്ഥാപിക്കുകയും മഗധയുടെ നഷ്ടമായ പ്രാബല്യത്തെ വീണ്ടെടുക്കുകയും ചെയ്തു. മഹാസേനഗുപ്തൻ പ്രാഗ്ജ്യോതിഷത്തിന്റെ മേൽ ലഭിച്ച മേൽക്കോയ്മയാണ് മുക്തിൽ ഉദ്ധരിച്ച ശ്ലോകത്തിലെ “ജ്യോതിഷ്മതീ ചന്ദ്രമസൈവ രാത്രിഃ” എന്ന ഭാഗത്താൽ കാളിദാസൻ ധ്വനിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നതു്: രാത്രിയെ ചന്ദ്രനുള്ളപ്പോൾ മാത്രമേ ജ്യോതിഷ്മതീ, അതായതു് നിലാപ്പുള്ള രാത്രി എന്നു വിളിക്കാവുള്ളവല്ലോ. അതുപോലെ ചന്ദ്രനെപ്പോലെ പ്രഭയുള്ള മഹാസേനഗുപ്തൻ പ്രാഗ്ജ്യോതിഷത്തിന്റെ ചക്രവർത്തിയായതിനു ശേഷമേ ആ രാജ്യത്തിനു പ്രാഗ്ജ്യോതിഷം എന്ന പേരു് യോജിച്ചിരുന്നുള്ളു എന്നത്രേ ഇതിലെ ധ്വനി. ഈ മഹാസേനഗുപ്തൻ ഐ. ഡി. 575-നു സമീപിച്ചു

നാടു വാണിയുന്നതിനാൽ ഇദ്ദേഹത്തിനും യശോവർമ്മനെപ്പോലെ കാളിദാസന്റെ സമകാലീനനായിരിക്കാവുന്നതാണ്.

ഇന്ദുമതീസ്വയംവരത്തിനു ചെന്നിരുന്ന കലിംഗരാജാവായ ഹേമാംഗ
ദൻ കലിംഗത്തെ ഭരിച്ചിരുന്ന പൂർവ്വംഗവംശജനായ
ഹേമാംഗൻ ഇന്ദ്രവർമ്മനാണ്. ഇദ്ദേഹത്തെ വർണ്ണിച്ചിട്ടുള്ള ഒരു ശ്ലോ
കം ചുവടെ ചേർന്നു:—

അസൗ മഹേന്ദ്രാദിസമാനസാരഃ
പതിർമഹേന്ദ്രസ്വ മഹോദയേശ്വ
യസ്വ ക്ഷരാത്നൈന്ദ്രഗജപുലേന
യാത്രാസു യാതീവ ഹരോ മഹേന്ദ്രഃ

പൂർവ്വംഗവംശരാജാക്കന്മാരുടെ കലപർവതം മഹേന്ദ്രപർവതമാണ്. മഹോദയീയുടെ പതിയെന്നുള്ള വിവരണം അവരുടെ അർണ്ണവൻ എന്ന ബിരുദത്തെ സൂചിപ്പിക്കുന്നു. മഹേന്ദ്രൻ എന്ന പദത്തിന്റെ ആവർത്തനം കൊണ്ടു് ഈ രാജാവിന്റെ നാമം ഇന്ദ്രവർമ്മനാണെന്നു കവി ധ്വനിപ്പിക്കുന്നുമുണ്ടു്. ഈ ഇന്ദ്രവർമ്മൻ ഐ. ഡി. 576-നു ശേഷവും 583-നു മുന്പായും കലിംഗസിംഹാസനത്തിൽ ആരോഹണം ചെയ്തിരുന്നു എന്നു നമുക്കറിയാവുന്നതിനാൽ ഇദ്ദേഹത്തിനും യശോവർമ്മനെപ്പോലെ കാളിദാസന്റെ സമകാലീനനായിരിക്കാവുന്നതാണ്.

ഇന്ദുമതീസ്വയംവരത്തിനുപോയിരുന്നവനും ഉള്ളെജ അവന്തിനാഥൻ. നി തലസ്ഥാനമയുള്ളവനുമായ അവന്തിരാജാവാണ് സാക്ഷാൽ മാളവചക്രവർത്തിയായ യശോവർമ്മ വിക്രമാദിത്യൻ. ഇദ്ദേഹത്തെ കാളിദാസൻ ഇങ്ങനെ വിവരിച്ചിരിക്കുന്നു:—

“അവന്തിനാഥോഽഹമുദ്രേണാഹൂർ
വിശാലവക്ഷാസ്തനുവൃത്തമഖ്യഃ
ആരോപ്യ ചക്രഭ്രമമുസ്തതേജാ-
സ്തപശ്ചേവ ഏതോപ്പിഖിതോ വിഭാതി.”

ഈ ദേവിലത്തെ രണ്ടു വരികളിൽ സൂചിപ്പിച്ചിട്ടുള്ള ഐതിഹ്യം സ്പഷ്ടമാക്കുവാനായി സുപ്രസിദ്ധവ്യാഖ്യാതാവായ മല്ലീനാഥൻമാർക്കണ്ഡേയ യപുരാണത്തിൽ നിന്നു് തന്റെ രചുവംശം വ്യാഖ്യാനത്തിൽ ചുവടെ ചേർന്ന ശ്ലോകം ഉദ്ധരിച്ചിട്ടുണ്ടു്.

“വിശക്തമാതപനാജ്ഞാതഃ ശകഭീപേ വിവസ്വതാ
ഭ്രമമാരോപ്യ തത്തേജഃശാതനായോപചക്രമേ.”

സൂര്യന്റെ തേജസ്സു് തന്റെ മകളും, സൂര്യന്റെ പതിയുമായ സ. ജണ്ണു് അസഹ്യമായി തേന്നിയതിനാൽ, അതിനെ കുറയ്ക്കാൻവേണ്ട

തപശ്യാപ്, അഥവാ, വിശ്വകർമ്മാപ്, സൃഷ്ടനെ ഒരു കടച്ചിൽചക്രത്തിൽ കയറ്റിവെച്ച് കടഞ്ഞു എന്നുള്ള പുരാണകഥയാണ് മല്ലിനാഥൻ ഉദ്ധരിച്ചിട്ടുള്ള ശ്ലോകത്തിൽ പറഞ്ഞിരിക്കുന്നത്. ശാകദവീപിൽവെച്ചാണ് തപശ്യാപ് ഇങ്ങനെ ചെയ്തതെന്നും ഈ ശ്ലോകത്തിൽ പ്രസ്താവിക്കുന്നു. ഇങ്ങനെ ശാകദവീപിൽവെച്ച് തന്റെ അതികഠിനമായ തേജസ്സിനെ കടഞ്ഞു ശരിയാക്കാപ്പട്ട ആദിത്യനോടാണ് കാളിദാസൻ അവതിരാജാവിനെ ഉപമിച്ചിരിക്കുന്നത്. ശാകദവീപിൽ ഇന്ദ്രധനുസ്സീതീരങ്ങളും, കാശ്മീരവും, അഹ്മഗാനിസ്ഥാൻ, ബലൂചിസ്താൻ എന്ന രാജ്യങ്ങളും ഉൾപ്പെടുന്നതാണ്. ഈ ശാകദവീപിൽവെച്ച് ഇണന്മാരുടെ മേൽ യശോവർമ്മൻ വിക്രമാദിത്യനെ ലഭിച്ച വിജയത്തെയാണ് കാളിദാസൻ മുകളിൽ ഉദ്ധരിച്ച രഘുവംശശ്ലോകത്തിലെ രണ്ടു വരികളിൽ ധ്വനിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നത്.

“ഘേ ഭൂക്താഗ്നാപ്തനാമൈർ സകലവസുധാ-
 ക്രാന്തിഭൃഷ്ടപ്രതാപൈർ—
 നാജ്ഞാഹ്ണായീഹാനാം ക്ഷിതിപതിമുകടാ—
 ഖ്യാസനീയാൻ പ്രവിഷ്യാ
 ദേശാംസ്താൻ ധനപശൈലദിമഗഥനസരി—
 ദപീരബാഹുപഗ്രധാൻ
 വീർ്യാവസുകന്ദരാജ്ഞഃ സ്വഗൃഹപരിസരാ—
 വജന്തയാ യോ ഭൂനകതി?”

ഗുഹ്യചക്രവർത്തികൾക്കു ഭരിക്കുവാൻ കഴിഞ്ഞിട്ടില്ലാത്തതായ പ്രദേശങ്ങളെപ്പോലും താൻഭരിച്ചിരുന്നു എന്ന് മണ്ഡസോറിലുള്ള തന്റെ വിജയസ്തംഭലേഖനത്തിലെ ഈ ശ്ലോകത്തിൽ യശോവർമ്മവിക്രമാദിത്യൻ പറഞ്ഞിരിക്കുന്നത് പ്രസ്തുത ശാകദവീപിൽവെച്ചുണ്ടായ തന്റെ വിജയത്തെ ഉദ്ദേശിച്ചതാണെന്നും. ആദിത്യനോടുള്ള ഉപമകൊണ്ടു യശോവർമ്മന്റെ ബിരുദമായ വിക്രമാദിത്യൻ എന്നതിനെക്കൂടി കാളിദാസൻ ധ്വനിപ്പിച്ചിട്ടുണ്ടു്.

ഇന്ദുമതീസ്വയംവരത്തിനു പോയിരുന്ന മറെറാരേ തൃപൻ നീവവംശജനായ സുഷേണൻ എന്നു ശൂരസേനരാജാവാണ്. സുഷേണൻ അദ്ദേഹം ആരാണെന്നു കണ്ടു പിടിക്കുന്നതിനുപക

രിക്കുന്ന ശേലാകങ്ങൾ ചുവടെ ചേർക്കുന്നു:—

“സുമധുരമൊഴി! നീവവംശയജമാ—
 വമലനിവൻ ഗുണമൊക്കെയിന്നിവകൽ
 വിമതനിലകൾ പോയ് മൃഗങ്ങൾ സിലാ-
 ഗ്രമമതിലെനകന്ന ഞിന്നങ്ങി തമ്മിൽ.
 മുലയിലിവനെഴും വദുക്കൾ ചാത്തും
 മലയജവും കഴുകിക്കളിന്ദകന്യാ

നില മറ്റായിലായ്മിന്നു ഗംഗാ—
ജലവിലസത്തിരചേന്നുപോലെഴുന്നൂ.

ഗരുഡഭയമിവൻ കളഞ്ഞതിൽ പാർ—
പൊരുത ധന്നി കാളിയനേകിയോരു ഭരണം
ഉരുതചിയൊടു കൌസ്തുഭാങ്കണം ത്രീ
പെരുകിട്ടമാറിവനേന്തിടുന്നു മാറിൽ

നനവു മഴയിലാൻ ശൈരീകം നൽ—
കിനമണമാൻ മിനുത്ത പാറത്തിൽ
ഘനാസമൊടിതന്നു കാൺക ഗോവർ—
ലുനഗുരുചേൻ മയൂഛാരുതൃണം.”

ഇതിൽ വിവരിച്ചിരിക്കുന്ന സുഷേണരാജാപുത്രനാശനാടക
തർക്കമായ സ്ഥാനേശ്വരത്തെ ഹർഷചക്രവർത്തിയുടെ പിതാവായ പ്രഭാ
കരവർദ്ധനൻ ആണെന്നാണ് തോന്നുന്നത്. അദ്ദേഹം ഭരിച്ചിരുന്ന രാജ
ത്തിന് മുമ്മുനിയെന്നും ബ്രഹ്മർഷിഭേശമെന്നും ശ്രീകണ്ഠമെന്നും പേരുകളു
ണ്ടായിരുന്നു. മുനികളുടെ സിലശ്രമങ്ങളിൽ നൈസർഗ്ഗികമായ വിരോ
ധംകൈവടിഞ്ഞു ധൃഗങ്ങൾ ഇണങ്ങിനിവസിക്കുന്നതുപോലെ പരസ്പര
ലാഭങ്ങളായ ഇണങ്ങൽ സുഷേണനിൽ ഒന്നുചേർന്നിരുന്നു എന്നു വിവരി
ച്ച അദ്ദേഹത്തിന്റെ രാജ്യത്തിന് മുമ്മുനിയെന്നും ബ്രഹ്മർഷിഭേശമെന്ന
പേരുകളായിരുന്നു എന്നു കവി ധ്വനിപ്പിക്കുന്നു. ഈ മുമ്മുനിയേശ്വര
മയിലിനോടു ബന്ധമുള്ള ഒരു പേരും കൂടി ഉണ്ടായിരുന്നു എന്നു നമുക്ക്
രാജതരംഗിണിയിൽ പ്രവരസേനൻ രണ്ടാമൻ മുമ്മുനി എന്ന രാജാപുത്ര
ന്യുലംചെയ്തതിനെ വിവരിച്ചിരിക്കുന്ന ഭാഗത്തിൽനിന്നു മനസ്സിലാക്ക
ഇതിനെയാണ് ഒടുവിലത്തെ ശോലാകുന്തിലെ “മയൂഛാരുതൃത്ത
കൊണ്ടു കാളിദാസൻ ധ്വനിപ്പിക്കുന്നത്. മുകളിൽ ഉദ്ധരിച്ചിട്ടുള്ള മൂന്ന
ത്തെ ശോലാകുന്തിയെന്ന ഈ സുഷേണന്റെ വംശത്തിന്റെ പൂർവിക
സുഷേണന്റെ ഗരുഡനിൽനിന്നു രക്ഷിച്ച ജീമൂതവാഹനനെ വിദ്യാധര
ജകമാരനാണെന്നും കാളിദാസൻ സൂചിപ്പിക്കുന്നുണ്ട്. ജീമൂതവാഹന
നായകനാക്കിട്ടുള്ള നാശനാടകത്തിന്റെ കർത്താവായ ഹർഷചക്ര
വർത്തിയുടെ പിതാവായ സ്ഥാനേശ്വരത്തിലെ പ്രഭാകരവർദ്ധനനാണ് വം
വിദ്യാധരവംശമാണെന്നു വിചാരിക്കുവാനും കാരണമുണ്ട്. അതിന
കാളിദാസന്റെ സുഷേണൻ ഉദ്ദേശം ഐ. ഡി. 575 മുതൽ 606 വ
സ്ഥാനേശ്വരരാജ്യത്തെ ഭരിച്ചിരുന്ന പ്രഭാകരവർദ്ധനനാണെന്നു വി.
രിക്കേണ്ടിയിരിക്കുന്നു. ഇദ്ദേഹത്തിനും യശോവർമ്മൻ വിക്രമാദിത്യ
പ്രോളയ കാളിദാസന്റെ സഹകാലീനനായിരിക്കാവുന്നതാണ്.

ഇന്ദുമതിസ്വയംവരത്തിനു പോയിരുന്ന അംഗരാജാവിനെ കാളി അംഗ ഭാസൻ ഇങ്ങനെ വർണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നു. രാജാവ്.

“ജഗാദ ചൈനാമയമംഗനാഥഃ
സുരാംഗതാപ്രാർഥിതയൗവനശ്രീഃ
വിനീതനാഗഃ കില സൂത്രകാരൈ-
മൈത്രം പദം ഭൂമിഗതോപി ഭൂഷ്കേരം.”

ജയനാഗൻ എന്ന ഒരു രാജാവ് ഐ. ഡി. 575-നു സമീപിച്ചു അംഗ രാജ്യമുറപ്പെട്ട ബംഗാളിലുള്ള ഗൌഡ (വരേന്ദ്ര) രാജ്യം ഭരിച്ചിരുന്നു എന്നു വർണ്ണസുവർണ്ണരാജ്യത്തിലെ ജയനാഗന്റെ ഒരു ചെപ്പേടിയിൽനിന്നും മുള്ളു മുരിച്ചുകല്പം എന്ന ചൈതന്യശാസ്ത്രത്തിൽനിന്നും നമുക്ക് അറിയാം. “രാജാവിന്റെ നാമത്തെയാണ് മുക്കിൽ ഉദ്ധരിച്ച ശ്ലോകത്തിലെ വിനീതനാഗഃ” എന്ന പദംകൊണ്ടു കാളിഭാസൻ ധ്വനിപ്പിക്കുന്നത്. ദേഹവും കാളിഭാസന്റെ ഒരു യുവസമകാലീനനാണ്.

ഇപ്രകാരം ഐ. ഡി. 527-നും 576-നും മദ്ധ്യേ നാടുവാണിരുന്ന രോ, നാടു വാഴുവാൻ തുടങ്ങിയവരോ ആയ പ്രധാന രാജാക്കന്മാരെയാണു കാളിഭാസൻ വർണ്ണിക്കുന്നുണ്ടു്. കാളിഭാസൻ ഉറപ്പിച്ചിരുന്ന പണ്ഡി സദസ്സിലെ നവരത്നങ്ങളിൽ ഒരുവനായ വരാഹമിഹിരൻ ഐ. ഡി. 75-ൽ ജീവിച്ചിരുന്നതായി നമുക്ക് അറിയാം. ആ സദസ്സിലെ അംഗനായ ജിഷ്ണു മുക്കിൽ ചൂണ്ടിക്കാണിച്ചതുപോലെ ഇതേസമയത്തുതന്നെ ജീവിച്ചിരുന്നതായി നമുക്കു വിശ്വസിക്കാം. ഏകവിധങ്ങളായ കാരണങ്ങൾ കാളിഭാസൻ ഐ. ഡി. 575-ൽ ജീവിച്ചിരുന്നു എന്നു നിസ്സംശയം പറയാം. കാളിഭാസന്റെ അന്ത്യകാലത്തെ കൃതിയായ രഘുവാംശത്തിലാണ് തന്റെ സമകാലീനരായ രാജാക്കന്മാരെ അദ്ദേഹം വിവരിച്ചിരിക്കുന്നതു്.

അതിനാൽ രഘുവാംശം രചിച്ച കാലമായ ഐ. ഡി. 575-നു സമീപിച്ചു കാളിഭാസനു് ഒരു അമ്പതു വയസ്സിനുമേൽ പ്രായമുണ്ടായിരുന്നു എന്നു സ്പഷ്ടമായി വിചാരിക്കാം. ഇങ്ങനെ കാളിഭാസൻ ഉദ്ദേശം ഐ.ഡി. 30-നു സമീപിച്ചു ജനിച്ചു എന്നും, ഉദ്ദേശം 585-നു സമീപിച്ചു മരിച്ചു എന്നും അധികം തെറ്റുകൂടാതെ നമുക്കു പറയാവുന്നതാണ്.

II. ജീവചരിത്രം.

കാളിഭാസന്റെ ജീവിതത്തെപ്പറ്റി പല കഥകളും കോജപ്രബന്ധാകളായ പിൽക്കാലഗ്രന്ഥങ്ങളിൽ കാണാമെങ്കിലും അവ മിക്കതും വിശ്വാ

സർയാഗൃങ്ങളല്ല. അദ്ദേഹത്തിന്റെ ബിരുദമാണ് കാളിദാസൻ എന്നത് അദ്ദേഹത്തിന്റെ യഥാർത്ഥനാമം എന്താണെന്നു ജനനസ്ഥലം. പോലും ഇതുവരെ ആരും കണ്ടുപിടിച്ചിട്ടില്ല. അദ്ദേഹം ജനിച്ചത് ഏതു രാജ്യത്തിലാണെന്നു തിനെപ്പറ്റിയും ഇതുവരെ ഏകാഭിപ്രായം ഉണ്ടായിട്ടില്ല. കാളിദാസന്റെ ജീവചരിത്രത്തെപ്പറ്റി ഉണ്ടായിട്ടുള്ള പുതിയ ഗവേഷണഫലങ്ങളോടു ഈ ലേഖകൻ പ്രത്യേകമായി നടത്തിയിട്ടുള്ള ഗവേഷണങ്ങളുടെ ഫലങ്ങളെയാണ് ചുവടെ പ്രസ്താവിക്കുന്നത്.

കാളിദാസന്റെ ജനനസ്ഥലത്തെപ്പറ്റി മൂന്നു വാദങ്ങളാണ് ഇന്നിലവിലിരിക്കുന്നത്. അദ്ദേഹത്തിന്റെ ജന്മഭൂമി വിദർഭമാണെന്നും കൂട്ടരും, കാശ്മീരമാണെന്നു മറ്റൊരാൾ കൂട്ടരും, മാലവമാണെന്നു വേറെ ചുരുക്കം വാദിക്കുന്നു. പ്രസ്തുത മൂന്നു വാദങ്ങളിൽ, മാലവവാദമാണ് ഇന്നത്തെ നമ്മുടെ അറിവിന്റെ സ്ഥിതിക്ക് കൂടുതൽ സ്വീകാര്യമായി ഈ ലേഖകന് തോന്നുന്നത്.

ആലങ്കാരികന്മാരായ ദണ്ഡിയും വാമനനും, വൈദി, ഗൌരപായോലി, ലാഭി എന്ന നാലു രീതികളുടെ നാമങ്ങൾ, അവയെ യഥാക്രമം, വിദർഭം, ഗൌരം, പായോലം, ലാഭം എന്നീ പ്രദേശങ്ങളിൽ കവികൾ സ്വീകരിച്ചിരുന്നതിൽനിന്നാണ്

വിദർഭവാദവും
കാശ്മീരവാദവും.

ഉത്ഭവിച്ചതെന്നു സൂചിപ്പിച്ചിട്ടുണ്ടെന്നും, താലം വൈദർഭരീതിയിലുള്ള കാവ്യങ്ങൾക്കു മറ്റു ഓദോഹരണങ്ങളായിട്ടുള്ള കൃതികളുടെ കർ

ന്മാരായ കാളിദാസൻ ജനിച്ചത് വിദർഭയിലായിരിക്കണമെന്നും വിദർഭവാദക്കാർ വാദിക്കുന്നു. പ്രസ്തുത നാമങ്ങളുടെ ഉത്ഭവം മുകളിൽ വിവരിച്ചപ്രകാരമായിരിക്കാമെങ്കിലും, പിന്നീടുണ്ടായ കവികളെല്ലാവരും അവരവർ ജനിച്ച ദേശത്തിന്റെ രീതിതന്നെ സ്വീകരിക്കണമെന്നു നിർബന്ധമില്ലായാൽ വിദർഭവാദം സ്വീകാര്യമല്ല. കാളിദാസന്റെ ജന്മഭൂമിയായ വിചാരിക്കേണ്ടിയിരിക്കുന്ന മാലവം വിദർഭജ്ഞം പായോലത്തിനും മലേസ്ഥിതിചെയ്തിരുന്നതിനാൽ, മാലവത്തിലും വൈദർഭരീതി പ്രചാരത്തിലിരുന്നു എന്ന് വിചാരിക്കാവുന്നതുമാണ്. ഉത്തരഭാരതത്തിലെ, പ്രാദേശികീകൃത കാശ്മീരത്തെ ഭൂപ്രകൃതിയോടു കാളിദാസൻ അടുത്ത പരിചയം പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നതിനാലും, ദിവ്യപ്രണയത്തിന്റെ അദ്വൈതഭാവത്തെ സിദ്ധന്മാരായി വിവരിച്ചിരുന്ന കാശ്മീരത്തെ പ്രത്യഭിജ്ഞാനശാസ്ത്രത്തെക്കുറിച്ചു ഗാഢമായജ്ഞാനം അദ്ദേഹത്തിന്റെ കൃതികളിൽ കാണാവുന്നതിനാലുമാണ് ചിലർ അദ്ദേഹത്തിന്റെ ജന്മദേശം കാശ്മീരമാണെന്നു വാദിക്കുന്നത്.

ാത്. കാശ്മീരത്തിനു സമീപമുള്ള അളകാപുരിയിലേക്ക് മേഘമൂട്ടിലെ ക്ഷൻ സന്ദേശമയക്കുന്നതും തങ്ങളുടെ വാദത്തിനു മറ്റൊരു താങ്ങായി വർകരുതുന്നു; ഇവയെല്ലാം സമ്മതിച്ചാൽതന്നെയും ഇവയിൽ നിന്നു റാദിദാസൻ കാശ്മീരത്തിൽ ജനിച്ചവനാണെന്നു വരണമെന്നില്ല. കാശ്മീരത്തിൽ ദീർഘകാലം പാത്രം അവിടെത്തുകാരിയായ ഒരു സ്ത്രീയെ വിവാഹംകഴിച്ചിരുന്ന അന്യദേശക്കാരനായ ഒരു പ്രതിഭാശാലിക്കു. ഈ പരിണാമമെല്ലാം കരണമാക്കാവുന്നതാണ്.

കാശ്മീരത്തെ ഭൂപ്രകൃതിയോടുള്ള ചരിച്ചയത്തേക്കാൾ സധികം പരിചയം കാളിദാസന്റെ കൃതികൾ കാണിക്കുന്നത് പശ്ചിമമലവത്തിലുള്ള, പ്രത്യേകിച്ചു ചമണ്ണാവരീ (ചംപൽ)നദി മലവവാദം യുടെ വലത്തേക്കുരയിൽ നിന്നു 15 മൈൽ അകലെ സ്ഥിതിചെയ്യുന്നതും യശോവർമ്മൻവിക്രമാദിത്യൻ രാജധാനികളിൽ ഒന്നായിരുന്നതുമായ ദശപുരം (മണ്ഡസോർ) എന്ന നഗരത്തിനു സമീപമുള്ള ഭൂപ്രകൃതിയോടാണെന്നു മഹാമഹോപാധ്യായൻ ഡോക്ടർ ഹരപ്രസാദശാസ്ത്രി സമാപിച്ചിട്ടുണ്ട്. നേർവഴിവിട്ടു പാകേണ്ടതായിവന്നാലും മലവത്തിലുള്ള ഉജ്ജ്വലിയെ സന്ദർശിക്കണമെന്നു ദൂതനായ മേഘത്തോടു മേഘമൂട്ടിലെ യക്ഷൻ പറയുന്നതു് ചമണ്ണാവരീനദിയേയും രന്ധിവേനേയും ഘടിപ്പിക്കുന്ന “ആരാധ്യൈവം ശരണഭവം” എന്നു തുടങ്ങുന്ന മേഘമൂട്ടിലെ ശോലാകവും, ദശപുരത്തിനു സമീപമുള്ള ഗംഭീരാനദിയുടെ തീരത്തു് സ്ഥിതിചെയ്തിരുന്നതും, ഖന്ദേസ് (സ്കന്ദരാജാ) എന്നു് ഇന്നു പേരുള്ളതുമായ സ്തന്ദക്ഷേത്രത്തെപ്പറ്റി പറയുന്ന “തത്രസ്തന്ദം നിയതവസതി” എന്നു തുടങ്ങുവ ശോലാകവും, മലവത്തോടു് കാളിദാസനുണ്ടായിരുന്ന ഏറ്റവും അടുത്ത പരിചയം കാണിക്കുന്നു. ജൂതസംഹാരത്തിൽ പ്രസ്താവിച്ചിട്ടുള്ള സസ്യമൃഗാദിമൂടെ ഒരു പൂർണ്ണമായ പട്ടികയുണ്ടാക്കി, അവ മുഴുവനും മലവത്തിലല്ലാതെ മറ്റൊരുസ്ഥലത്തും കാണുന്നില്ലെന്നും ഡാക്ടർ ഹരപ്രസാദശാസ്ത്രി തിരിച്ചറിയുകയുണ്ടു്. മലവത്തിലെ ഭൂപ്രകൃതിയുമായുള്ള ഈ അടുത്ത പരിചയം ആവിടെയുള്ള തന്റെ ദീർഘകാലത്തെ താമസംമുഖേന കാളിദാസനു സിദ്ധിച്ചു എന്നുവന്നേക്കാം. എന്നാൽ പ്രസ്തുത പരിചയത്തോടു കൂടി കാളിദാസനും മലവരാജാവായ യശോവർമ്മൻവിക്രമാദിത്യനും തമ്മിലുള്ള ബന്ധവും, മലവകവിയായ വത്സഭട്ടിയുടെ കവിതയുമായി കാളിദാസനുണ്ടായിരുന്ന പരിചയവും മലവത്തിലെ പുഷ്പകരതീർത്ഥത്തെ കേന്ദ്രമാക്കി രചിച്ചിട്ടുള്ള പത്മപുരാണത്തിൽനിന്നാണു് കാളിദാസൻ തന്റെ പ്രധാന കൃതികളായ രഘുവംശത്തിന്റേയും ശാകന്തളത്തിന്റേയും കഥാര

സംഭവത്തിന്റേയും ഇതിപുത്തങ്ങൾ എടുത്തിട്ടുള്ളത് എന്നു ഇന്നു പഠിപ്പിച്ചിട്ടുള്ള സംഗതിയും കൂട്ടിച്ചേർത്തു നോക്കുമ്പോൾ, നമ്മുടെ ഇന്നത്തെ അറിവിന്റെ സ്ഥിതിക്ക് മാലവമാണ് കാളിദാസന്റെ ജന്മഭൂമി എന്ന വാദമാണ് കൂടുതൽ സ്വീകാര്യമായിരിക്കുന്നതെന്നു സമ്മതിച്ചേ തീരൂ.

ഇനി കാളിദാസന്റെ യഥാർത്ഥമായ നാമം എന്തായിരുന്നു എന്ന പ്രശ്നത്തിലേക്കു കടക്കാം. കാളിദാസൻ എന്ന നാമം നമ്മുടെ മഹായുഗങ്ങളുടെ യഥാർത്ഥനാമമല്ലെന്നും, അതു് കേവലം കാളിദാസന്റെ ബിരുദമാണെന്നും പ്രത്യേകം പറയേണ്ടതില്ലാതെ പേര്. മാലവത്തിലെ യശോവർമ്മവിക്രമാദിത്യന്റെ ആശ്രിതനും, കാശ്മീരത്തെ ഇണരാജാക്കന്മാരെ പ്ലിച്ചതിനുശേഷം യശോവർമ്മവിക്രമാദിത്യൻ തന്റെ ഗവർണ്ണറായി കരഞ്ഞ ഭരിക്കുവാൻ നിയോഗിച്ചിരുന്ന ദേഹവും, ഒരു നാട്യശാസ്ത്രത്തിൽ കർതാവും ഒരു കവിയുമായിരുന്ന മാതൃഗുപ്തനും, കാളിദാസനും ഒന്നെന്ന് പരേതനായ ബൌദാജി വളരെ മുമ്പുതന്നെ ഒരു വാദം പുറപ്പെടുവിച്ചിരുന്നു. വിക്രമാദിത്യനെ വളരെയധികം സേവിച്ചിട്ടും യാതൊരു ശ്ലോഹനവും സഹായവും ലഭിക്കാത്തതുകൊണ്ട് നിരാശതയിൽ ആണ്ടിരുന്ന മാതൃഗുപ്തന്റെ പക്ഷം കാര്യമെന്തെന്നറിയാതെ കാശ്മീരമന്ത്രിമാർക്ക് ചക്രവർത്തി ഒരു കത്തു കൊടുത്തയച്ചു എന്നും, അതു് കിട്ടിയയടുത്ത സ്വപ്നത്തിൽപോലും വിചാരിച്ചിരിക്കാതെയിരുന്ന മാതൃഗുപ്തനെ കരഞ്ഞ മന്ത്രിമാർ രാജാവായി അഭിഷേകം ചെയ്തു എന്നും, വിക്രമാദിത്യന്റെ നിശ്ശബ്ദവും പ്രവൃത്തിപരവുമായ ദൈവായുധം കണ്ടു് മാതൃഗുപ്തന്റെ പൊഴിച്ചുകൊണ്ടു് വിക്രമാദിത്യനു് ഒരു ശേ്ലാകം നൽകിയെന്നും, രാജതരംഗിണിയിൽ പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. ഈ ശേ്ലത്തിനും “എന്നാലെന്നുടെ ആവലാധി” എന്നു തുടങ്ങുന്ന മേഘദൂതശേ്ലാകത്തിനും തമ്മിലുള്ള ആശയസാമ്യമാണു് തന്റെ വാദങ്ങൾ ഒരു താങ്ങായി ബൌദാജി കൊണ്ടുവന്നിരുന്നതു്. കാളിദാസന്റെ കൃഷികൾ സന്തോഷിച്ചു് അദ്ദേഹത്തിനു്, തന്റെ രാജ്യത്തിൽ വിക്രമാദിത്യൻ കൊടുത്തു എന്നുള്ള കഥയ്ക്കും, വിക്രമാദിത്യൻ മാതൃഗുപ്തനെ കാശ്മീരരാജാവായി കഥയ്ക്കും തമ്മിലുള്ള സാദൃശ്യം, മിക്ക ഭാരതകവികളേയുംപറ്റി പ്രസ്താവിച്ചിട്ടുള്ള രാജതരംഗിണിയിൽ കാളിദാസന്റെ നാമം പോലും പറയാതിരിക്കുന്നതു മുതലായവയാണു് ദാജി മറ്റുള്ള പ്രധാന കാരണങ്ങൾ. ഈ കാരണങ്ങളെല്ലാംതന്നെ ചേർന്നു് ഒന്നുകൊണ്ടു് ഇപ്പോൾ ഈ വാദത്തെ ഒരുത്തരും സ്വീകരിച്ചിട്ടില്ല.

അമരകോശത്തിന്റെ പരിശിഷ്ടമായി ഗണിക്കാവുന്ന ത്രികാണ്ഡ ശേഷത്തിൽ കാളിദാസൻ എന്ന പേരിന്റെ പശ്ചാത്തലമായി പറഞ്ഞിരിക്കുന്നത് രാജകാരൻ, മേധാരുദൻ, കോടിജിതു എന്നിവയാണ്. ഇവയിൽ രാജകാരൻ എന്ന ബിരുദം രാജവംശമഹാകാവ്യം രചിച്ചതുകൊണ്ടും, കാളിദാസൻ എന്നത് അദ്ദേഹം കാളീദേവീ ഭക്തൻ (ശാങ്കരയൻ) ആയതുകൊണ്ടും ഉണ്ടായതാണെന്നു പ്രത്യക്ഷമാണല്ലോ. കോടിജിതു എന്ന ബിരുദം അദ്ദേഹത്തിന്റെ പ്രതിഭ പരമകോടിയെ അതിക്രമിച്ചിരുന്നതിൽനിന്നും, കോടി എന്ന നാമമുള്ള ഒരു ഗ്രന്ഥകാരനെ വാദത്തിൽ ജയിച്ചതുകൊണ്ടോ, കോടി എന്ന നാമമുള്ള ഒരു ഗ്രന്ഥത്തേക്കാൾ ശ്രേഷ്ഠമായ ഒരു കൃതി രചിച്ചതുകൊണ്ടോ, അദ്ദേഹത്തിനു ലഭിച്ചതെന്നു വന്നേക്കാം. ജൈമിനിയുടെ പൂർവ്വികാസാമ്രാജ്യങ്ങളുടെ പരിശിഷ്ടമായ സങ്കല്പണകാണ്ഡത്തിനു കൃതകോടി എന്നൊരു പൃത്തി ഉള്ളതും, പ്രാചീന തമിഴ് സംഘകാവ്യമായ മണിമേഖലയിൽ ഒരു കൃതകോടി മൂനിയെക്കുറിച്ച് പ്രസ്താവിച്ചിട്ടുള്ളതും ഇവിടെ സ്മരണീയമാണ്. മേധാരുദൻ എന്നതാണ് അദ്ദേഹത്തിന്റെ യഥാർത്ഥമായ പേരെന്നാണ് ഈ ലേഖകൻ വിചാരിക്കുന്നത്. ഭാമഹൻ ആലങ്കാരികനായ ഒരു മേധാവിയെപ്പറ്റി പറഞ്ഞിട്ടുണ്ട്. രാജശേഖരന്റെ കാവ്യമീമാംസയിലെ “യതോ മേധാവിരുദ കമാരദാസാദയോ ജാത്യന്ധാഃ കവന്ദഃ ശ്രുയന്തേ” എന്ന ഭാഗത്തിൽ മേധാവീരുദനും കമാരദാസനും ജനനാൽ അന്ധന്മാരായിരുന്നു എന്നൊരു ഐതിഹ്യം പ്രസ്താവിച്ചിരിക്കുന്നു. രുദ്രന്റെ കാവ്യാലങ്കാരത്തിനു നമിസാധു എഴുതിയിട്ടുള്ള വ്യാഖ്യാനത്തിൽ ദണ്ഡി, മേധാവീരുദൻ, ഭാമഹൻ എന്നീ ആലങ്കാരികന്മാരെപ്പറ്റി പറയുന്നുണ്ട്. കാളിദാസന്റെ പശ്ചാത്തലമായി ത്രികാണ്ഡശേഷത്തിൽ പറയുന്ന മേധാരുദൻ എന്നത് മേധാവീരുദൻ എന്ന പേരിന്റെ ചുരുക്കിയ രൂപമാണെന്നു പ്രത്യക്ഷമാണ്. ഭാവകനേയും കവിയേയും പറ്റി പ്രതിപാദിക്കുന്ന അവസരത്തിൽ രാജശേഖരൻ തന്റെ കാവ്യമീമാംസയിൽ ഇങ്ങനെ പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു:—“കഃ പുനരന്യോർ ഭേദോ യത് കവിർഭാവയതി ഭാവകശ്ച കവിഃ” ജത്യാചാർച്ചഃ തദാഹ—

പ്രതിഭാ താരതമ്യേന പ്രതിഷ്ഠാ ഭൂവി ഭൂധിയാ
ഭാവകസ്തു കവിഃ പ്രായോ ന ഭജത്യധ മാം ദശാം.

‘ന’ ജതി കാളിദാസഃ” ഇതിൽനിന്നു കാളിദാസൻ മേധാവീരുദനെപ്പോലെ ഒരു ആലങ്കാരശാസ്ത്രജ്ഞൻ കൂടി ആയിരുന്നു എന്ന് വ്യക്തമാകുന്നുണ്ട്.

ഭാഗവൽ കാളിദാസൻ ഒരു തലമുറയ്ക്കു ശേഷം ജീവിച്ചിരുന്നു എന്നു വിചാരിക്കുവാൻ കാരണങ്ങളുണ്ട്. ഈ ഭാഗവൽ തന്റെ കാവ്യാലങ്കാരത്തിൽ മേഘം, കാറു, ഭൂമി എന്നിവയെ ഭൂതരാക്കുന്ന സന്ദേശകാവ്യങ്ങളെ ഇങ്ങനെ ആക്ഷേപിച്ചിരിക്കുന്നു:—

“അയ്യക്തിമദ്യമാ ദുരജവട്ടന്മാരതാദയഃ
തഥാ ഭൂമരഥാതീതചക്രവാകരൂകാദയഃ
അവാചോഽവ്യക്തവാചശ്ച ദുരദേശവിചാരിണഃ
കഥം ദൃശ്യം പ്രപദ്യേരന്നിതി യക്ത്വാ ന യജ്യതേ
യദി ചോൽക്കണ്ഠയാ തത്തദന്ത ജവ ഭാഷതേ
കഥം ഭവതു ഭൂമേദം സുമേധോഭിഃ പ്രയജ്യതേ.”

ഇതിലെ “സുമേധോഭിഃ പ്രയജ്യതേ” എന്നതിൽ മേധാരുദൻ, അഥവാ മേധാവീരുദൻ എന്നു പേരുള്ള കാളിദാസനേയും, ഈ ശ്ലോകങ്ങളിൽ ആകപ്പാടെ കാളിദാസന്റെ മേഘസന്ദേശത്തേയും അതിന്റെ അനുകരണങ്ങളേയുമാണു് ഭാഗവൽ ആക്ഷേപിച്ചിരിക്കുന്നതെന്നു് ഈ ലേഖകൻ വിചാരിക്കുന്നു.

മേധാവി എന്നതു് ഒരു ഗോത്രത്തിന്റെ അഥവാ കുലത്തിന്റെ പേരാണ്. കാഞ്ചീപുരത്തെ ഒരു പല്ലവരാജാവായ നന്ദിവർമ്മൻ പല്ലവമല്ലന്റെ ഒരു ചെമ്പുപട്ടയത്തിൽ അതു് രചിച്ചതു് മേധാവീകുലത്തിലെ ചന്ദ്രദേവന്റെ പുത്രനായ പരമേശ്വരനാണെന്നു പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. പ്രാചീന തമിഴ്സംഘം കവികളുടെ കൂട്ടത്തിലും ഒരു നല്ലർ ചിറുമതോവിയാരെ കാണാപ്പുന്നതാണു്. മേധാവി എന്നതു് ഇങ്ങനെ ഒരു ഗോത്രത്തിന്റെ പേരായതിനാൽ, കാളിദാസന്റെ വ്യക്തിപരമായ യഥാർത്ഥനാമം രുദൻ ആണെന്നു വരുന്നു. രുദ്രഭട്ടൻ എന്ന കവി ഒരു അലങ്കാരശാസ്ത്രവും ഒരു കാവ്യവുമായ ശൃംഗാരതിലകം എന്ന കൃതി രചിച്ചിരുന്നു. ശൃംഗാരതിലകം കാളിദാസന്റെ കൃതിയാണെന്നു് ഒരു ഐതിഹ്യമുണ്ടു്. ഇതും കാളിദാസന്റെ പേരു് രുദൻ, അഥവാ, രുദ്രഭട്ടൻ ആണെന്നു കാണിക്കുന്നു. ഏ. ഡി. എട്ടാം ശതാബ്ദത്തിലോ ഒൻപതിലോ, രചിക്കപ്പെട്ടതായി ചില പണ്ഡിതന്മാർ വിചാരിച്ചുവരുന്ന തന്ത്രാഖ്യായികയുടെ ഒരു പാഠത്തിൽ രുദ്രഭട്ടന്റെ ശൃംഗാരതിലകത്തിൽനിന്നും മാഘന്റെ ശിശുപാലവധത്തിൽനിന്നും ശ്ലോകങ്ങൾ ഉദ്ധരിച്ചിട്ടുണ്ടു്. അതിനാൽ അതിനു കുറഞ്ഞപക്ഷം ഒരു ശതകത്തിനുമുമ്പു് രുദ്രഭട്ടൻ ജീവിച്ചിരുന്നിരിക്കും. ആറാം ശതാബ്ദത്തിന്റെ പൂർവ്വാർദ്ധത്തിൽ ജീവിച്ചിരുന്ന കാളിദാസനും രുദ്രഭട്ടനും ഒന്നാണെന്നു സമാപിക്കുന്നതിൽ കാലത്തിന്റെ തടസ്സമില്ലെന്നു് ഇതിൽനിന്നു വ്യക്തമാകുന്നുണ്ടല്ലോ. ഏവംവിധങ്ങളായ കാരണങ്ങളാലാണു് മേധാവീ

രൂഢം. രൂഢഭട്ടനും. കാളിദാസനും ഒന്നാണെന്നു് ഈ ലേഖകൻ വിചാരിക്കുന്നതു്.

കാളിദാസന്റെ പ്രധാന കൃതികളുടെ നാമങ്ങളല്ലാതെ അദ്ദേഹത്തിന്റെ ജീവചരിത്രത്തെപ്പറ്റി വിശ്വാസയോഗ്യങ്ങളായ വിവരങ്ങൾ ഒന്നും തന്നെ നമുക്കു ലഭിച്ചിട്ടില്ല. രൂഢഭട്ടൻ എന്നായിരുന്നു അദ്ദേഹത്തിന്റെ നാമമെന്നു മുക്തകളിൽ ചൂണ്ടിക്കാണിച്ചതിൽനിന്നു്

ജീവചരിത്രം. അദ്ദേഹം ജാതിയിൽ ഒരു ബ്രാഹ്മണനായിരുന്നു എന്നു വരുന്നുണ്ടു്. അദ്ദേഹം നിരക്ഷരകക്ഷിയായ

ഒരു ഇടയബാലനായിരുന്നു എന്ന കെട്ടുകഥ തന്നെയായിരിക്കും മേധാവീര്യൻ ജനനാൽ അന്ധനായിരുന്നു എന്നു് രാജശേഖരൻ പറയുന്ന ഐതിഹ്യവും സൂചിപ്പിക്കുന്നതു്. കാളീപ്രസാദത്തെ പവ്തീകരിച്ചു കാണിക്കുവാൻണ്ടാക്കിയ ഒരു കഥയായിരിക്കും ഇതു്. എന്നെന്നാൽ അദ്ദേഹത്തിന്റെ കൃതികൾ നല്ല വൃൽപത്തിയും പാണ്ഡിത്യപുരുള്ള ഒരു മഹാകവിയുണ്ടാണെന്നു് വ്യക്തമാക്കുന്നുണ്ടു്. വാല്മീകിരാമായണം, അശ്വമേധ്യന്റെ കാവ്യങ്ങൾ, പത്മപുരാണം, ഭരതനാട്യശാസ്ത്രം, കൌടില്യന്റെ അർത്ഥശാസ്ത്രം, കാമനദകന്റെ നീതിസാരം, വാത്സ്യായനന്റെ കാമസൂത്രം, മുതലായവ കാളിദാസൻ വായിച്ചിരുന്നു എന്നു് അദ്ദേഹത്തിന്റെ കൃതികളിൽനിന്നു കാണാവുന്നതാണു്. ഉത്തരഇന്ത്യയിലും, മദ്ധ്യഇന്ത്യയിലും കാളിദാസൻ സഞ്ചരിച്ചിട്ടുണ്ടായിരുന്നു എന്നു് അദ്ദേഹത്തിന്റെ കൃതികൾ സൂചിപ്പിക്കുന്നുണ്ടു്. വിദ്യാഭ്യാസാനന്തരം അദ്ദേഹം കുറെ ദേശാന്തരം നടത്തിയതിനുശേഷം ഉജ്ജയിനിയിൽ ചെന്നു് യശോവർമ്മവിക്രമാദിത്യന്റെ ആശ്രിതനായി പാത്രിരിക്കുവാനിടയുണ്ടു്. അദ്ദേഹത്തിന്റെ പണ്ഡിതസദസ്സിൽ കാളിദാസൻ ഒരു അംഗമായിരുന്നു. ഉജ്ജയിനിലെ ബ്രഹ്മസഭയിലെ കാവ്യപരീക്ഷയിൽ കാളിദാസൻ, മേണ്ഡൻ, അമരസിംഹൻ, രൂപൻ, ശൂരൻ മുതലായവർ വിജയികളായിട്ടുണ്ടെന്നു് കാവ്യമീമാംസയിൽ രാജശേഖരൻ പറഞ്ഞിട്ടുള്ളതു് ഇവിടെ സ്മരണീയമാണു്. രാജധാനികളിലാണു് കാളിദാസൻ തന്റെ ജീവിതത്തിന്റെ ഭൂരിഭാഗവും കഴിച്ചുകൂട്ടിയതെന്നു് അദ്ദേഹത്തിന്റെ കൃതികളിൽനിന്നു് അനുമാനിക്കാം. അദ്ദേഹം കുറേനാളെങ്കിലും ദാരിദ്ര്യം അനുഭവിച്ചിരുന്നു എന്നു് രാജവംശത്തിലെ ഇന്ദുമതീസ്വയംവരവർണ്ണനയിലെ,

“ഇവനിലറികിണങ്ങി തമ്മിലൊക്കെ-
ത്തവരലർമകയമാത്ര വാണിമാത്രം.”

എന്നതുപോലെയുള്ള അദ്ദേഹത്തിന്റെ കൃതികളിലെ ചില ഭാഗങ്ങൾ കാണിക്കുന്നുണ്ടു്. യശോവർമ്മൻ വിക്രമാദിത്യന്റെ ഭരണത്തിനു ശേഷം കാളിദാസൻ കുറെ അധികം കാലംകൂടി ജീവിച്ചിരുന്നിരിക്കണം.

കാളിദാസൻ വിക്രമാദിത്യനെ സേവിച്ച് ഉജ്ജ്വലനിയ്ക്കൽ താമസിച്ചിരുന്ന അവസരത്തിൽ ഒരിക്കൽ ആ ചക്രവർത്തി കാളിദാസനെ കണ്ട

ശ്യാമൻ, അഥവാ, കന്തളേശ്വരൻ അ
കാളിദാസനും കലേന്ദ്ര ദൂതനായി അയച്ചു എന്നും, ഇതുസംബ
പ്രവരസേനനും. സിച്ച് ആ കവി കന്തേശ്വരൻറെയുമെന്നൊ
കാവ്യം നിർമ്മിച്ചിട്ടുണ്ടെന്നും ക്ഷേമേന്ദ്രനിയ്ക്ക

നിന്നും ഭോജൻറെ ശൃംഗാരപ്രകാശത്തിൽനിന്നും നമുക്ക് അറിയാ
കന്തേശ്വരൻറെയുമ്പ്രതിൽനിന്നും ക്ഷേമേന്ദ്രൻ ചുവടെ ചേർത്തിരിക്കുന്ന രേ
ശ്ലോകങ്ങളും ഉദ്ധരിച്ചിട്ടുണ്ട്:—

“അസകലധർമ്മസിതപാതം ക്ഷാളിതാനീവ കാന്ത്യാ
മുകുളിതനയനപാദം വൃക്കകർണ്ണോല്പലാനി
പിബതി മധുസുഗന്ധീന്ദ്രാനനാനീ പ്രിയംണാം
തപയി വിനീഹിതഭാരഃ കന്തളാനാമധീശഃ”

“ഇഥ നിവസതിമേൽ ശേഖരഃ ക്ഷ്യാധരാനാം
മിഹവിനീഹിതഭാരഃ സാഗരഃ സന്ധതതീ
ഇദമതിപതിഭോഗസ്തംഭവിഭ്രാജമാനം
ധർമ്മനിതലമിഹൈവ സ്ഥാനമസ്തുചിയാനാം.”

ആദ്യത്തെ ശ്ലോകം കന്തളേശ്വരൻ ഭരണം വിക്രമാദിത്യനെ ഏല്പിച്ചിട്ട് സ്ത്രീകളുമായി സുഖിച്ചു വസിക്കുന്നു എന്നു ദൂതനായ കാളിദാസൻ വിക്രമാദിത്യനോടു താൻ തിരിച്ചുവന്നപ്പോൾ പറഞ്ഞുകേൾപ്പിക്കുന്നതാണ്. കാളിദാസൻ കന്തളേശ്വരൻറെ മുഖിൽ ദൂതനായി ചെന്നപ്പോൾ അദ്ദേഹത്തെ യഥാവിധി ആ രാജാവു സൽക്കരിക്കാത്തുവാൽ അദ്ദേഹം നിലത്തിരുന്നുകൊണ്ടു രചിച്ച ശ്ലോകമാണ് രണ്ടാമത്തേതു്. മേന്മപറവും സാഗരവും ഭൂമിയുടെ നിലത്തുതന്നെ ഇരിക്കുന്നതിനാൽ തനിക്കും നിന്തിരിക്കുന്നതുകൊണ്ടു് ഒരു കുറവും ഉണ്ടാകുന്നതല്ലെന്നാണ് ഇതിന്റെ താൽപര്യം. പിന്നെയും പ്രവരസേനൻറെ പ്രാകൃതകാവ്യമായ സേതുബന്ധത്തെ വിക്രമാദിത്യൻ പറഞ്ഞതനുസരിച്ച് കാളിദാസൻ തിരുത്തിക്കൊടുത്തു എന്ന് ഒരു ഐതിഹ്യമുണ്ട്. ഭാരതചരിതം എന്ന ഗ്രന്ഥത്തിൽ സേതുബന്ധം ഒരു കന്തളേശൻ രചിച്ചതായി പറയുന്ന ഒരു ശ്ലോകം ഉദ്ധരിച്ചിട്ടുണ്ട്. രണ്ടു കന്തളേശ്വരന്മാർ ദക്ഷിണാപഥത്തിലും മദ്ധ്യഇന്ത്യയിലും ഒരു ഭാഗൽവണ്ണിലും ആയി ഉണ്ടായിരുന്നു എങ്കിലും, ഈ രണ്ടു കന്തളേശ്വരന്മാരും രാജാവല്ല കന്തേശ്വരനായ, അഥവാ, കന്തളേശ്വരനായ പ്രവരസേനൻ. കാളിദാസൻറെ സമകാലീനരായി ഈ രണ്ടു കന്തളേശ്വരന്മാർ പ്രവരസേനൻ എന്നു പേരുള്ള രാജാക്കന്മാർ ഭരിച്ചതായി നമുക്ക് അറിവി

എന്നാൽ, ഐ. ഡി. 540-നു സമീപിച്ച പ്രവരസേനൻ രണ്ടാമൻ എന്നൊരു രാജാവ് കാശ്മീരത്തെ ഭരിക്കുവാൻ തുടങ്ങിയതായി നമുക്ക് അറിയാം. കാശ്മീരാൽ വിക്രമാദിത്യൻ പിടിച്ചടക്കിയിരുന്നു എന്നു രാജതരംഗിണിയിൽ പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടെന്നും മുമ്പു ചൂണ്ടിക്കാണിച്ചിട്ടുണ്ടല്ലോ. പ്രവരസേനൻ വിതസ്ത (ശൈല) നദീതീരത്തിൽ പ്രവരപുരം (ഇപ്പോഴത്തെ കാശ്മീരത്തിന്റെ തലസ്ഥാനമായ ശ്രീനഗർ) നിർമ്മിക്കുകയും, ഇതു നിർമ്മിച്ചപ്പോൾ ആ നഗരത്തിനു കിഴക്കും പടിഞ്ഞാറുമുള്ള കായലുകളിൽ വിതസ്തയിലെ വെള്ളം കെട്ടിനിന്നു പട്ടണത്തിനു നാശമുണ്ടാക്കാതെയിരിക്കുന്നതിനു കായലുകളേയും നദിയേയുംതമ്മിൽ ഘടിപ്പിക്കുന്ന മഹാസരിതം എന്ന തോട്ടിൽ സേതു എന്ന ഒരു ചിറ കെട്ടിക്കയുംചെയ്തു എന്നു സ്തയിൽ രാൻ പ്രസിദ്ധപ്പെടുത്തിയ രാജതരംഗിണിയിൽ ചൂണ്ടിക്കാണിച്ചിട്ടുണ്ട്. ഈ സേതുവിനെ ബന്ധിച്ചതിന്റെ സ്മരണയ്ക്കായിട്ടാണു പ്രവരസേനൻ ശ്രീരാമന്റെ സേതുബന്ധത്തെപ്പറ്റിയുള്ള സേതുബന്ധകാവ്യം രചിച്ചത്. കാളിദാസൻ ദൂതു പോയ കന്യകാരംഗം, കാളിദാസൻ തിരുത്തിക്കൊടുത്ത സതുബന്ധകാവ്യത്തിന്റെ കർതാവു, കന്യകാരാജാവുമായ പ്രവരസേനനും, ഈ കാശ്മീരരാജാവായ പ്രവരസേനൻ രണ്ടാമൻ തന്നെ പ്രസിദ്ധ കാശ്മീരാജാവായ ലളിതാദിത്യൻ മുക്തപീഡാൻ യുദ്ധങ്ങൾ വർണ്ണിക്കുമ്പോൾ, രാജതരംഗിണിയുടെ കർതാവായ കൽഹണൻ വിതസ്തനദി ശിവൻ തന്റെ കന്യകൊണ്ടു ഭൂമിയിൽ കുത്തി ഉരുട്ടിപ്പിടിച്ചു എന്നും തന്മൂലം അതിനു കന്യാഹിനി എന്നു പേരുണ്ടെന്നും സൂചിപ്പിച്ചിട്ടുണ്ട്. ഈ കന്യാഹിനി ഴുട, അഥവാ വിതസ്തനദിയുടെ തീരത്തു പുതുതായി ഒരു രാജധാനി പണിഞ്ഞതിൽനിന്നും പ്രവരസേനന് കന്യകാരംഗം, അഥവാ കന്യകാരംഗം എന്ന ബിരുദം ലഭിച്ചു എന്നാണ് ഈ ലേഖകൻ വിചാരിക്കുന്നത്. പ്രവരസേനനോടുകൂടി കാളിദാസൻ കന്യാരംഗം കാശ്മീരത്തിൽ രാമസിംഹനോടുകൂടെയെത്തിക്കണം അദ്ദേഹത്തിനു കാശ്മീരത്തെ ഭൂപ്രകൃതിയുമായി രടുത്ത പരിചയമുണ്ടായതും.

കാളിദാസന്റെ ജീവിതത്തിന്റെ അന്ത്യഭാഗത്തെക്കുറിച്ചുള്ള കഥകൾ അദ്ദേഹത്തെ ലക്കയിലെ രാജാവായ ഒരു കമാരദാസനോടു ഘടിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നു. കാളിദാസന്റെ സമകാലീനനായി സിലോകാളിദാസനും അദ്ദേഹത്തിൽ കമാരദാസൻ എന്നൊരു രാജാവ് ഐ. ഡി. കമാരദാസനും 560-മുതൽ 569-വരെ വാണിരുന്നു. എങ്കിലും ഈ സിലോകാളിദാസന്റെ രാജാവിനോടുള്ള ഐതിഹ്യം കാളിദാസനോടു ഘടിപ്പിച്ചിട്ടുള്ളതെന്നാണ് ഈ ലേഖകന്റെ അഭിപ്രായം. സിലോകാളിദാസനോടു കമാരദാസനേയും കാളിദാസനേയും തമ്മിൽ ഘടി

പ്രിച്ചിരിക്കുന്ന സിംഗാളികൾ അവരുടെ കാലത്തിനുശേഷം വളരെ റെ
 ബുണ്ടോ കഴിഞ്ഞാണ് ജനിച്ചതെന്നു ഡാക്ടർ കീത്ത് ചൂണ്ടിക്കാണി
 ന്നു്. ലക്ഷയില രാജാവായ കുമാരദാസനേയും കാളിദാസനേയും
 പ്രിയപ്പെട്ട ഭാരതീയ ഐതീഹ്യം സിലോണിലെ കുമാരദാസനെ ഉദ്ദേ
 ശിച്ചു. പിന്നയോ മദ്ധ്യജന്മവ്യതിരികൾ സെൻ്റ് പ്രോവിൻസിലെ
 യിലെ ഒരു കുമാരദാസൻ എന്ന രാജാവിനെ ഉദ്ദേശിച്ചാണ് നിമ്നീർ
 തെന്നാണ് ഈ ലേഖകൻ വിചാരിക്കുന്നത്. (സെൻ്റ് പ്രോവിൻ
 റിലെ ലക്ഷയെപ്പറ്റി ഈ ലേഖകൻ മാതൃഭൂമി ആഴ്ചപ്പതിപ്പിലെഴുതിയി
 "ലക്ഷ എവിടെ" എന്ന ലേഖനം നോക്കുക) ഈ കുമാരദാസനാണ്
 കീഹരണം എന്ന പ്രസിദ്ധ കാവ്യത്തിന്റെ കർതാവ്. ജാത്യാൽ അദ്ദേ
 ഹന്ന രാജശേഖരൻ പറഞ്ഞിട്ടുള്ളതും ഈ കുമാരദാസനെപ്പറ്റിയാക
 ജാനകീഹരണത്തിന്റെ 12-ാം സർഗ്ഗം കാളിദാസന്റെ രഘുവംശ
 അനുകരിച്ച രചിച്ചിട്ടുള്ളതാണെന്നാണ് പലരുടേയും അഭിപ്ര
 മാഹൻ കുമാരദാസനെ അനുകരിച്ചോ അല്ല കുമാരദാസൻ മാഹനെ
 കരിച്ചോ എന്നുള്ളതിനെപ്പറ്റി ഭിന്നാഭിപ്രായമുണ്ട്. മാഹൻ കുമാ
 രദാസനെ അനുകരിച്ചു എന്നുള്ള പക്ഷക്കാരനാണ് ഈ ലേഖകൻ. മാ
 1860-നു സമീപിച്ചു ജീവിച്ചിരുന്നു. (എം. എൻ. നായർ മാസിക
 ഈ ലേഖകൻ എഴുതിയിരുന്ന "മൂന്നു കാളിദാസന്മാർ" എന്ന ലേ
 നോക്കുക.) അതുകൊണ്ടു് കുമാരദാസൻ മാഹൻ ഒരു ശതാബ്ദത്തി
 മുന്യ് കാളിദാസന്റെ സമകാലീനനായി ജീവിച്ചിരുന്നിരിക്കാനിടയു

പ്രസിദ്ധ വൈശേഷികഗ്രന്ഥകാരനായ പ്രശസ്തപാദന്റെ കൃത്
 ഒരു ഭാഷ്യവും, ജ്യോതിഷത്തിനും ശേഷനാഗന്റെ പ്രാകൃതവ്യാകരണ
 ഞ്ഞോക്കും ഓരോ വ്യാഖ്യാനം വീതവും, കാളിദാസന്റെ സമകാ
 നായ വരരുചിയുടെ പ്രാകൃതപ്രകാശത്തെ അനുസ്മരിപ്പു് പ്രാകൃത
 യേന എന്നൊരു പ്രാകൃതവ്യാകരണവും രചിച്ചതായ രാവണൻ, അ
 ലക്ഷേശ്വരൻ എന്നൊരു പ്രാചീന ഗ്രന്ഥകാരനുണ്ടായിരുന്നു. ഈ
 ശ്വരൻ ഒരു ശിവസ്തോത്രവും രചിച്ചിട്ടുണ്ട്. ലക്ഷയിലെ രാജാവായ
 രദാസനും ഈ രാവണനും, അഥവാ ലക്ഷേശ്വരനും ഒന്നാണെന്നു്
 ലേഖകൻ വിശ്വസിക്കുന്നു. ജാനകീഹരണത്തിൽ, ഭട്ടികാവ്യത്തിൽ
 കാണിച്ചിട്ടുള്ളതുപോലെ, കുമാരദാസൻ വ്യാകരണത്തിലുള്ള ത
 പാടവം പ്രത്യേകമായി പ്രദർശിപ്പിച്ചിട്ടുണ്ട്. ലക്ഷേശ്വരനായ രാ
 നും ഒരു വ്യാകരണപട്ടവാണെന്നു് അദ്ദേഹത്തിന്റെ കൃതികളുടെ നാ
 ലിൽനിന്നുതന്നെ കാണാവുന്നതാണ്. ജാനകീഹരണത്തിലെ ഭ
 ഷൈലിയും, യമകളും പശ്ചാത്തലജാരകളും മുതലായവയും ലക്ഷ

ർ ശിവസ്തോത്രത്തിലും കാണാവുന്നതാണ്. ഇതു പ്രത്യക്ഷപ്പെടുത്താനായി ജാനകീഹരണത്തിൽ നിന്നും ശിവസ്തോത്രത്തിൽനിന്നും ഏതാനും ഭാഗങ്ങൾ ഉദ്ധരിച്ചുകൊള്ളട്ടെ -

“അതനനാ തനനാ ഘനദാതഭീഃ
സ്താഥിതം രഥിതം പ്രദിധക്യുണാ
ഭചിരഭാ ചിരഭാസിതവർമ്മനാ
പ്രവചിതാ ഖചിതാ ന ന ദീപികാ.”

(ജാനകീഹരണം)

“സപദ പംക്തിവിഹംഗമനാമഭൂതം
തനയസംവലിതം ഖലശാലിനാ
വിപുലചർച്ചതവർഷിതൈഃ ശൈഃ
പ്രവശസൈന്യദൃക്ജിതാ ജിതം.

(ജാനകീഹരണം)

“തദർശനപാരയണ പ്രഥമകന്യകാലുണ്ണിതം-
പ്രസൂനസഫലദിമം കമപി ശൈലമാശാസ്തയേ
അലം തടവിതർഭികാശയിത സിദ്ധി സീമന്തിനീ
പ്രകീർണസുമനോ മനോ രമണമേരണാ മേരണാ”

(ശിവസ്തോത്രം)

“വൃഷോപരി പരിസംഘരയവളയാമശ്രിയാ
കഞ്ചേഗിരിശൈരീമപ്രഭവശർവനിർവാസിതം.”

(ശിവസ്തോത്രം)

ഈ ശ്ലോകങ്ങളിൽ പംക്തിവിഹംഗമനാമഭൂതം എന്നു ദേശഭ്രമനയും, ഉല്പകജിതം എന്നും ഇന്ദ്രജിത്തിനേയും ജാനകീഹരണത്തിലെ മറ്റു ചില ശ്ലോകങ്ങളിൽ ഗഗനസാഗരഭോഗധാരംഗനാ എന്നു ഗംഗയെയും, വസിഷ്ഠതന്ത്രജപാതിരക്ഷിതിപസ്വർവസതിപ്രഭോ മുനി എന്നു പിശാമിത്രനേയും, വളച്ചുകെട്ടി വിളിച്ചിരുന്ന കുമാരദാസനല്ലാതെ മുകുന്ദലാരിച്ച ശിവസ്തോത്രത്തിലെ ശ്ലോകങ്ങളിൽ ഒന്നിൽ ചെയ്തിട്ടുള്ളതുപോലെ കൈലാസശൈലത്തെ പ്രഥമകന്യകാലുണ്ണിതപ്രസൂനസഫലദിമം കമപി ശൈലം എന്നു വളച്ചുകെട്ടി വിളിക്കുകയില്ല. പിന്നെയും ജാനകീഹരണകാവ്യം രചിച്ചവർത്തിനശേഷം രചിച്ചതാണെന്നു കാണിക്കുന്ന രാജശേഖരന്റെ

“ജാനകീഹരണം കർത്തും രച്യവംശ സ്ഥിതേ സതി
കവീഃ കുമാരദാസശ്ച രാവണശ്ച യദി ക്ഷമ.”

എന്ന ശ്ലോകത്തിൽ കുമാരദാസനു രാവണനെന്ന് പേരുമുണ്ടായിരുന്നു എന്നു യഥാർത്ഥമായിരിക്കുന്നു എന്നും ഈ ലേഖകൻ വിചാരിക്കുന്നു. ഐ. ഡി. 601-ലെ ഭീമസേനൻ രണ്ടാമന്റെ അർംഗ് ചെയ്യപ്പെട്ടിട്ടുള്ളതിന്നു

സെൽസെപ്രോവിൻസിലെ റെയ്‌പ്പൂരിനു സമീപത്തു് ദയിരൻ, റഷണൻ, ഭീമസേനൻ ഇത്യാദി നാമങ്ങളുള്ളവരും, “ഋഷിതുല്യകൃത്തിൽ ഉൾപ്പെട്ടവരുമായ ഒരു രാജവംശം കാളിദാസനു പ്രായേണ കാലീനരായി ഭരിച്ചുവന്നിരുന്നു എന്നു കാണാവുന്നതാണ്. ഇതിനടുത്തു് ലങ്ക സ്ഥിതിചെയ്തിരുന്നതും വിഭീഷണൻ എന്ന രാവണസവേരൻറെ നാമവും ഈ രാജാക്കന്മാരിൽ ഒരാൾക്കുണ്ടായിരുന്നു. ഈ സമയത്തിൽനിന്നു് ഈ ഋഷിതുല്യകൃതത്തിലെ ഭീമസേനൻ ഒന്നാമത്തെ പുത്രനും ഭീമസേനൻ രണ്ടാമൻറെ പിതാവും ആയ ദയിരവർമ്മൻ രചനയായിരിക്കും ജാനകീഹരണകർത്താവും കാളിദാസൻറെ സ്നേഹിയായ കമാരദാസൻ എന്നു വന്നേക്കാവുന്നതാണ്. കമാരദാസൻ എന്നാലും, ഒരു ബഹുലാഗ്നമായ രത്നലോകധാരണിയിലെ

“തേ തു അജീവികധർമ്മശാണാം
 ഉത്തരീകാണാം അനുത്തരീകാണാം
 ദീർഘഭടാനാം കമാരപ്രതാനാം
 ശേഷപി ആചരിനാനി ഭവന്തി;”

എന്ന ശ്ലോകത്തിൽ പറഞ്ഞിരിക്കുന്ന കമാരപ്രതാകാർ (അതായത് സുബ്രഹ്മണ്യഭക്തർ) എന്ന മതവിഭാഗത്തിൽ ചേർന്നു് ഭീഷ്മ സപീകർപ്പോൾ അദ്ദേഹം സപീകരിച്ച സന്യാസനാമമാണെന്നു തോന്നുന്ന അഭാഭിഭാരതീയ ഐതിഹ്യം വരരുചിയേയും കാളിദാസനേയും രാജാവിനോടു ഘടിപ്പിക്കാറുള്ളതുപോലെ ടിബറ്റൻ മതചരിത്രകാരന്മാരായ താരാനാഥൻ വരരുചിയേയും കാളിദാസനേയും കാശിരാജാവായ ഒരു ഭീമശൂക്രനോടു് ഘടിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നതും, പ്രസ്തുത ഋഷിതുല്യകൃതകന്മാർ ഭരിച്ചിരുന്ന സെൽസെപ്രോവിൻസിലെ കിഴക്കൻപ്രദേശങ്ങൾ കടന്നുപടിഞ്ഞാറു മാറി ആ പ്രവിശ്യയിൽ തന്നെയാണ് മേഘദൂതയക്ഷൻ സന്ദേശമയക്കുന്ന രാമഗിരിയും (ഇന്നത്തെ രാമദെക്ഷ) സ്ഥിതി ചെയ്തിരുന്നതു് എന്ന സംഗതിയും ഈ അവസരത്തിൽ പ്രത്യേകം സ്മരണയുമാണ്.

III കൃതികൾ.

മാളവികാഗ്നിമിത്രം, വിക്രമോർവ്വശീയം, ശാകുന്തളം എന്നു് നാടകങ്ങളും, മേഘസന്ദേശം, കമാരസംഭവം, രഘുവംഗം എന്നു് കാവ്യങ്ങളും കാളിദാസൻ രചിച്ചിട്ടുണ്ടെന്നു് എല്ലാവരും സമ്മതിക്കുന്നതു്. ഇവയുടെ വർണ്ണിക്കുന്ന ഇതുസംഹാരകാവ്യം കമാരദാസൻറെ കൃതിയല്ലെന്നു് ചിലർ വാദിക്കുന്നതിനാലും, ഭൂരിഭാഗം പണ്ഡിതന്മാരുടെയും നേതൃത്വത്തിൽ

മുള്ള അഭിപ്രായമാണ് ശരി എന്ന് ഈ ലേഖകൻ വിചാരിക്കുന്നു. പ്രതു സംഹാരം അതിസരളവും ഏകരൂപവുമായിപ്പോയതിനാൽ കാളിദാസന്റെ മുദ്ര അതിൽ കാണുന്നില്ലെന്നും, ആലങ്കാരികന്മാർ തങ്ങളുടെ ഗ്രന്ഥങ്ങളിൽ പ്രതുസംഹാരത്തിൽ നിന്ന് പ്രതുവർണ്ണനകൾ ഉദ്ധരിച്ചിട്ടില്ലെന്നും, രഘുവംശത്തിൽനിന്നും വിക്രമോർച്ചരീയത്തിൽ നിന്നും മാത്രമേ അവർ അവയെ എടുത്തിട്ടുള്ളൂ എന്നും, കാളിദാസന്റെ മേഘദൂതം, രഘുവംശം, കമാരസംഭവം മുതലായ കൃതികൾക്ക് ഐ. ഡി. പത്മംശതോബ്ധം തുടങ്ങി വ്യാഖ്യാനങ്ങൾ ഉണ്ടായിട്ടുണ്ടെങ്കിലും പ്രതുസംഹാരത്തിന് 18-ാം ശതാബ്ദത്തിൽ മാത്രമേ ആദ്യമായി ഒരു വ്യാഖ്യാനം ഉണ്ടായിട്ടുള്ളൂ എന്നുമാണ് പ്രതുസംഹാരം കാളിദാസന്റെ കൃതീയല്ലെന്നു വാദിക്കുന്നവർ കൊണ്ടുവന്നിട്ടുള്ള ന്യായങ്ങൾ. വാസ്തവത്തിൽ അതു കാളിദാസന്റെ ധൈര്യവനത്തിലെ ഒരു കൃതിയായതിനാലാണ് അതു അതിസരളവും ഏകരൂപവുമായിത്തീർന്നിട്ടുള്ളതു്. ആലങ്കാരികന്മാർ അതിനെ തിരസ്സരിച്ചതിനു കാരണം അതിന്റെ അകൃത്രിമമായ ലാവണ്യവും സാരച്ഛ്യപ്രമാണ്. ഇതുകൊണ്ടത്രേ പാശ്ചാത്യനിരൂപകർ അതിനെ കാളിദാസന്റെ മഹത്വം വർദ്ധിപ്പിക്കുന്ന ഒരു കൃതിയായി കരുതി അതിനെ ശ്ലാഘിച്ചിരിക്കുന്നതും.

പ്രതുവർണ്ണന രണ്ടു തരത്തിലാവാം. മാറിമാറിവരുന്ന പ്രതുകൾക്കു രൂപമായി പ്രകൃതിയിൽ കാണാപുന്ന ബാഹ്യങ്ങളായ പരിവർത്തനങ്ങൾക്ക് പ്രതുകളുടെ സ്വഭാവമനുസരിച്ച് മാറിക്കൊണ്ടിരിക്കുന്ന മാനസിക വികാരങ്ങളെക്കൊണ്ട് അധികം, പ്രത്യേകിച്ചു ശൃംഗാരവികാരങ്ങളേക്കൊണ്ട് അധികം പ്രാധാന്യം നൽകി വർണ്ണിക്കുന്നത് ഒരു രീതി; നേരേ മറിച്ച്, മാനുഷികവികാരങ്ങൾക്കു കൂടുതൽ പ്രാധാന്യം കൊടുത്ത് പ്രതുകളെ വർണ്ണിക്കുന്നതു മറ്റൊന്നു്. ഈ രണ്ടു രീതികളിലുപേച്ച് കാളിദാസൻ പ്രതുസംഹാരത്തിൽ ആദ്യത്തേതാണ് സ്വീകരിച്ചിരിക്കുന്നതു്. ഇതിന് അദ്ദേഹം ഏറക്കൂറു മാത്രകയായി സ്വീകരിച്ചിരുന്നതു് വാല്മീകിരാമായണത്തിലെ കിഷ്കിന്ധാകാണ്ഡത്തിലുള്ള ഘോരനാടകാലവർണ്ണനയും വർഷകാലവർണ്ണനയുമായിരുന്നിരിക്കണം. സംസ്കൃതകാവ്യങ്ങളിലുള്ള സാധാരണ രീതി ഏറിയകൂറും രണ്ടാമത്തേതാകുന്നു. ഇതുകൊണ്ടാണ് ആലങ്കാരികന്മാർ പ്രതുസംഹാരത്തെ വർദ്ധിച്ചതു്.

മുകളിൽ ചൂണ്ടിക്കാണിച്ചിട്ടുള്ള കൃതികൾക്കു പുറമേ കാളിദാസൻ ശൃംഗാരതിലകം, പുഷ്പബാണവിലാസം എന്നു രണ്ടു കാവ്യങ്ങൾ കൂടി രചിച്ചു എന്ന് ഒരു ഭാരതീയ ഐതിഹ്യവും, മംഗലാഷ്ടകം, സരസ്വതീസ്തോത്രം എന്നു രണ്ടു സ്തവങ്ങൾ കൂടി രചിച്ചു എന്ന് ഒരു ടിബറ്റു് ഐതിഹ്യവും ഉണ്ടു്. കാളിദാസനും ഉദ്ദേശണം ഒന്നാണെന്നു മുകളിൽ ചൂണ്ടി

കാണിച്ചിട്ടുള്ളതിനാൽ ശ്രംഗാരതിലകം കാളിദാസന്റെ കൃതിയാണെന്നു വേണം വിചാരിക്കേണ്ടതു്. മംഗലാഷ്ടകത്തിന്റേയും, സരസ്വതീദർശനമുണ്ടായപ്പോൾ കാളിദാസൻ രചിച്ചതായി പറഞ്ഞിരിക്കുന്ന സരസ്വതീസ്തോത്രത്തിന്റേയും ടിബറ്റൻഭാഷയിലുള്ള തർജ്ജിമകൾ മാത്രമേ നമുക്കു ലഭിച്ചിട്ടുള്ളൂ.

കാളിദാസന്റെ ആദ്യത്തെ നാടകമായ മാളവികാഗ്നിമിത്രം മെഴുതു ചക്രവർത്തികളുടെ പക്കൽനിന്നും സാമ്രാജ്യം കരസ്ഥമാക്കിയ ശ്രംഗന്മാരുടെ ചരിത്രത്തെ ആസ്പദിച്ചും ഭാസന്റെ വാസവദത്തയെ ഏറ്റെടുത്ത മാതൃകയാക്കിയും രചിച്ചിട്ടുള്ളതാണ്. ഒരു യുവകവിയുടെ കൈയ്യു കാണാവുന്ന ഇതിലെ പാത്രസൃഷ്ടിയിൽ ധാരണീദേവിയുടേയും ഇരാവതിയുടേയും സൃഷ്ടി നന്നായിട്ടുണ്ടു്. യക്ഷരാജാവു് ഒരു വർഷത്തേക്കു നാടകത്തിൽ ഒരു യക്ഷൻ താൻ താമസിച്ചിരുന്ന രാമഗിരിയിൽനിന്നു് അളകാപുരിയിലുള്ള താൻ ഭാര്യയ്ക്കു മേലും മുഖേന സന്ദേശമയയ്ക്കുന്നതാണു് നമുക്കു ലഭിച്ചിട്ടുള്ള ഏറ്റവും പ്രാചീനസന്ദേശകാവ്യമായ മേഘദൂതിലെ കഥാവസ്തുവിനീട്ടുള്ള സന്ദേശകാവ്യങ്ങൾക്കു മാതൃകയായിത്തീർന്നിരുന്ന ഇതു് കാളിദാസന്റെ ഉത്തമകൃതികളിൽ ഒന്നായി പരിലസിക്കുന്നുണ്ടു്. പരരവര! വംശസ്ഥാപകനായ പുരൂരവസ്സിന്റേയും അപ്സരസ്ത്രീയായ ഉർവശിയുടേയും അനുരാഗത്തെ ആസ്പദിച്ചു രചിച്ചിട്ടുള്ള കാളിദാസന്റെ രണ്ടാമത്തെ നാടകമാണു് വിക്രമോർവശീയം. വിക്രമോർവശീയത്തിലെ കഥ മത്സ്യപതം, ഭാഗവതം മുതലായ പുരാണങ്ങളിൽ കാണാമെങ്കിലും, പുരൂരവസ്തു ഉർവശിയും തമ്മിൽ ആദ്യമായി കണ്ടുമുട്ടുന്ന ഭാഗവും, ഭരതൻ ഉർവശിയെ ശപിക്കുന്നതും മറ്റും കാളിദാസൻ പത്മപുരാണത്തിൽനിന്നു് ഏടുത്തിട്ടുതാണു്. മാളവികാഗ്നിമിത്രത്തിൽ കാണിച്ചിട്ടുള്ളതിനേക്കാൾ അധികം ഭാവനാശക്തി കാളിദാസൻ വിക്രമോർവശീയത്തിൽ കാണിച്ചിട്ടുണ്ടു് അർദ്ധഭിപ്പുരായ മറ്റുള്ള പ്രധാന കഥാപാത്രങ്ങളേക്കാൾ ആത്മത്വം ചെയ്യുന്ന രേശീനീരിരാജ്ഞിയാണു് ഇതിൽ നമ്മെ അധികം ആകർഷിക്കുന്നതു്.

ശിവന്റേയും പാവ്തിയുടേയും അനുരാഗത്തെയും, കുമാരനെ അതായതു്, സുബ്രഹ്മണ്യന്റെ, ജനനത്തെയും വർണ്ണിക്കുന്ന കുമാരസംഭവകാവ്യത്തിന്റേ ആദ്യത്തെ എട്ടു സർഗ്ഗങ്ങൾ മാത്രമേ കാളിദാസൻ രചിച്ചിട്ടുള്ളൂ. ശേഷമുള്ള സർഗ്ഗങ്ങൾ പിൻകാലങ്ങളിൽ മറ്റൊരു കവി രചിച്ചവയാണു്. പത്മപുരാണം സൃഷ്ടികാണുത്തിൽ വിവരിച്ചിട്ടുള്ള കഥയാണു കാളിദാസൻ ഏറ്റെടുത്ത സൂക്ഷ്മമായി കുമാരസംഭവത്തിൽ സവിധി വിവരിക്കുന്നതു്. അശ്വമേധയുടെ സൈന്യത്തിലെ ചില പല

മറ്റും കാളിദാസൻ അതുപോലെതന്നെ കമാരസംഭവത്തിലേക്കു പകർത്തിയിരിക്കുന്നു. അതുകൊണ്ടു് കമാരസംഭവത്തിലെ രചനാരീതിക്കു് കാളിദാസൻ സൌന്ദര്യനന്ദത്തോടു് കടപ്പെട്ടിട്ടുണ്ടെന്നു വിചാരിക്കേണ്ടിയിരിക്കുന്നു. രണ്ടു ഉദാഹരണങ്ങൾ ഇവിടെ ഉദ്ധരിക്കുന്നു:—

“കർണ്ണാനുകൂലൻ അവതംസകാംശു
പ്രത്യർത്ഥിഭൂതാനിവ കണ്ഡലാനാം”
(സൗന്ദര്യനന്ദം)

“പ്രത്യർത്ഥിഭൂതാമപി തം സമാധോഃ
തുശ്രേഷ്ഠമാണാം ഗിരിശ്ഠാനുമേതേ.”
(കമാരസംഭവം)

“സോന്മിശ്രിയന്നാപി യയൌ ന തസ്മൈ.”
(സൗന്ദര്യനന്ദം)

“ശൈലധിരാജനയാ ന യയൌ ന തസ്മൈ
(കമാരസംഭവം)

രണ്ടു ദേവതകളുടെ രതിലീലകളെ വർണ്ണിച്ചിരുന്നതിനാൽ, കമാരസംഭവത്തെ ആക്ഷേപിച്ചിരുന്ന ആലങ്കാരികന്മാർ ഉണ്ടായിരുന്നു എന്നു് ആനന്ദവർദ്ധനൻ പറഞ്ഞിട്ടുണ്ടു്. ഇത്തരം നഗ്നമായ ശൃംഗാരവർണ്ണനയെ ആക്ഷേപിക്കുന്ന പാശ്ചാത്യനിരൂപകരും ഇല്ലാതെയില്ല. എന്നാലും കവിതാമാഹാത്മ്യംകൊണ്ടും, ശിവനോടു പാശ്ചാതിക തോന്നുന്ന ദിവ്യമായ അനുരാഗത്തിന്റെ ചിത്രീകരണം നിമിത്തവും കമാരസംഭവം കാളിദാസന്റെ ഒരു ഉത്തമകൃതിയായി പരിലസിക്കുന്നു.

കാളിദാസന്റെ ഒടുവിലത്തെയും ഉത്തമപുമായ നാടകമാണു ശാകുന്തളം. ഇതിന്റെ ഇതിവൃത്തം അദ്ദേഹം പത്മപുരാണത്തിൽനിന്നാണു് എടുത്തിട്ടുള്ളതു്. കാളിദാസന്റെ പരിപൂർണ്ണമായ പ്രതിഭാവില്ലാസം ശാകുന്തളത്തിലും രാഘവശത്തിലുമാണു നാം കാണുന്നതു്. ശാകുന്തളയുടെ അനുരാഗത്തിന്റെ വളർച്ച ആരംഭമുതൽക്കു് അഗ്നിപരീക്ഷയിൽകൂടി അതിനു ദിവ്യശുദ്ധി വരുണതുവരേ കാളിദാസൻ നല്ലപോലെ ചിത്രീകരിച്ചിരിക്കുന്നു. ദുഷ്ടചരന്റേയും കണപന്റേയും സ്വഭാവചിത്രീകരണത്തിൽ ഒരു വിദഗ്ദ്ധന്റെ കരം കാണാവുന്നതാണു്. മറ്റുള്ള കഥാപാത്രങ്ങളേയും ഒന്നു രണ്ടു തൂലികാപ്രയോഗംകൊണ്ടു് മനസ്സിൽനിന്നു മായാതെ വിധത്തിൽ അദ്ദേഹം സൃഷ്ടിച്ചിട്ടുണ്ടു്. അമാനുഷികങ്ങളായ സംഭവങ്ങളെ വിക്രമോർവ്വശീയത്തിലെനതുപോലെ ശാകുന്തളത്തിൽ അധികമായി കാളിദാസൻ കൊണ്ടുവന്നിട്ടുമില്ല.

കാളിദാസകൃതികളെല്ലാറ്റിന്റേയും മുഖിൽ നില്ക്കുന്നതു് അദ്ദേഹത്തിന്റെ അവസാനത്തെ കൃതിയായ രാഘവശം എന്ന മഹാകാവ്യമാണു്.

ഇതിലെ പ്രധാന ഇതിവൃത്തത്തിനും അദ്ദേഹം പത്മപുരാണത്തോടാണു കൂടുതൽ കൂട്ടിച്ചേർത്തത്. ദിലീപൻമുതൽ അഗ്നിവർണ്ണൻവരെയുള്ള ഇക്ഷ്വാകു വംശജരായ കോസലരാജാക്കന്മാരുടെ ചരിത്രത്തെ ആസ്പദിച്ചു രചിച്ചിട്ടുള്ള 19 സർഗ്ഗങ്ങൾ അടങ്ങിയ ഒരു കാവ്യമാണ് രചിച്ചത്. ശ്രീരാമനാണ് രചിച്ചവംശത്തിലെ നായകൻ. ആദ്യത്തെ പത്തുസർഗ്ഗങ്ങൾ ശ്രീരാമൻ പൂർവ്വകരേയും, ഒടുവിലത്തെ നാലു സർഗ്ഗങ്ങൾ അദ്ദേഹത്തിന്റെ പിൻഗാമികളേയും വർണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നു. കാളിദാസന്റെ കാലം നിർണ്ണയിക്കുന്നതിൽ രചിച്ചവംശത്തിനുള്ള പ്രാധാന്യം ഈ മുഖവുരയുടെ പ്രാരംഭത്തിൽ ചൂണ്ടിക്കാണിച്ചിട്ടുണ്ടല്ലോ

കാളിദാസന്റെ കൃതികളെ കാലക്രമാനുസാരികളായ മൂന്നു ഘട്ടങ്ങളിലായി സ്ഥാപിക്കാമെന്നു മനോമഹോപാദ്ധ്യായ ഡാക്ടർ ഹരപ്രസാദ ശാസ്ത്രി ചൂണ്ടിക്കാണിച്ചിട്ടുണ്ട്. സ്ത്രീസൗന്ദര്യത്തെക്കാളധികം കവ്യപ്രകൃതിസൗന്ദര്യത്തെ വിലമതിക്കുന്നതിനേയും, മനകൃതികളുടെ ഷ്യാരോദിവ്യരോ അർദ്ധദിവ്യരോ എന്തെങ്കിലും പാത്രങ്ങളെ കേന്ദ്രീകരിച്ചുള്ള വിഷയങ്ങൾ കവി തിരഞ്ഞെടുത്തിരിക്കുന്നതിനേയും ആസ്പദിച്ചാണ് ഡാക്ടർ ശാസ്ത്രി കാളിദാസകൃതികളെ മൂന്നു ഘട്ടങ്ങളിലായി സ്ഥാപിച്ചിട്ടുള്ളത്. ഇതിൽ ആസ്പദിച്ച ഡാക്ടർ ശാസ്ത്രി കാളിദാസകൃതികളെ ചുവടെ ചേർന്ന കാലക്രമാനുസൃതമായ മുറയിൽ സ്ഥാപിച്ചിരിക്കുന്നു:—

- I. (1) ഋതുസംഹാരത്തിൽ സ്ത്രീസൗന്ദര്യത്തിന് ഒരു അപ്രധാനമായ സ്ഥാനം നൽകുകയും പ്രകൃതിവർണ്ണനയ്ക്കു പ്രഥമസ്ഥാനം കൊടുക്കുകയും കാളിദാസൻ ചെയ്തിരിക്കുന്നതിനാൽ, ഋതുസംഹാരമാണ് അദ്ദേഹത്തിന്റെ ആദ്യത്തെ കൃതി. (2) മാളവികാഗ്നിമിത്രത്തിലാകട്ടെ സ്ത്രീസൗന്ദര്യം വർണ്ണനയിൽ കവി ശ്രദ്ധ പതിപ്പിക്കുന്നുണ്ടെങ്കിലും, പ്രകൃതിസൗന്ദര്യവർണ്ണനയോടു ഋതുസംഹാരത്തിൽ കാണിച്ചിട്ടുള്ള പക്ഷപാതം കവിയുടെ മാളവികാഗ്നിമിത്രത്തിലും പ്രദർശിപ്പിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ അതു കവിയുടെ രണ്ടാമത്തെ കൃതിയാണെന്നു വിചാരിക്കാം. (3) പ്രകൃതിവർണ്ണനയിൽ താൻ മുമ്പു കാണിച്ചിരുന്ന താൽപര്യം കവി മേഘദൂതിലും കാണിക്കുന്നുണ്ട്. കവിയുടെ ഭാഷ മേഘദൂതിൽ കൂടുതൽ പരിഷ്കൃതമാണ്. പ്രായം കൂടിയതോടുകൂടി ജന്മഭൂമിയായ മാലവത്തിനു പുറമേയുള്ള രാജ്യങ്ങളോടും തനിക്കു പരിചയം സിലിച്ചു എന്ദോ കവിയുടെ മേഘദൂതിൽ കാണിക്കുന്നുണ്ട്. അതിനാൽ അതിനെ കാളിദാസന്റെ മൂന്നാമത്തെ കൃതിയായി സ്വീകരിക്കാവുന്നതാണ്.

II. (4) കവിയുടെ അതുവരെയുള്ള കൃതികളിൽ കാണാവുന്ന അംശങ്ങൾക്ക് വിക്രമോപാശീയത്തിൽ അദ്ദേഹം ഭേദഗതികൾ വരുത്തിയിരിക്കുന്നു. ആ നാടകത്തിന്റെ നായിക ഒരു അപ്സരസ്ത്രീയാണ്. മുന്തിലത്തെപ്പാലെതന്നെ അദ്ദേഹം ഇതിലും പ്രകൃതിലാവണ്യവർണ്ണനയിൽ ശ്രദ്ധപതിപ്പിച്ചിട്ടുണ്ട്. (5) കമാരസംഭവത്തിൽ പ്രായേണ സകല കഥാപാത്രങ്ങളും ദിവ്യരാണ്. പ്രകൃതിസൗന്ദര്യവർണ്ണനയേയും സ്ത്രീലാവണ്യവർണ്ണനയേയും സംബന്ധിച്ചിടത്തോളം, കമാരസംഭവത്തിൽ കവി അവ രണ്ടിലും തുല്യമായ ശ്രദ്ധ പതിപ്പിക്കുകയാണ് ചെയ്യുന്നത്.

III. (6) ആദ്യം മാനുഷികവും, പിന്നീട് ദിവ്യപുമായ കായ്ക്കളെക്കുറിച്ചു പ്രതിപാദിച്ചതിനുശേഷം, കവി ശാകുന്തളത്തിലും രഘുവംശത്തിലും ഇവ രണ്ടിന്റേയും സമ്മേളനം കാണുണ്ടാകുന്നതിലേയ്ക്കാണ് താൻ ശ്രദ്ധയെ തിരിച്ചുവിട്ടിരിക്കുന്നത്. മാനുഷികകായ്ക്കൾ ഉൽകണ്ഠകരങ്ങളല്ലെന്നും, ദിവ്യകായ്ക്കൾ വേണ്ടതിലധികം ഉൽകണ്ഠകരമായിപ്പോയി എന്നുമുള്ള ധാരണനിമിത്തമായിരിക്കാം അദ്ദേഹം ഇങ്ങനെ പ്രവർത്തിച്ചത്. ശാകുന്തള ഒരു മനുഷ്യനായ കണപന്റെ മേൽനോട്ടത്തിൽ വളർന്നുവന്ന ഒരു അപ്സരകന്യകയാകയാൽ, ശാകുന്തളത്തിൽ മാനുഷികവും ദിവ്യപുമായവയുടെ കലർപ്പു കാണാവുന്നതാണ്. ഈ നാടകത്തിൽ കവി ഒരു ഉന്നതസ്ഥാനം നൽകിയിരിക്കുന്ന സ്ത്രീലാവണ്യത്തിന്റെ കാന്തി വർദ്ധിപ്പിക്കുവാനുള്ള ഒരു ഉപകരണമായി മാത്രമേ പ്രകൃതിസൗന്ദര്യത്തെ കവി ഉപയോഗപ്പെടുത്തിയിട്ടുള്ളൂ. (7) ദിവ്യപുമാനാഷ്ടികപുമായ അംശങ്ങളുടെ കലപ്പിനെ സംബന്ധിച്ചിടത്തോളം രഘുവംശവും ശാകുന്തളത്തേപ്പോലെയുള്ള ഒരു കൃതിതന്നെയാണ്. മനുഷ്യരൂപത്തിൽ ദൈവം അവതരിക്കുന്നതിനെപ്പറ്റിയാണ് രഘുവംശം പ്രതിപാദിച്ചിരിക്കുന്നത്. ജൂതസംഹാരത്തിലെ ഭാവനാപരമായ പ്രകൃതിലാവണ്യാസമാദനത്തിൽനിന്നു ക്രമേണ ഈശ്വരനെപ്പറ്റിയുള്ള അത്യുന്നതമായ ആശയത്തിലേയ്ക്കും, മനുഷ്യന് അവന്റെ സ്രഷ്ടാവിനോടുണ്ടായിരിക്കേണ്ട ബന്ധത്തിന്റെ പരമമായ രൂപത്തിലേയ്ക്കും കവി ഉയർന്നുവന്നിരിക്കുന്നു."

പല രൂപത്തിലുമുള്ള അനുരാഗത്തെ കാളിദാസൻ തന്റെ കൃതികളിൽ വർണ്ണിച്ചിട്ടുണ്ട്. ജൂതസംഹാരത്തിൽ മാറിമാറി വരുന്ന ജൂതകൾ കഥകളിൽ അങ്കുരിപ്പിക്കുന്ന വികാരങ്ങളെ കാളിദാസൻ ധ്വനിപ്പിക്കുന്നുണ്ട്. വണ്ട് പുഷ്പങ്ങളിൽനിന്നും മധു നുകരുന്നതു അനുരാഗ പോലെ ഒരു യുവതിയിൽനിന്നു മറ്റൊരാളത്തിയി വർണ്ണന ലേക്കു കണ്ണോടിക്കുന്ന രാജാക്കന്മാരുടെ ചപലമായ അനുരാഗത്തെയാണ് മാളവികാഗ്നിമിത്രത്തിൽ കാളി

ദോസൻ വർണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നത്. മേഘദൂതിലാകട്ടെ, വിരഹിയായ ഭക്തന്മാരിൽനിന്നു ഗാഢമായ അനുരാഗമാണു പ്രതിപാദ്യവിഷയം. മേഘദൂതിലെ യക്ഷന്റെ പ്രേമത്തിലും ഐന്ദ്രിയാംശം കാണാമെങ്കിലും അദ്ദേഹം മാളവികാഗ്നിമിത്രത്തിൽ, ചിത്രീകരിച്ചിട്ടുള്ള കായികമായ അനുരാഗത്തെക്കാൾ ഉന്നതവും ഗാഢവുമായിട്ടുള്ളതാണ്. വിക്രമോർശീയത്തിൽ മേഘദൂതിലെ അനുരാഗത്തെക്കാൾ ഗാഢമായ ഒന്നു—പ്രായേണ അനുരാഗം ഉന്മാദത്തോടടുക്കുന്ന ഒരു ദശ—ആണു് നാം കാണുന്നതു്. ഉൾക്കൊണ്ടു് പുത്രരവസ്ഥിനും അയാളുടെ അനുരാഗത്തെക്കുറിച്ചല്ലാതെ, തന്റെ പുത്രന്റെ കാര്യത്തെപ്പറ്റിപ്പോലും അന്വേഷിക്കുവാൻ സമയമുണ്ടാകുന്നില്ല. ആത്മബലിക്കു സന്നദ്ധമാകുന്ന ഗാഢമായ അനുരാഗത്തെയും ഒന്നു രണ്ടു തൂലികാചലനങ്ങൾ കൊണ്ടു് കാളിദാസൻ ഭരതീയത്തിൽ പ്രത്യക്ഷപ്പെടുത്താതെയിരിക്കുന്നുമില്ല. കായികമായ അനുരാഗം ലേഖനം സ്പർശിച്ചിട്ടില്ലാത്ത ഒരു തരം ദിവ്യമായ അനുരാഗമാണു് കഥാസംഭവത്തിൽ ഉമ ശിവനോടു പ്രദർശിപ്പിക്കുന്നതു്. ശാകന്തളത്തിലെ ദുഷ്ടാചാര്യനും ശക്തനുമായ തമ്മിലുള്ള അനുരാഗം പ്രാരംഭത്തിൽ ഏകദേശം കായികമായിട്ടുള്ള ഒന്നായിരിക്കണമെന്നു്, വിരഹവും വിസ്മയവും ഉൾക്കൊണ്ടു് അഗ്നികണ്ഡത്തിൽകൂടി അവർക്കു് കടക്കേണ്ടിവന്നതിനാൽ അതു് പഴുകിച്ചുട്ട തങ്കത്തിനു തുല്യം ഐന്ദ്രിയാംശമായ കുറുപരിത്യജിച്ച ഗാഢവും ഉന്നതവുമായ അനുരാഗമായി പരിണമിക്കുന്നു. രഘുവംശത്തിൽ വർണ്ണിച്ചിട്ടുള്ള അനുരാഗം വളരെ ഭക്തീയ ഒന്നാണു്. ഇന്ദുമതിയുടെ ചരമത്തിൽ അജൻ വളരെ അധികം വ്യസനിക്കുന്നുണ്ടെങ്കിലും, ആ വിചാരത്തിന്നു് വിക്രമോർശീയത്തിലെ പുത്രരവസ്ഥിന്റെ വിലാപത്തോടു കൂടാതെ സംഭവത്തിലെ രതിയുടെ വിലാപത്തോടും കിടന്നില്ലെന്ന തീർപ്പു കാണുന്നില്ല. ഈ ഭക്തീയ ദുഃഖംതന്നെ ദണ്ഡകവനത്തിൽവെച്ചു് സീതാവിരഹത്താൽ ശ്രീരാമനുമുഖമായതു്. ലക്ഷ്മിയിൽനിന്നു് സീതയോടു കൂടെ അയോദ്ധ്യയിലേക്കു പോരുന്ന വഴിയിൽ രാമനെക്കൊണ്ടു് ഈ ദുഃഖത്തെ വിവരിപ്പിക്കുന്നതു് അതിന്റെ തീർപ്പുതന്നെ കുറുപരിത്യജിച്ച ഒരു വിദ്യയാണെന്നുവേണം വിചാരിക്കേണ്ടതു്.

പ്രകൃതിയോടു ലയിച്ചു് അതിനെ അനുഭവപൂർവ്വം വർണ്ണിക്കുന്നതിൽ കാളിദാസൻ അസാധാരണമായ സാമർത്ഥ്യം കാണിക്കുന്നുണ്ടു്. അദ്ദേഹത്തിന്റെ അദ്വൈത കൃതിയായ ജ്ഞാനസംഹാരമുതൽക്കു് ഇതു കാണുന്നതാണ്. ഈ വർണ്ണനാപാടവത്തിൽനിന്നു് പ്രകൃതിവർണ്ണന കാളിദാസന്റെ അതിയായ സൂക്ഷ്മതയെ കാണിക്കുകയും ഭാവനാവിലാസവും നമുക്കു ഗ്രഹിക്കുവാൻ കഴിയും. രാമൻ സീതയേയുംകൊണ്ടു് വിമാനത്തിൽ അയോദ്ധ്യ

യിലേക്കു തികിച്ചുവരുമ്പോൾ മാറിമാറിവരുന്ന ഭൂഭാഗകാഴ്ചകളെ രാജ്യ വംശത്തിൽ കാളിദാസൻ വർണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നതിനോടു കിടന്നിരിക്കുന്ന പ്രകൃതിവർണ്ണന വിശ്വസാഹിത്യത്തിൽ അപൂർവ്വമായിട്ടേ—ഇബ്സൻന്റെ പീർഗിൻറിൽ മാത്രമേ—കാണുകയുള്ളൂ. മാറിമാറി വരുന്ന ജൂതർക്കളെ കാളിദാസൻ ജൂതസംഹാരത്തിൽ വർണ്ണിച്ചിട്ടുണ്ടെന്നു മുകളിൽ ചൂണ്ടിക്കാണിച്ചിരുന്നല്ലോ. ഇവയിൽ വസന്തജന്മവിനെ പ്രത്യേകിച്ചു കാളിദാസൻ വീണ്ടും മാളവികാഗ്നിമിത്രം, കമാരസംഭവം, രാജവംശം, എന്നിവയിൽ വർണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നു. ഈ വർണ്ണനകൾ ക്രമേണ ദൈവ്യം കർമ്മവയായും മാധുര്യമേറിയവയായും വരുന്നുണ്ടു്.

വൈദർഭീ, ഗൌഡീ, പായോലീ, ലാടീ എന്നീ രീതികളിൽ കാളിദാസൻ വൈദർഭീരീതിയെയാണ് സ്വീകരിച്ചിരുന്നതു്. കാളിദാസന്റെ കൃതികൾ വൈദർഭീരീതിക്കു് മകുടോദാഹരണങ്ങളാണു്. വൈദർഭീ രീതിയുടെ ഗുണങ്ങൾ ശ്ലോകം, പ്രസാദം, സമന്വയം, രീതി മാധുര്യം, സൌകര്യം, അർത്ഥവ്യക്തി, ഉദാരത്വം, ദാർശ്വം, കാന്തിസമാധി എന്നിവയാണെന്നാണു് ദണ്ഡിയുടെ അഭിപ്രായം. കന്തകൻ എന്ന ആലങ്കാരികൻ രീതിയായ സുകുമാരം, വിചിത്രം, മധ്യമം എന്നു് മൂന്നായി തരംതിരിക്കുകയും കാളിദാസന്റെ രീതി സുകുമാരരീതിയാണെന്നു നിർവചിക്കുകയും ചെയ്തിട്ടുണ്ടു്. സുകുമാരരീതിയുടെ ഗുണങ്ങൾ മാധുര്യം, പ്രസാദം, ലാവണ്യം, ആഭിജാത്യം എന്നിവയാണെന്നു്. സാങ്കേതികപദങ്ങൾ കൂടാതെ വിവരിക്കുകയാണെങ്കിൽ, കാളിദാസന്റെ രീതിയിൽ ശ്രവണമാധുര്യവും, പ്രസാദവും, രസഗർഭിതവും, പരമാർത്ഥബുദ്ധിത്യാഗവും, ഭംഗിയും, ഭൌനത്വവും, ചുരുക്കവും, ഉപമാദിയായ ലാഘവലങ്കാരങ്ങളും കാണാമെന്നു പറയാം.

ദീർഘവിവരണത്തെക്കാൾ അല്പപദപ്രയോഗംകൊണ്ടു് അർത്ഥം ധ്വനിപ്പിക്കുന്നതിനാണു് കാളിദാസൻ അധികം ഇഷ്ടപ്പെട്ടിരുന്നതു്. കാളിദാസന്റെ ഈ ഗുണവും സാരവും പിലാലത്തെ കവികളായ മാഹാദികളുടെ കൃതികളോടു്, കാളിദാസകൃതികളെ താരതമ്യപ്പെടുത്തി നോക്കിയാൽ എളുപ്പം മനസ്സിലാക്കുന്നതാണു്. പ്രസ്തുത പിലാലകവികളെ പിടികൂടിയിരുന്ന ശബ്ദാലങ്കാരരൂപം കാളിദാസന്റെ കൃതികളെ മുഷിപ്പിച്ചിരുന്നില്ലെങ്കിലും, വേണമെങ്കിൽ തനിക്കു് ശബ്ദാലങ്കാരങ്ങൾ പ്രയോഗിക്കുവാൻ കെല്പുണ്ടെന്നു്. രാജവംശത്തിലെ 9-ാം 18-ാം സർഗ്ഗങ്ങളിൽ അദ്ദേഹം കാണിച്ചിട്ടുണ്ടു്. അർത്ഥാലങ്കാരങ്ങളെ സംബന്ധിച്ചിടത്തോളം കാളിദാസൻ, വിശ്വസാഹിത്യത്തിലെ മറ്റൊരു മഹാകവിയായ ഹോമറെപ്പോലെ, ഉപമാലങ്കാരത്തെയാണു് അധികം ഇഷ്ടപ്പെട്ടിരുന്നതു്. അദ്ദേഹത്തിന്റെ സുപ്രസിദ്ധങ്ങളായ ഉപമകൾ വിജ്ഞാനത്തിന്റെ

വിവിധരാഖകളോടുള്ള അദ്ദേഹത്തിന്റെ പരിചയവും സൂക്ഷ്മമായ നിരീക്ഷണവും കാണിക്കുന്നുണ്ട്. എന്നാൽ ചിലപ്പോൾ,

“മനീവേഷവുമനു കാന്തിയേററം
മനുവംശ്യപ്രവരനു നൽകയാലെ
മനുജോപവേഷഭംഗിയാരാ-
മനു പാർത്താൽ പുനരനുജോഷമാനം.”

എന്നിങ്ങനെയുള്ള ആലങ്കാരികവിധികളേയും വ്യാകരണനിയമങ്ങളേയും ആസ്പദിച്ചു രചിച്ച ഉപമകൾ കാണുമ്പോൾ, കാളിദാസൻ ഇവയിൽ പ്രദർശിപ്പിക്കുന്ന ദുഷിച്ച വാസനയെ ആധുനികമനസ്ഥിതിയുള്ളവർ ആക്ഷേപിക്കാതെയിരിക്കുകയില്ല.

കാളിദാസനെപ്പോലെയുള്ള ഒരു പ്രാചീനകവിയുടെ കൃതികളെപ്പറ്റി ഗുണദോഷനിരൂപണം ചെയ്യുമ്പോൾ, മൂന്നു മാർഗ്ഗങ്ങളിൽ ഏതെങ്കിലും ഒന്നു സ്വീകരിക്കാവുന്നതാണ്. പ്രസ്തുത കൃതികൾ അവയെ ഗുണദോഷ നിരൂപണം ചെയ്യുന്ന ആളിനുവേണ്ടി രചിച്ചിട്ടുള്ളതല്ലെന്നു ഭാവിച്ചു അവയെപ്പറ്റി താൻ വിചാരിക്കുന്നതു പറയുന്നതാണ് ഒന്നാമത്തെ മാർഗ്ഗം. ഇതിനു വ്യക്തിപരമായ നിരൂപണമെന്നു പേരിടാം. ആധുനികരായ വായനക്കർക്കുവേണ്ടിയാണ് അവയെ കവി രചിച്ചതു എന്ന ഭാവത്തിൽ അവയെ നിരൂപണം ചെയ്യുന്നതാണ് രണ്ടാമത്തെ മാർഗ്ഗം. ഇതിന് കാലതക (zeitgeist) മാർഗ്ഗം എന്ന നാമം നൽകാവുന്നതാണ്. നിരൂപണ വിഷയമായിട്ടുള്ള കവിയുടേയും അദ്ദേഹത്തിന്റെ സമകാലീനരുടേയും മനസ്ഥിതി കണ്ടുപിടിച്ചു അതിനെ ആസ്പദിച്ചു മൂന്നാമത്തെ മാർഗ്ഗം അവയെ നിരൂപണം ചെയ്യുന്നു. ഇതിന് ചരിത്രമാർഗ്ഗം എന്നു പേരിടാം. ഈ മൂന്നു മാർഗ്ഗങ്ങളും കലർന്നിട്ടുള്ള ഒരു മാർഗ്ഗം ഉപയോഗപ്പെടുത്തി നിരൂപണം ചെയ്യാൻ മാത്രമേ കാളിദാസനെപ്പോലെയുള്ള ഒരു പ്രാചീനകവിയുടെ കൃതികളുടെ നിരൂപണം പ്രയോജനകരമായിരിക്കുകയുള്ളൂ.

ഈ സങ്കീർണ്ണമാർഗ്ഗം ഉപയോഗിച്ചു കാളിദാസന്റെ കൃതികളെ നിരൂപണം ചെയ്യുകയാണെങ്കിൽ അദ്ദേഹത്തിന്റെ പ്രധാന ഭൂഷ്യങ്ങൾ ഉപരിപ്ലവത, യാഥാസ്ഥിതികത, സങ്കുചിതത എന്നിവയാണെന്നു കാണാവുന്നതാണ്. ഷേക്സ്പീയറേയോ ഭാസനേയോ ഭവഭൂതിയേയോ പോലെ ജീവിതത്തിന്റെ അടിത്തട്ടിൽ കടന്നു അവിടെയുള്ള വിഷമരൂഢങ്ങളെപ്പറ്റി പരിചിന്തനം ചെയ്യാതെ, കാളിദാസൻ അതിന്റെ ഉൾതലത്തിൽനിന്നു കളിക്കുകയാണ് ചെയ്യുന്നതു്. രസീപ്പിക്കണമെന്നല്ലാതെ ചിന്തിപ്പിക്കുകയും രൂസീപ്പിക്കുകയും ചെയ്യണമെന്നു് അദ്ദേഹം

വിചാരിക്കുന്നില്ല. ഇതുനിമിത്തമാണ് അദ്ദേഹത്തിൽ ഉപരിപ്ലവതയും ആരോപിച്ചിട്ടുള്ളത്. തന്റെ കാലത്തെ സ്ഥിതിയെ വെച്ചു പുലർത്തിക്കൊണ്ടു പോകണമെന്നല്ലാതെ, അതിലെ ദുഷ്ട്യങ്ങളെ അവയുടെ പരിഹാരാർത്ഥം ചൂണ്ടിക്കാണിക്കണമെന്നും കാളിദാസൻ വിചാരിച്ചിരുന്നില്ല. നാലുജാതികളും സ്മൃതികൾ വിധിച്ചിട്ടുള്ള രീതിയിൽത്തന്നെ ജീവിതം എന്നും നയിച്ചുകൊണ്ടുപോകേണ്ടതാണെന്നാണ് അദ്ദേഹത്തിന്റെ അഭിപ്രായം. രാജവംശത്തിലെ—

“എന്നാൽ പിറപ്പോടെ വിജയി വാച്ചും
നന്നായ് ചലവാച്ഛി വരെ ശ്രമിച്ചും
മന്നാഴീയറംവരയം ഭരിച്ചു—
മന്നാകലോകാവധി തേരണച്ചും
യോമം വിധിയ്ക്കുന്നിയിലാചരിച്ചും
കാമപ്പടിസ്തർമ്മിയെയാഭരിച്ചും
യോമംപിഴയ്ക്കൊത്തു നടത്തിവെച്ചും
കാമം യഥാകാലമുണർച്ചവെച്ചും
ദാനത്തിനായ് കൈമുതൽ ശേഖരിച്ചും
താനന്ദ സത്യത്തിനു ചൊൽ കറിച്ചും
പേർ നേടുവാനായ് ജയമാശ്രയിച്ചും
സ്ഥാനേ പ്രജയ്ക്കായ് ഗൃഹിതായ്ഭവിച്ചും,
ബാല്യത്തിലേ വില്പകളെടുസിച്ചും,
താഴ്ന്നുമായാൽ വിഷയേ സുഖിച്ചും
വാർദ്ധക്യകാലം മുനിയായ്ക്കഴിച്ചും
ദേഹത്തെ യോഗാലോടുവിൽ തൃജിച്ചും
വാണാരവ്യക്കരംകൈഴമനപയം ചൊൽ—
ചേണറെറാരാളെങ്കിലുമോളവൻ ഞാൻ
വേണന്നു രന്നന്മകൾ കാതിലെത്തി,
വീണത്ര ചാപല്യമണയ്ക്കയാലെ.”

എന്ന ശ്ലോകങ്ങൾ അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഈ യാഥാസ്ഥിതികത്വത്തെ, അഥവാ, വിപ്ലവമന്ത്രമായ മനസ്ഥിതിയെ നല്ലപോലെ പ്രത്യക്ഷപ്പെടുത്തുന്നുണ്ട്. അന്നത്തെ സാധാരണ മനസ്ഥിതിയായിരുന്നു ഇതെന്നു പറയാമെങ്കിലും, ഇന്നത്തെ നിരൂപണത്തിൽ ഈ യാഥാസ്ഥിതികത്വം ഒരു കുറവായി പറയേണ്ടിയിരിക്കുന്നു.

സാധാരണ ജനങ്ങളുടെ ജീവിതത്തെക്കൂടി ചിത്രീകരിക്കാതെ, കൊടാരം ജീവിതത്തെയാണ് കാളിദാസൻ ഹൃദയകൂറും തന്റെ കൃതികളിൽ ചിത്രീകരിച്ചിരുന്നത്. പ്രായേണ കാളിദാസന്റെ സമകാലീനരായിരുന്നവരും ചതുർഭാഷങ്ങളുടെ കർതാക്കന്മാരായിരുന്നവരുമായ പരരൂപിപ്രഭൃതികൾ സാധാരണ ജനങ്ങളുടെ ജീവിതത്തിന്റെ ഒരു വശമെങ്കിലും ചിത്രീക

രിച്ചിരുന്നു. ഷേക്സ്പീയറെപ്പോലെയുള്ള വിശ്വസാഹിത്യത്തിലെ മറ്റൊരു മഹാകവിയോടു് ഈ വിഷയത്തിൽ കാളിദാസനെ താരതമ്യപ്പെടുത്തുന്നോക്കുമ്പോൾ, കാളിദാസന്റെ സങ്കല്പശക്തിയും നല്ലപോലെ കാണാൻ കഴിയും. മനോഹരങ്ങളായ ഗുണങ്ങളും, സൌന്ദര്യവും, സ്വഭാവപാലകത്വവും ഉള്ള പാത്രങ്ങളെ സൃഷ്ടിക്കുന്നതിനാണു് കാളിദാസൻ അധികം ഇഷ്ടപ്പെട്ടിരുന്നതു്. അത്യന്തങ്ങളായ ഗുണങ്ങൾതൊട്ടു് അതിനീചങ്ങളായ ദോഷങ്ങൾവരെ ഉള്ള കഥാപാത്രങ്ങളെ ഷേക്സ്പീയർ തന്റെ നാടകങ്ങളിൽ കൊണ്ടുവന്നിരുന്നു. കാളിദാസകൃതികളിൽ ആത്മബലി ചെയ്യുന്ന ഒരു ശരണീനരിയേയും, മനോഹരിയായ ഒരു മാളവികയേയും, പ്രേമമുതലായ ഒരു അജനേയയും, വീരനായ ഒരു രഘുവിന്ദുയേയും, ലളിതയായ ഒരു ശങ്കരയേയും, ഗൌരവപുരുഷനായ ഒരു കണ്വനേയും നമുക്കു കാണാൻ കിട്ടും. യശസ്താമം നിമിത്തം കൊലപാതകത്തിനു പോലും മടിക്കാത്ത ഒരു ലേഡി മാക്ബത്തിനേയും, സൂത്രശാലിനിയായ ഒരു ക്ലിയറപാട്രായേയും, അത്യാഗ്രഹിയായ ഒരു ഷൈലാക്കിനേയും, പ്രതികാമോഹിയായ ഒരു പ്രാസ്പറേയേയും നാം അവയിൽ കാണുന്നില്ല. അരതീക്ഷ്ണങ്ങളായ വികാരങ്ങളുടെ അടിമത്വത്തിൽ കുടന്നു് അവയായ ചിത്രീകരിക്കുന്നതിനും, നാനാവിധങ്ങളായ വികാരങ്ങളെ വർണ്ണിക്കുന്നതിനുമുള്ള സാമർത്ഥ്യത്തിൽ ഷേക്സ്പീയർ കാളിദാസനു വളരെ മുമ്പിൽ നിൽക്കുന്നുണ്ടു്.

ഈ കുറവുകൾ കാളിദാസനിൽ കാണാമെങ്കിലും, വിശ്വസാഹിത്യത്തിലെ മഹാകവികളായ ഹോമർ, ദാണ്ടെ, ഷേക്സ്പീയർ; ഇബ്സണിനെയുടെ കൂട്ടത്തിൽ ഒരു സ്ഥാനം കിട്ടുന്നതിനുവേണ്ട ഗുണങ്ങളും അഹന്തയിന്റെ കൃതികൾ ഉൾക്കൊണ്ടിരുന്നു. പ്രസ്തുത മഹാകവികൾക്കു മഹാതീതി (Grand Style) എന്നൊരു അപൂർവ്വമായ സാഹിത്യഗുണമുണ്ടായിരുന്നു. ഇവരുടെ കൃതികളിൽ സർവത്ര കാണാവുന്ന അനവദ്യമാ പദപ്രയോഗസാമർത്ഥ്യം—വിഷയത്തിനു് ഒരു നവമായ ഭാവം നൽകുന്നതിനും വായനക്കാരെ ആനന്ദത്തിന്റെ പരമകോടിവാദ കൊണ്ടുപോകുന്നതിനും പശ്ചാത്തമമായ പദപ്രയോഗസാമർത്ഥ്യം—ആണു് ഈ മഹാതീതി എന്ന് പ്രൊഫസ്സർ സെയിൻറ്സ്ബറി വിവരിച്ചിട്ടുണ്ടു്. ഈ മഹാതീതിയുടെ അംശങ്ങളായ പദഭംഗി, വൃത്തഭംഗി, ധ്വനി, അലങ്കാരപ്രയോഗപാടവം, പ്രത്യേകിച്ചു് ഉപമയുടെ പ്രയോഗത്തിലുള്ള പാടവം എന്നിയിൽ കാളിദാസനു് വിശ്വസാഹിത്യത്തിലെ മഹാകവികളുടെ കൂട്ടത്തിൽ പ്രാചീനയവനനായ ഹോമറിനോടാണു് സാദൃശ്യം കാണുന്നതു്. അഭാവപൂർണ്ണമായ പ്രകൃതിവർണ്ണനയിൽ വിശ്വസാഹിത്യത്തിലെ കവികളിൽ ഇബ്സൺ മാത്രമേ പ്രായേണ കാളിദാസന്റെ സമനായി പ്രകീർത്തിക്കുന്നുള്ളൂ. ലളിതങ്ങളായ ലഘുവികാരങ്ങളുടെ ചിത്രീകരണത്തിൽ കാളിദാസനെ അതികൃമിച്ചുനിൽക്കുന്ന ഒരു മഹാകവിയും ഇന്നുവരെ ഉണ്ടായിട്ടില്ല.

ശാകുന്തളം

I. ഇതിവൃത്തം.

ശാകുന്തളോപാഖ്യാനം മഹാഭാരതത്തിൽ ഉള്ളതാണെന്നു കല്പിക്കുന്ന നളത്തിന്റെ ഇതിവൃത്തം കാളിദാസൻ പത്മപുരാണത്തിൽ 'കണ്യാണ' എടുത്തിട്ടുള്ളതു്. രണ്ടിലേയും ഇതിവൃത്തങ്ങളെ താരതമ്യപ്പെടുത്തി കാളിദാസൻ പത്മപുരാണത്തിലെ ഇതിവൃത്തത്തെ എങ്ങനെ തേച്ചു മിനുക്കി ഭംഗിപ്പിപ്പിച്ചു എന്നു നോക്കാം.

ദുഷ്ടാചാരൻ നായാട്ടു്, കണ്യാശ്ചന്ദ്രന്മാരുടെ നിരോധം എന്നിവ പൂരാണത്തിലും നാടകത്തിലും ഒന്നുപോലെ കാണാവുന്നതാണ്. പത്മപുരാണത്തിലെ ദുഷ്ടാചാരൻ മഹാഭാരതത്തിലുള്ള ശാകുന്തളോപാഖ്യാനത്തിലെ ദുഷ്ടാചാരനെപ്പോലെ ദാഹംകൊണ്ടു വലഞ്ഞാണ് കണ്യാശ്രമത്തിൽ പ്രവേശിക്കുന്നതു്. ശാകുന്തളത്തിലെ ദുഷ്ടാചാരനാകട്ടെ തപസ്വികളുടെ ക്ഷേമം അന്വേഷിക്കുവാനായിട്ടാണ് ആശ്രമത്തിൽ വരുന്നതു്. പത്മപുരാണത്തിലെ ദുഷ്ടാചാരൻ ആശ്രമത്തിൽ ചെന്നയുടനെ വൃക്ഷങ്ങളെ നനച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന ശകുന്തളയെ കാണുകയും അവളുടെ ആതിഥ്യം സ്വീകരിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. അനന്തരം അവളുടെ ചരിത്രത്തെപ്പറ്റി ചോദിച്ചുകൊണ്ടു് താൻ ദുഷ്ടാചാരമഹാരാജാവായെന്നു് അദ്ദേഹം അറിയിക്കുന്നു. ശകുന്തളയുടെ അപേക്ഷയനുസരിച്ചു് അവളുടെ സഖി അവളുടെ ചരിത്രം രാജാവിനെ പഠിപ്പിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. പിന്നീടു് രാജാവു് ശകുന്തളയെ ഗാന്ധർവ്വവിവാഹത്തിനു പ്രേരിപ്പിച്ചപ്പോൾ പിതാവായ കണ്യാശ്രമൻ്റെ തിരിച്ചുവരുന്നതുവരെ കാത്തിരിക്കാൻ അവൾ അദ്ദേഹത്തോടു് അപേക്ഷിക്കുന്നു. പക്ഷേ, രാജാവിന്റെ നിർബന്ധാനിമിത്തം അവൾ ദുഃഖം ഗാന്ധർവ്വവിവാഹത്തിനു സമ്മതിക്കുകയും ചെയ്യുന്നു. കാളിദാസന്റെ ദുഷ്ടാചാരനാകട്ടെ, സഖികളോടുകൂടി വൃക്ഷങ്ങളെ നനയ്ക്കുന്ന ശകുന്തളയെ ഭരിച്ചുനിന്നു കാണുകയും, അവരുടെ സംഭാഷണം ശ്രവിക്കുകയുമാണു ചെയ്യുന്നതു്. അനന്തരം വണ്ടിന്റെ ഉപദ്രവത്തിൽനിന്നു ശകുന്തളയെ രക്ഷിക്കുവാനായി രാജാവു് അവളുടെ മുമ്പിൽ പ്രത്യക്ഷപ്പെടുന്നു. തന്നാരാണെന്നു രാജാവു് അവളോടു തെളിച്ചു പറയുന്നുമില്ല. യുവതികളും രാജാവുമായുള്ള ആദ്യത്തെ കൂടിക്കാഴ്ച ഒരു കാട്ടാനയുടെ പ്രവേശത്തോടുകൂടി അവസാനിക്കുന്ന ഭാഗം പത്മപുരാണത്തിൽ കാണുന്നില്ല. ശകുന്തളയും ദുഷ്ടാചാരനും തമ്മിലുള്ള ഗാന്ധർവ്വവിവാഹം നടക്കുന്നതു രാജാവു് ആശ്രമത്തിൽ പ്രവേശിച്ചതിനുശേഷം അധികംനേരം കഴിയുന്നതിനുമുമ്പാണെന്നാണു് പത്മപുരാണത്തിൽനിന്നു മനസ്സിലാക്കേണ്ടതു്. കാളിദാസനാകട്ടെ അതു നടത്തിക്കുന്നതു് കറേദിവസങ്ങൾ കഴിഞ്ഞിട്ടാകുന്നു. പത്മപുരാണത്തിൽ

ശക്തനായ ശാസ്ത്രവിവാഹത്തിനു വേണ്ട ഏർപ്പാടുകൾ ചെയ്യുന്നതു അവർ തന്നെയാണ്. ശാക്തന്മാരുടെ ആ ഭാരമെല്ലാം ശക്തന്മാർക്കു സമർപ്പിക്കുകയാണ് ചെയ്യുന്നത്. മഹാഭാരതത്തിലെ ശാക്തന്മാരുടെ പാപ്യാനത്തിൽ ഇല്ലാത്തതായ ദുർവാസാശ്ലാപം പത്മപുരാണത്തിലും ശാക്തന്മാരുടെ പാപ്യാനത്തിൽ ചുവടേച്ചേർന്ന പ്രകാരമാണ് ദുർവാസാപു ശപിക്കുന്നത്:—

“യം തം ചിന്തയന്തേ ബാലേ! മനസാനന്യവൃത്തിനാ
വിസ്തരീഷ്യതി സ തം വൈ അതിമൗ മൗന ശാലിനി”

ഈ ശാപം തന്നെയാണ് “ഘ്രാണിച്ചുകൊണ്ടുവന്നെന്തിനാണിത് എന്ന് തുടങ്ങുന്ന ശാക്തന്മാരുടെ ശ്ലോകത്തിലും കാണുന്നത്. പത്മപുരാണത്തിലെ കണ്യാനന്ദം ശാക്തന്മാരുടെ കണ്യാനന്ദപ്പാലം ശക്തന്മാരുടെ ശ്രമത്തിൽ പാപ്യാനം സന്നദ്ധനാകുന്നില്ല. അദ്ദേഹം ശക്തന്മാരുടെ

“കന്യാ പിതൃഗൃഹേ വൈവ സുചിരം വാസമർഹതി
ലോകാപവാദഃ സുമഹാൻ ജായതേ പിതൃവേശ്ണി”

എന്നു പറയുന്നു. ഈ അഭിപ്രായം തന്നെയാണ് ശാക്തന്മാരുടെ ശാക്തന്മാർ “സത്യമേവ ജിതം പിതൃഗൃഹത്തിൽ വാഴുകിൽ” എന്ന് തുടങ്ങുന്ന ശ്ലോകത്തിൽ പ്രകടിപ്പിക്കുന്നതും.

ശക്തന്മാരുടെ ദുഷ്ടന്മാർക്കു അടുക്കലേക്ക് അയയ്ക്കുവാൻ തീരുമാനിച്ച കണ്യാനന്ദം പത്മപുരാണത്തിൽ ആശ്രമത്തിലെ പൂജാക്കർമ്മങ്ങൾ നോക്കി ഇങ്ങനെ പറയുന്നു:—

“യുഷ്മാകം പരമപ്രേമംണാ വാസിതേന സുതാ മമ
സർവേ കരുത കല്യാണം സുഖം യാതു ശക്തന്മാ”

ഈ ആശയം തന്നെയാണ് “താനേ തൊണ്ടു നന്നായില്ലെങ്കിൽ നന്നായി തെയി നിങ്ങളെ” എന്ന് തുടങ്ങുന്ന ശ്ലോകത്തിലും കാണുന്നത്. പത്മപുരാണത്തിൽ രാജാവിന്റെ അടുക്കലേക്ക് ശക്തന്മാരുടെ ശാക്തന്മാർക്കു സമാധാനം, ശൗഭാഗ്യം, പ്രിയംവദ എന്നിവർ പോകുന്നതായി പറഞ്ഞിരിക്കുന്നു. ശാക്തന്മാരുടെ പ്രിയംവദ അവളോടുകൂടി പോകുന്നതായി കാണിച്ചിട്ടില്ല. അംഗുലീയത്തിന്റെ കഥയും പത്മപുരാണത്തിലുണ്ട്. പത്മപുരാണത്തിലും ശാക്തന്മാരുടെ പേരുകളിലെ രാജാവിനെ തിരസ്കരിച്ച ശക്തന്മാരുടെ മേനക കൊണ്ടുപോകുന്നതായിട്ടാണു കാണിച്ചിരിക്കുന്നത്. ശാക്തന്മാരുടെ ആരാധനയിലുള്ള മുക്കുവന്റെ കഥ പത്മപുരാണത്തിലും കാണാം. പത്മപുരാണത്തിലെ മാതളിയുടെ വർണ്ണന കാളിദാസൻ പരിഷ്കരിച്ചിട്ടുണ്ട്. ദുഷ്ടന്മാർക്കു സർവ്വയാത്ര, അദ്ദേഹത്തിന്റെ മാതൃകാ മന്ത്രവേദം, ശക്തന്മാരുടെ യോജനം എന്നിവയും പത്മപുരാണത്തിലുണ്ട്.

മുകളിൽ വിവരിച്ചതിൽനിന്നു് അപരിഷ്കൃതമായ വിധത്തിൽ പത്മപുരാണം വർണ്ണിച്ചിട്ടുള്ള കഥയെ എത്രമാത്രം കാവ്യരസം തുളുമ്പുന്ന മനോഹരതയോടുകൂടി കാളിദാസൻ ഭേദപ്പെടുത്തി എന്നു് കുറേ ആലോചിച്ചാൽ മനസ്സിലാകുന്നതാണു്. കാളിദാസൻ ഈ വിവരങ്ങളെല്ലാം പത്മപുരാണത്തിൽനിന്നെടുത്തു, എന്നല്ലാതെ പത്മപുരാണക്കാരൻ കാളിദാസനിൽനിന്നു് ഇവയെല്ലാം എടുത്തു എന്നു വിചാരിക്കുന്നതു ശരിയല്ല. പത്മപുരാണകഥയുടെ പരിഷ്കാരരാഹിത്യംതന്നെ ഇതിന്നു് ഒരു കാരണമാണു്. കൂടാതെ ഇന്നു നമുക്കു ലഭിച്ചിട്ടുള്ള പത്മപുരാണത്തിൽ കാളിദാസനനുശേഷം ചില ഭാഗങ്ങൾ കൂട്ടിച്ചേർത്തിട്ടുണ്ടെങ്കിലും, കാളിദാസനുമുമ്പു് ഒരു ഹൈന്ദവപത്മപുരാണമുണ്ടായിരുന്നു എന്നും, അതു് ഏ. ഡി. നോംശതകത്തിൽ ജീവിച്ചിരുന്നതായി പറയപ്പെടുന്ന ജൈനഗ്രന്ഥകാരനായ വിമലാചാര്യന്റെ പ്രാകൃതഭാഷയിലുള്ള പൌമചരിതത്തെ ആസ്പദിച്ചു രചിച്ചതോ, അതിന്നും മൂലഗ്രന്ഥമായിത്തീർന്നിരുന്നതോ ആയ ഒരു കൃതിയായിരുന്നു എന്നും വിചാരിക്കുവാൻ കാരണങ്ങളുണ്ടു്. ഈ പൌമചരിതത്തെ ആസ്പദിച്ചു് രചിച്ചേണൻ എന്ന ഒരു ജൈനഗ്രന്ഥകർതാവു് സംസ്കൃതത്തിൽ ഒരു ജൈനപത്മപുരാണവും ഏ. ഡി. ഏഴാംശതാബ്ദത്തിൽ രചിച്ചിരുന്നു.

തിരുവനന്തപുരം,
14-7-37 } }

എ. ബാലകൃഷ്ണപിള്ള.

II. സ്ഥലകാലങ്ങൾ.

ഒന്നാമതായി ശകന്തള രംഗത്തിൽ പ്രവേശിക്കുന്നതു് കണപാശ്രമത്തിൽ തപോവനവൃക്ഷങ്ങളെ നനയ്ക്കുന്ന ഒരു കന്യകയായിട്ടാകുന്നു. ഒടുവിൽ അവൾ യൗവ്വരാജ്യാഭിഷേകത്തിന്നു പ്രായമായതന്റെ പുത്രനോടൊരുമിച്ചു നിഷ്കൃതിക്കയും ചെയ്യുന്നു. അതിനാൽ കഥ നടന്ന കാലം ഉദ്ദേശം പതിനാറു സംവത്സരത്തോളം ഇരിക്കണമെന്നു തീർച്ചതന്നെ. എന്നാൽ രംഗത്തിൽ പ്രയോഗിക്കുന്ന കാലം വളരെ സപ്തമേയുള്ളു.

പ്രഥമാങ്കത്തിൽ രാജാവു് മൃഗത്തെ ഓടിച്ചുകൊണ്ടു പ്രവേശിക്കുന്നതു് മദ്ധ്യാഹ്നത്തിന്നു വളരെ മുമ്പായിരിക്കണം. ആശ്രമത്തിൽ എത്തിയ സമയം മുനികന്യകമാർ ചെടികൾ നനച്ചു കഴിഞ്ഞിട്ടില്ല. അവരുമായി നേരംപോയതറിയാതെ സംസാരിച്ചുകൊണ്ടിരുന്ന് ഒടുവിൽ കാട്ടാനയുടെ വർത്തമാനം കേട്ടു് പിരിയുമ്പോൾ പകൽ കുറെ ശേഷിച്ചിരുന്നിരിപ്പാൻ പ്രയാസമാണു്.

പിറേദിവസം രാവിലെയാണ് മാഡച്ചൻ പ്രവേശ്
 “ഇന്നലെ ഒപ്പം എത്താൻ കഴിയാതെ ഞാൻ പിന്നിലായപ്പോ
 എന്നു രാജാവിന്റെ വേട്ടഭ്രാന്തിനെ റുഷിക്കുന്നത്. ഇരച്ചുക
 കെക്കയും ആട്ടി കാടിച്ചിട്ട് തോഴരും രാജാവും കൂടി കൽത്തറ
 മരത്തിന്റെ തണലിൽ ഇരുന്ന സ്വകാര്യം പറയുമ്പോഴേ
 ഏകദേശം വെയിൽ നന്നായി മൂങ്ങിരിക്കുന്നു. പിന്നീട് തുര
 റിതകൃത്യമത്തെ അന്യോന്യം അവിരോധന നിവർത്തിപ്പാനു
 ആലോചനകളും കഴിഞ്ഞു മാഡച്ചനെ നഗരത്തിലേയ്ക്കു ജാ
 കേറി പുറപ്പെടുവിക്കുന്നതോടുകൂടി ആ പകലും അവസാനിക്കു

മൂന്നാമങ്കത്തിൽ രാജാവ് ആശ്രമത്തിലെത്തി. രണ്ടുന
 ദിവസംകൊണ്ടു് മഹർഷിമാരുടെ കർമ്മങ്ങൾ ഏതാനും നിവീ
 മായി നടത്തി അവരുടെ അനുവാദപ്രകാരം ഉച്ചസമയം കുറച്ചൊ
 വിശ്രമിക്കാനായിട്ടാണ് പ്രവേശിക്കുന്നത്. “മാലിനിയിലേയ്ക്കെ
 ശീകരവും സരോജസൗരഭവും ചൊരിയുന്ന തെന്നലി”നെ പുണൻ
 കൊണ്ടു നേരേ പ്രിയവാസമായ വള്ളിക്കെട്ടിൽ ചെന്നു ദിനശേഷ
 അവിടെ സരസമായി നയിക്കുന്നു. പ്രാർത്ഥിതാർത്ഥങ്ങളുടെ സിദ്ധ
 ക്കണകുന്ന പ്രതിബന്ധങ്ങളും ആലോചിച്ചു തൂന്യമെങ്കിലും ലഭ
 മണ്ഡപത്തിൽ ഏറെ നേരം അമാന്തിച്ചതിനാൽ “സൈന്ധ
 സന്ധ്യയ്ക്കു വേണ്ടെന്നൊരു” എന്നു മഹർഷിമാർ ബലപ്പെട്ടു രാജ
 വിനെ അനേപഷിക്കേണ്ടിവന്നു.

അനന്തരം യാഗകർമ്മങ്ങൾ മുഴുവനായതിനാൽ മഹർഷിമാരുടെ
 അനുമതിയോടുകൂടി രാജാവ് നഗരത്തിലേയ്ക്കു പോയ്ക്കഴിഞ്ഞു
 റ്റെ ശേഷം ഗാന്ധർവമായ വിവാഹവിധിപ്രകാരം കല്യാണ
 കഴിഞ്ഞ ശകന്തളയുടെ സൗഭാഗ്യദേവതാർച്ചനത്തിനു പൂ പഠിക്ക
 നായിട്ട് സഖിമാർ പ്രവേശിക്കുന്നു. ഇതിനാൽ മൂന്നും നാല
 അങ്കങ്ങളുടെ മധ്യേയുള്ള കാലം ഉദ്ദേശം ഒരു മാസത്തോളമെന്ന
 ഉറഹിക്കാം. സഖിമാരുടെ അസന്നിധാനത്തിൽ ശകന്തള ചി
 ത്തിലെഴുതപ്പെട്ടുവളെന്നപോലെ തന്നെയുംകൂടി മറന്നു ഭർത്താവിനെ
 വിചാരിച്ചു കൊണ്ടിരുന്നപ്പോഴാണ് ദുർവാസസ്സിന്റെ ശാപം. ഇ
 സംഗതി നടന്നതു് രാജാവു പുറപ്പെട്ടു രണ്ടു നാലു ദിവസം കഴി
 ന്നതിനു മുമ്പായിരിക്കണം. അല്ലെങ്കിൽ ശകന്തള തന്നെയും മറന്ന
 അത്ര ഒരുതസ്കൃത്തോടുകൂടി ഇരിക്കയില്ലായിരുന്നു. സൗഭാഗ്യദേ

താല്പനത്തിനു പൂ പഠിക്കുക സഖിമാക്ക് ഒരു പതിവായിത്തീരുകയും സപ്തംകൂടി പരിചയമാവുകയും ചെയ്യുമായിരുന്നു. അങ്ങനെ ഓമ്മ വരാൻമാത്രം കാലമായിട്ടില്ലാത്തതിനാലല്ലേ പ്രിയംവദ ആ സംഗതി (സൗഭാഗ്യദേവതാച്ഛനം) വിട്ടുപോയതും അനന്യത ഓമ്മിപ്പിക്കുന്നതും. “എൻനാമമുദ്ര ഇതിലെണ്ണുക” എന്ന് രാജാവ് ഉടമ്പടി ചെയ്തിരുന്ന അവധിക്കകമാണ് ഈ ശാപമെന്നു തീർച്ച തന്നെ. വിഷ്ണുഭം കഴിഞ്ഞു അങ്കാരഭത്തിൽ പ്രവേശിക്കുന്ന അനന്യത താതകണപൻ വന്ന ദിവസം രാവിലെ ഉണക്കൻഴന്നേല്ക്കുമ്പോൾ ഉണ്ടായ ഭീഷ്മമായ സൈപര വിചാരമനോരാജ്യത്തിലെ സംഗതികൾ ഇതിലേയ്ക്കു ലക്ഷ്യങ്ങളുമുണ്ട്. അന്നുയ്യുന്നതന്നെ മഹർഷി മകളെ നഗരത്തിലേക്കയയ്ക്കുകയും ചെയ്യുന്നു.

അഞ്ചാമങ്കം ആരംഭിക്കുന്നത് ഹിമവൽപുഷ്പത്തിലിരുന്നിരുന്ന കണപാശ്രമത്തിൽ നിന്നും കാൽനടയിൽ ഹസ്തിനപുരത്തു ചെന്നു ചേരവാൻ ആവശ്യപ്പെട്ട ദിവസങ്ങൾ കഴിഞ്ഞതിന്റെ ശേഷമാകുന്നു. ഭൃഷ്ഠനമഹാരാജാവ് ശകന്തയുടെ കഥയേ മറന്നു പോയി. ഹംസപദികയും വസുമതീദേവിയുമാണ് അപ്പോഴത്തെ വല്ലഭമാർ. വീണവാദനയും പാട്ടും കൂട്ടും മേളംതന്നെ. എങ്കിലും ശകന്തള അവിടെ എത്തിയ നാൾ അവളെ നേരെ കാണുമ്പ്പതന്നെ “മുജ്ജന്മങ്ങളിലുള്ള വേഴ്ച വെളിവാറുൾബോധമില്ലാതെ താനിജ്ജീവൻ നിജവാസനാബലവശാൽ ഓമ്മിക്കയാലാകണം” എന്നു തോന്നുമാറ് രാജാവിന് ഒരു മൗനവും മുഷിച്ചിലുമായിരുന്നു. അങ്ങനെ പശ്ചാകലനായി സ്ഥിതിചെയ്യുമ്പോൾ ആണ് വൃദ്ധകഞ്ചുകി ചെന്നു മഹർഷിമാരുടെ ആശമനം അറിയിക്കുന്നത്. ശാപശക്തികൊണ്ടും ധർമ്മാസക്തികൊണ്ടും പരവശനായിട്ട് “ഹിമഭരിതമുഷ്ണിയിൽ കന്ദമാനോരു വണ്ടിൻസമർത്ഥയാടവശൻ ഞാൻ തള്ളുവാൻ കൊള്ളുവാനും” എന്ന് ശകന്തളയെ സൂക്ഷിച്ചുനോക്കി രാജാവു വിചാരിക്കുന്നു. നിരാകൃതയായ ശകന്തളയെ അപ്പോഴേക്കു എടുത്തുകൊണ്ട് അന്തലാനം ചെയ്തതിന്റെ ശേഷം ശയ്യംഗ്രഹത്തിൽ ചെന്നു വിശ്രമിക്കുമ്പോഴും രാജാവിന് “എങ്കിലുമുള്ള ചുട്ടുമ്പോൾ ശക മരിച്ചും ജനിപ്പുമുണ്ടല്ലം” എന്നുതന്നെ തോന്നിക്കൊണ്ടിരുന്നു.

എങ്കിലും കാശ്യപ്രജാപതിയുടെ ആശ്രമത്തിൽ ചെന്നു താമസിച്ച് ശകന്തള പ്രസവിച്ചു പുത്രൻ സിംഹക്കുട്ടിയെ പിടിച്ചു

കളിക്കാൻമാത്രം പ്രായം വന്നതിന്റെ ശേഷമേ മുക്കുവന്റെ കൈ വശം ചെന്നുചേർന്നു മുദ്രമാതിരം കാണാനും രാജാവിന് കാമം വരാനും സംഗതിയായുള്ളു. അതിനാൽ പഞ്ചമഷഷ്ടാങ്കങ്ങൾ തമ്മിൽ മഹത്തായ ഒരു കാലക്രമവ്യവധാനമുണ്ട്. സ്മൃതിഉദിച്ച ഉടൻ, പശ്ചാത്താപം അസഹ്യമായിത്തീർന്നു. രാജ്യമൊട്ടുക്കു നാട്ടു വാലാമ അനുഷ്ഠിക്കുന്നതിനു ശക്തംകെട്ടി. ശക്തമുള്ള ചിത്രത്തി ലെഴുതിവെച്ചു നോക്കി നേരം കഴിച്ചുകൂട്ടി. ചിത്രത്തിലും അവളെ ഒരു വണ്ടുപോലും ഉപദ്രവിക്കുന്നതു കണ്ടാൽ സുഹിക്കാൻ പാടില്ല. രാജ്യകാലം അമാത്യചിത്രനനെ ഏല്പിച്ചു. അന്യം നിൽപ്പുകേസു കളിൽ ദാക്ഷിണ്യം വളരെ അധികമായി. എന്തുവേണ്ട, ഇന്ദ്രപ്രേ ഷിതനായ മാതലിക്ക യുദ്ധപ്രസംഗം വന്നു പറയുന്നതിനു മടി തോന്നത്തക്കവണ്ണം മഹത്തായ ഒരു വൈകുണ്ഠം വന്നുകൂടി. തൽ ക്ഷണം തന്നെ വിധം പകർന്നു ഇന്ദ്രാജന്തയെ നടത്താൻ പ്രസ്ഥാനം ചെയ്തുംചെയ്തു.

ഇന്ദ്രലോകത്തു ചെന്നു യുദ്ധത്തിൽ സഹായിച്ചു തിരിച്ചുവരുന്നതിനുള്ള ഇട അത്ര ദീർഘമായിരുന്നിരിക്കയില്ല. സ്വന്തരാജ്യത്തു ചെന്നുചേരുന്നതിനു മുൻപുതന്നെ യദൃച്ഛയാ സ്വപുത്രിയായ ശക്തമുള്ള ലഭിപ്പാനും സംഗതിയായി.

ഇനി നാടകീയസ്ഥലത്തെപ്പറ്റി വിചാരിക്കാം.

ഒന്നുമുതൽ നാലുവരെയുള്ള അങ്കങ്ങളിലെ അരങ്ങുകൾ രൂപോവനത്തിന്റെ ഓരോരോ ഭാഗമാകുന്നു. അഞ്ചിലേയും ആറിലേയും സംഗതികൾ ഫസ്തിനപുരത്തിൽ നടന്നു ഒടുവിലത്തെ അരങ്ങു കാശ്ചപാത്രമത്തിൽ ബന്ധിക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു.

ആദിയിലേയും ഒടുവിലേയും അങ്കങ്ങളിൽ രാജാവു സാദൃശ്യം സവാരിചെയ്തുകൊണ്ടു പ്രവേശിക്കുന്നു. ഇതു രംഗത്തിൽ പ്രയാഗിക്കുന്നതു സ്വപുത്രം പ്രയാസമായിരിക്കും. ഒരു കണ്ണുകൊണ്ടു “കൃഷ്ണസാര”ത്തെയും മറ്റേ കണ്ണുകൊണ്ടു “കലച്ചുചാപം കൈക്കൊണ്ടി”രുന്ന രാജാവിനേയും ഒന്നിച്ചു നോക്കിട്ടു ഒരു നടൻ കരുടനായിപ്പോയതിൽപിന്നെ ചാക്യാന്മാർ ഈ നാടകം അഭിനയിക്കാറില്ലെന്നൊരു പ്രസിദ്ധിയുണ്ട്. പ്രവേശിച്ചിരിക്കുന്ന പാത്രങ്ങൾക്കു അങ്കമദ്ധ്യത്തിൽതന്നെ ദേശം പകരേണ്ട ആവശ്യങ്ങൾ

നേരിടുന്ന സ്ഥലങ്ങളിൽ കവികൾ പരിക്രാമതി (ചുറ്റിനടക്കുന്ന) എന്നൊരു നടപാടേഴശാ എഴുതുക പരിവൃണ്ണം. എന്നാൽ ഇത്ര അധികം ഉപയോഗിക്കുന്നതു ഭംഗിയല്ല. ദൂരദേശഗമനം അങ്കമലത്തിൽ നിബന്ധിച്ചുകൂടാ. അതിനാൽ നമ്മുടെ മഹാകവി അതിരവസരം അപൂർവ്വമായിട്ടേ ചെയ്തിട്ടുള്ളൂ.

നാലാമങ്കത്തിൽ അനസൂയയുടെ കിടക്കുമുറിയിൽ പ്രശ്നം ശിച്ച് അവളും പ്രിയംവദയും “സഖീ, വരൂ, പോകാം” എന്നു പറഞ്ഞു ശകന്തള കളിച്ചുകേറി നിൽക്കുന്ന സ്ഥലത്തേയ്ക്കു ചുറ്റിനടന്നു പോകുന്നു. കണപനം സ്നാനാദികർമ്മങ്ങൾ കഴിച്ചു പ്രവേശിച്ചു ചുറ്റിനടന്നു അവിടെത്തന്നെ വന്നുചേരുന്നു. പിന്നെയും അവർ രംഗത്തിൽവെച്ചുതന്നെ ഘോരപ്പുരയ്ക്കുകയ്ക്കു കയറിയിറങ്ങുകയും സിന്ധിന്റെ തീരംവരെ യാത്രയായി പോകയും ചെയ്യുന്നുണ്ട്. വിമാനത്തിൽ വരുന്ന സാനമതി താഴെ ഇറങ്ങി തിരസ്കരണിക്കൊണ്ടു മരണമുറയിൽ രംഗത്തിലെ നടപടി രഹസ്യമായി കേൾക്കുന്നത് കശമനാരായ നടന്മാർക്ക് അഭിനയിക്കാൻ ഏറെ കൃമംഗമല്ല. ഉദ്യാനത്തിലിരുന്ന രാജാവു വിദൂഷകന്റെ വിളിക്കേട്ടു മേഘമാളികപ്പുറത്തു കയറുന്നത് സാനമതി നിഷ്കൃമിച്ചതിന്റെ ശേഷമാകയാൽ അവൾ ഇരുന്നിരുന്ന വിമാനത്തിന്റെ മേൽപ്പുറംകൊണ്ടുതന്നെ നിവ്വഹിക്കാം. എലക്ട്രിസിറ്റി, ആവി മുതലായ പ്രകൃതിശക്തികൾ സഹായം നേടിയിട്ടുള്ള ഈ പരിഷ്കൃത കാലത്തു ആകാശമാറ്റേണ മാതലി തേർത്തെളിച്ചതിനെ അനുകരിക്കുന്നതും സുകരംഗതന്നെ.

III. പാത്രങ്ങൾ.

മാധ്യമൻ ഒരു തീറ്റിപ്പുണ്ണത്തന്നെ എങ്കിലും “പ്രയാസമില്ലാത്ത ഒരു കാര്യത്തിൽ അങ്ങു എന്നിക്കു സഹായിക്കണം” എന്നു സ്വാമിയുടെ കല്പനയ്ക്കു “കൊഴുക്കട്ടെ ഉടച്ചു മിഴങ്ങുന്നതിലാണോ?” എന്നുത്തരം ചോദിക്കുന്നത് വാസ്തവത്തിൽ മുട്ടു പറയുകയായിരിക്കണം.

രാജ്യകാര്യത്തിൽ അയാൾക്കു പ്രവേശമേ ഇല്ല. അതുകൊണ്ടാണു പറഞ്ഞതാത്തതിന്റെ ശേഷമെങ്കിലും സേനാപതി യെയ്യുമായിട്ടു “ഈ മുൻപൻ” എന്നും, “വല്ലഭം പുലമ്പുന്നു” എന്നും മറ്റും മുഖത്തിനു നേരെ അധികേഷിപ്പിക്കുന്നത് (സേനാപതിയുടെ ഗൗരവത്തിനു് ഈ തിരുമുഖിൽസേവ സംസാരിച്ചതു് അത്ര ശരിയു

യില്ല) ഈ രസികൻ രാജാവിന്റെ അന്തഃപുരമന്ത്രിയാണ്. ഈ വിടുവായന നൈത്യാരമ്മയോടു് എന്തും സാധാരണയായി പറഞ്ഞു കേൾപ്പിക്കാം. അമ്മതമ്പുരാൻ ഈ വിദ്വാനെ പുത്രനോടുതുല്യം വാത്സല്യം ഉണ്ടു്. എന്തിനു വളരെ പറയുന്നു; ഈ വിദ്വാനെ 'മലിനങ്ങളുൾക്കു രണ്ടു്' അരങ്ങുകളിലെ കവി ഇടം കൊടുത്തുള്ള വല്ലോ 'എന്നു്' സഭ്യന്മാർക്കു് ഉൽക്കണ്ഠയെ ഉളവാകുന്നുള്ളു. ശകുന്തളയെ റിരാകരിക്കുന്ന അവസരത്തിൽ ഹംസപടികാഗ്രഹത്തിലേയ്ക്കു് ഈ സികനെ ശാസനമായി പറഞ്ഞയച്ചുകളഞ്ഞതു കേര കഠിനമായോ എന്ന് തോന്നിപ്പോകും. ഈയാൾ ഇല്ലായിരുന്നുവെങ്കിൽ രാജ്യകാര്യം വൈയഗ്ര്യത്താൽ ഉളവാകുന്ന മുഷിച്ചിൽതീർത്തു് ആത്മാവിനെ നവീകരിക്കുന്നതു് ദുഷ്ടാചാരമഹാരാജാവിനു് ഇത്രയും സുകരമാകയില്ലായിരുന്നു.

സഖിമാരുടെ നാമധേയം അവരവരുടെ സ്വഭാവത്തിനു സൂചകമാണു്. വൃഷ്ടസേചനത്തിന്റെ കണക്കു പറഞ്ഞു് രാജാവിന്നു കൈക്കൊണ്ടു മോതിരം കൊടുപ്പിക്കുന്നതും, സ്വാമിനിയെ വനജ്യോത്സ്നിയോടുചേർക്കുന്നതും രാജാവിനോടു് ആപത്തിനെ പ്രാപിച്ചിരിക്കുന്ന രാജ്യവാസിജനത്തിന്റെ സങ്കടം തീർപ്പാൻ അപേക്ഷിക്കുന്നതും, അനസൂയയുടെ അപേക്ഷപ്രകാരംതന്നെ ദുർവാസസ്സിനോടു നല്ല വാക്കു പറവാൻ പോകുന്നതും മറ്റും പ്രിയംവദയാണു്. മറ്റു ചരകുള വാക്സാമത്സ്യം ഇത്രയില്ല. എന്നാൽ കാര്യപരിജ്ഞാനം കൂടും. ശകുന്തളയുടെ ഉല്പത്തിയും മറ്റും ഇവളേ ധരിച്ചിട്ടുള്ളു. ഇഷ്ടതോഴിയെ ബന്ധുജനങ്ങളുൾക്കു ശോചനീയമായി ഭാവിക്കാത്തവിധത്തിൽ രാജാവു നോക്കിക്കൊള്ളണമെന്നേ അവൾക്കു പ്രാർത്ഥനയുള്ളു. എങ്കിലും മാൻകട്ടിയെ തള്ളയുടെ അടുക്കൽ കൊണ്ടുവിടുന്നതിനു് അവൾക്കും ഉത്സാഹക്കുറവുണ്ടായില്ല. അണിയറയിൽ നിന്നും ചക്രവാകിക്കു ഹിതോപദേശം ചെയ്യുന്നതും അതിനാൽ ഇവൾതന്നെ ആയിരിക്കണം. ശകുന്തളയ്ക്കും നഗരയാത്രാവസരത്തിൽ തോഴിമാർ രണ്ടുപേരും ഒരുമിച്ചുതന്നെ ആലിംഗനം ചെയ്യണമെന്നാണു് പ്രേമചാപല്യം.

ശാർണ്ഠ്യരവനാണു് ശിഷ്യന്മാരിൽ പ്രധാനി. ശാരദജൻ രാജ്യഭോഗങ്ങളുൾക്കു അനുഭവിക്കുന്ന മഹാഭാഗന്മാരെ സ്നാതൻ അഭ്യക്തനെ എന്നപോലെ ഗണിച്ചുകളയുന്നു. രാജാവുമായി വാക്കുതക്കം

ചെയ്യുകൊണ്ടു തന്റെ കൂട്ടുകാരൻ കോലാഹലം ചെയ്യുന്നതൊന്നും ആ പരമസാത്വികൻ രസിക്കുന്നില്ല. തന്മൂലം ചെയ്യേണ്ടതല്ല. ഭക്താവു് ഭായ്യയെ സ്വീകരിക്കുവാൻ ഭാവമില്ലെങ്കിൽ പിടിച്ചുകെട്ടി തലയിൽവെച്ചെപ്പു് കടന്നുകൂയാമെന്നും മറ്റും അയാൾക്കു് ഉത്സാഹമില്ല. ഇവരുടെ ഈ സ്വഭാവമേതും ഗുരുവിന്നും അറിവുണ്ടു്. അതിനാൽ സന്ദേശം പറഞ്ഞയയ്ക്കുന്നത് ആ വാഗ്മിമുഖാന്തിരമാണു്. മുക്കുവനും മുതൽപ്പേരും ഇന്നുള്ളവർതന്നെ. അന്നും അമാത്യന്മാരായി നാം കണ്ടു സംസാരിക്കുന്നില്ലെങ്കിലും ആ ദിവാനെ രാജാവിന്നു വളരെ വിശ്വാസമുണ്ടെന്നും രാജ്യകാര്യങ്ങളിൽ, വിശിഷ്യ മുതലെടുപ്പുസംഗതിയിൽ അയാൾക്കു് നല്ല ദൃഷ്ടിയുണ്ടെന്നും വെളിപ്പെടുന്നു. പിതൃനൻ എന്നു പേരിട്ടതുമാത്രം എന്തോ. ഇന്ദ്രസാരമിയായ മാതലി ദുഷ്ടന്മാരെ “മഹാരാജാവേ” എന്നേ സംബോധന ചെയ്യുന്നുള്ളു. തൽക്കാലം സുതനെങ്കിലും ഒരു സമൻ്റെ നിലയിലാണു് സംസാരം. ദൈവിത്വം നോക്കി രാജഗൃഹത്തിൽ എന്തു സ്വാതന്ത്ര്യവും പ്രവർത്തിപ്പാൻ മാത്രം അനുസ്മരണമുണ്ടാകുന്നു.

VI. രസവിചാരം.

ഇവിടെ അംഗിയായ രസം, ശ്രംഗാരം, ഭയാനകാഭിഹാസം അംഗങ്ങൾ. അതിൽ “രാജന്യന്നർഹയിവരൂ നിശ്ചയം” എന്ന ഘട്ടത്തിൽ അങ്കുരിതമായ രതി എന്ന ഭാവം ശക്തമുള്ള, “മനസ്സേ, ബലപ്പെടേണ്ട നീ ആലോചിക്കുന്നതുതന്നെ” എന്നു തുടങ്ങി “എന്നാഭിമുഖ്യമതൊഴിക്കിലുമെന്തു ഹാനി? പിന്നെങ്ങുമല്ലധികനേ രമിവാർക്കു നോട്ടം” ഇത്യന്തമുള്ള സന്ദർഭത്താൽ ഉൽബുദ്ധമായിട്ടു് സ്ഥായിവ്യവഭാസത്തിന്നു പാത്രമായിത്തീർന്നതിൻ്റെശേഷം “അറിവേൻ തപഃപ്രഭാവം” എന്നുമുതൽ കാമലേഖം എഴുതുന്നതുവരെയുള്ള പൂർവ്വാനുരാഗവിപ്രലംഭത്താൽ രൂപമുലമായി,

- ൧. “ഒട്ടീ ഹന്ത! കവിരൂത്തടം” എന്നു ശങ്കമാനത,
- ൨. “അറിവേൻ തപഃപ്രഭാവം” എന്നു ശങ്കമാനത,
- ൩. “സ്തര, കസ്യമശരൻ നീ” എന്നു രാജകന്യകയായ അസുയ,
- ൪. “അല്ലാത്തപക്ഷം താമസിയാതെ നിങ്ങളുൾക്കു് എന്റെ ഉദകക്രിയ ചെയ്യേണ്ടിവരും” എന്നു് നായികാഗതമായ നിവേദം,

5. “പ്രിയയേ ചെന്നു കാണുകയല്ലാതെ വെറൊ
ഗതിയും കാണുന്നില്ല” എന്നു നായകന്റെ ഭൗത്യംകൂടും ഇത്യാ
വ്യഭിചാരഭാവങ്ങളാൽ അവിടവിടെ പരിപോഷിതമായി,

“രാജാ—സ്വന്തരിയിൽ അടുത്തുചെന്നു” എന്നു ആ
ഭിച്ച് “ശകന്തള മുഖം തിരിച്ചുകൊണ്ടു” എന്നു അവസാനിക്കു
ഗ്രന്ഥത്താൽ പ്രതിപാദിതമായ സംക്ഷിപ്തസംഭോഗശ്രംഗാര
യേയും, “മനസ്സേ ആഗ്രഹം സാധിക്കുന്നതിനു” ഇത്യാദി ശകന്ത
യുടെ ആത്മഗതം മുതൽ “നോക്കുമ്പോൾ ഞാനശകന്തൻ വിടുവ
നിവിടാ ഹൃന്ദ്രമെന്നാലുമിപ്പോൾ” എന്നു രാജാവിന്റെ പരിഭവ
തംവരെ ഉള്ള സന്ദർഭപ്രകാരം കായ്പ്രവാസവിപ്രലംഭാവസ്ഥയേ
ടടുവിൽ ദുർവാസശ്ലാപാവസരത്തിൽ ശാപവിപ്രലംഭകക്ഷ്യയേ
പ്രാപിച്ച് മദ്ധ്യേ കുറഞ്ഞൊരു കാലം നിശ്ശേഷം സമ്മീലിതമാ
കിലും “ഈ പാട്ടു കേട്ടിട്ടു” എന്താണു” എന്നിങ്ങനെ ഇഷ്ടജനവിര
ഇല്ലെങ്കിലും മനസ്സിനു ബലമായ വല്ലായ്മ തോന്നുന്നതു” എന്നു

“എങ്കിലുമുള്ള ചുടുമ്പോൾ
ശക മറിച്ചും ജനിച്ചതുണ്ടല്ലം”

എന്നും മറ്റും ഉള്ള അവസരങ്ങളിൽ പൂർണ്ണഗ്രഹണകാലത്ത്
രാഹുവദനോദരത്തിൽ മങ്ങിക്കാണുന്ന പനിമതിബിംബപോ
യഥാകഥത്തിൽ അനുസന്ധേയമായിത്തന്നെ ഇരുനുംകൊണ്ടു
പിന്നീടു മുദ്രാദർശനത്തിൽ ചെട്ടെന്ന് സംഭ്രമപ്രവാസമെന്ന വ്യ
ഭേദ്യമായ വിപ്രലംഭമായിട്ടു സംപൂർണ്ണദശയിൽ ആവിർഭവിച്ച
അവസാനത്തിൽ സപുത്രിയായ ശകന്തളയുടെ സംഗമത്തിൽ വീണ്ട
സംഭോഗാത്മനം പരിണമിച്ച് ചകചകായമാനമായിരിക്കുന്ന ഒരു
അപൂർവ്വചർമ്മസരണിയിൽ അവതരിപ്പിച്ചും ചെയ്യുന്നു.

ഏ ആർ. രാജരാജവർമ്മ

നാടകപാത്രവിവരണം

രാജാവ്-ഭക്ഷണന്തൻ, ഹസ്തിനപുരാധിപതി-നായകൻ സുതൻ.

വൈഖാനസൻ. രണ്ടു ശിഷ്യന്മാരും.

ശകന്തള-കണപന്റെ വളത്തുപുത്രീ-നായിക.

സഖിമാർ-പ്രിയംവദയും അനസൂയയും.

വിഭൂഷകൻ-മാധവ്യൻ. രാജാവിന്റെ തോഴർ.

പരിവാരങ്ങൾ-യവനസ്ത്രീകൾ.

ദപാരപാലൻ-രൈവതകൻ.

സേനാപതി-ഭദ്രസേനൻ.

മഹർഷികുമാരന്മാർ-നാരദനും ഗൗതമനും.

അന്തഃപുരപരിചാരകൻ-കരഭകൻ.

യജമാനശിഷ്യൻ.

ഗൗതമി-ശകന്തളയുടെ വളർത്തമ്മ.

കണശിഷ്യന്മാർ-ശാർണ്ഠ്യരവനും ശാരദപതനും.

താപസിമാർ.

കാശ്യപൻ-കണപൻ-കുലപതി-ശകന്തളയെ എടുത്തു വള കയ്യെടുക്കി-വാതായനൻ. [തീയ മുഹൂർത്തി

പരിജനങ്ങൾ-ദപാരപാലിക, വേത്രവതി-വിശ്വസ്തപരിചാ പുരോഹിതൻ-സോമരാതൻ. [രിക-ചതുരിക.

ശിപായിമാർ-ജാനകനും സുചകനും.

നഗരാധികാരി-രാജസ്യാലൻ-മിത്രാവസ്യ.

പുജി-മുക്കുവൻ.

അപ്സരസ്ത്രീ-സാനമതി-മേനകയുടെ സഖി.

ഉദ്യാനപാലികമാർ-മധുകരികയും പരഭൃതികയും.

ദേവേന്ദ്രസാരഥി-മാതലി.

താപസിമാർ-ഒരുവരും സുപ്രതഃ

ഖാലൻ-സർവ്വമനൻ-നായകന്റെ പുത്രൻ.

മാരീചൻ-കാശ്യപപ്രജാപതി.

അഭിതി-ദാക്ഷായണി.

മാരീചശിഷ്യൻ-ഗാലവൻ.

ശ്രീ മലയാളശാകന്തളം

പ്രസ്താവന

ആദ്യത്തെ സ്പ്രഷി, മോതാ, - വഥ വിധിഹൃതമാ -
 യുള്ള ഫവ്യം വഹിപ്പോ -
 നാ ദപന്ദം കാലമാനാസ്പദ, - മുലകനിറ -
 ണേതാര ശബ്ദാശ്രയം താൻ,
 വിത്തെല്ലാത്തിന്നമേകപ്രകൃതി, ചരജഗൽ -
 പ്രാണനാം തതപമെന്നീ -

പ്രത്യക്ഷം മുത്തിയെട്ടാണൊരു * ജഗദധിപൻ
 നിങ്ങളെക്കൊള്ളുകൊടുവു.

(നാദികഴിഞ്ഞു സൂത്രധാരൻ പ്രവേശിക്കുന്നു)

സൂത്രധാരൻ:—(അന്തിയറയിലേയ്ക്കു നോക്കിട്ട്) ആയ്യേ, ചമഞ്ഞു കഴിഞ്ഞെങ്കിൽ ഇങ്ങോട്ടു വരിക.

നടി:—(പ്രവേശിച്ചിട്ട്) ആയ്യേ, ഞാനിതാ വന്നിരിക്കുന്നു.

സൂത്ര:—ആയ്യേ, പണ്ഡിതന്മാർ അധികപ്പെട്ടിട്ടുള്ള സദസ്സാണിത്. ഇവിടെ കാളിദാസകൃതമായ പുതിയ നാടകം നാം അഭിനയിക്കണം. അതിലേക്ക് ഓരോ വേഷത്തിനും വേണ്ട ജാഗ്രതകൾ ചെയ്യൂ.

നടി:—ആയ്യൻ എപ്പാടുകൾ എല്ലാം വേണ്ടുവണ്ണം ചെയ്തിട്ടു ക്കൂകൊണ്ടു യാതൊരു കുറവിനും വകയില്ലല്ലോ.

സൂത്ര:—ആയ്യേ, കായ്യുസ്വഭാവം ഞാൻ പറഞ്ഞുതരാം.
 വിദ്യ ശരിയെന്നറയ്ക്കാൻ
 വിദപൽപ്രീതിക്കു പാത്രമായ് വരണം,
 നന്നായ് പഠിച്ചവനും
 തന്നിൽ വരുന്നില്ല നല്ല വിശ്വാസം.

൨

* ജലം, മോതാവു (ആത്മാവു), അഗ്നി, സൂര്യചന്ദ്രന്മാർ, അകാശം, ഭൂമി, വായു എന്നു മുറയ്ക്കു എട്ടു മുത്തികളുള്ള ശ്രീപദമേശ്വരൻ 'വിത്തെല്ലാത്തിനും' എന്നതു 'യാമാഹു?' സമുഖ്വീജപ്രകൃതി' എന്നു മുലപാഠത്തിനുള്ള തർജ്ജമ.

നടി:—അതങ്ങനെ തന്നെ; ഇനി ചെയ്യേണ്ടത് ആയുറ ആജ്ഞാപിക്കണം.

സുത:—മരണമേ? ഈ സഭയ്ക്കു കർണ്ണാനന്ദം നൽകണം അതിനു് ഈയിടെത്തന്നെ ആരംഭിച്ചിരിക്കുന്ന ഈ ഗ്രീഷ്മസമരത്തെക്കുറിച്ച് ഒരു പാട്ടുപാടണം. ഈ ജന്മവിൽ ഉപഭോഗങ്ങൾക്കു ധാരാളം വകയുണ്ടു്.

നീരാടുവാൻ കുതുകമേറെ വളന്നിടുന്നു;
ചേരുന്ന പാതിരി വിരിഞ്ഞ മണം മരുത്തിൽ;
പാരാത്മാക്കുമുളവാം തണലത്തണഞ്ഞാൽ
പാരം സുഖാവഹമഹസ്സി * ലെരിഞ്ഞടക്കം. ൩

നടി:—അതങ്ങനെതന്നെ (പാടുന്നു.)

അണികളുണ്ടെന്തു X തലോടും
ലളിതമതാമല്ലിയാണൊരു ശിരീഷം
കാതിന്മേൽ കുതുകമൊടേ
കാതരമിഴിമാർ കനിഞ്ഞുപുടുന്നു.

സുത:—ആയ്യേ, പാട്ടു വളരെ നന്നായി; രാഗത്തിൽ ലയച്ചിട്ടുള്ള ഈ രാഗം ചിത്രത്തിൽ എഴുതിയതുപോലെ ആയിരിക്കുന്നു. ഇനി എത്ര നാടകം അഭിനയിച്ചാണു് ഇവരെ നാം ആഘോഷിക്കേണ്ടതു്?

നടി:—അഭിജ്ഞാനശാകന്തളമെന്ന അപൂർവ്വനാടകമാണു് അഭിനയിക്കേണ്ടതെന്നു് ആയുറൻ മുമ്പുതന്നെ ആജ്ഞാപിച്ചുവല്ലോ.

സുത:—ആയ്യേ, ഓമംപ്പെടുത്തിയതു നന്നായി; തൽക്കാലം എനിക്കൊരു മറവി വന്നുപോയി. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ - - -

ഹാരിയാം നിന്റെ ഗീതത്താൽ
ഏതനായി ബലേന ഞാൻ;
(ചെവിയോങ്ങിട്ടു്) ദുഷ്പ്രാപമാം മൃഗത്താലി-
ദുഷ്പന്തൻ വൃചനെന്നുപോൽ.
(രണ്ടുപേരും പോയി)

* വെയിൽ അരുണസമയം സന്ധ്യാകാലം.

X അല്ലികൾക്കു ബലം ഇല്ലാത്തതിനാൽ തേൻ കുടിക്കാൻ വഴന വണ്ടുകൾ അതുകൂടെ തൊടുന്നതല്ലാതെ ഇരിക്കുന്നില്ലെന്നർത്ഥം. അതുകൊണ്ടുതന്നെ ആണു് കനിഞ്ഞുപുടുന്നതും കനിഞ്ഞുവെട്ടുവെട്ടുതെ സൂക്ഷിച്ചു.

എന്തെന്നാൽ:—

നോട്ടത്തിൽചെവുതായ് നിനപ്പതുടനേ തോന്നുന്നു വമ്പിച്ചതായ്,
നേരോത്താലിടവിട്ടുനിൽപ്പതു നികന്നീടുന്നിതൊന്നിച്ചുപോൽ;
വക്രിച്ചുള്ളൊരു വസ്തു ഭൃഷ്ടിയിൽ നിവന്നീടുന്നു, വേഗത്തിനാൽ
പക്ഷത്തില്ലൊരുകാണിനേരവുമെനിക്കൊന്നെങ്കിലും ദൂരയ്യം.

സുതൻ:—ഈ കൃഷ്ണമൃഗം തിരുമേനിയുടെ ശരത്തിൻ്റെ എ
ത്തക്കവിധം സമീപിച്ചപ്പോഴേയ്ക്കു മദ്ധ്യേ തപസപികൾ വന്നു
ന്നിരിക്കുന്നു.

രാജാവ്:—[സംഭ്രമത്തോടെ) എന്നാൽ കടിഞ്ഞാൺ മുറ
ക്കൊള്ളൂ.

സുതൻ:—അങ്ങനെതന്നെ. (രേർകിറുത്തുന്നു)
(അനന്തരം രണ്ടു ശിഷ്യന്മാരോടുകൂടി വൈഖാണസൻ പ്രവേശിക്കുന്നു.)

വൈഖാണസൻ:—(കൈ ഉയർത്തിയിട്ട്) രാജാവേ, ഇതു് ആ
മമൃഗമാണു്; കൊല്ലരുതേ, കൊല്ലരുതേ.

തൊടുത്തശസ്ത്രമതിന്നു് പടക്കക നരേശപര,
ആത്തത്രാണത്തിന്നാണസ്രം വീഴ്ത്താനല്ലൊരദോഷിയിൽ.

രാജാവ്:—അസ്രമീതാ പിൻവലിച്ചിരിക്കുന്നു. (അതിൻപ്രക
ചെയ്യുന്നു.)

വൈഖാ:—

ചേരും പൂരകലംതന്നിൽ പിറന്നൊരു ഭവാനിതു്,
തനിക്കു ചേർന്നു തനയൻ ജനിക്കും ചക്രവർത്തിയായ്.

ശിഷ്യന്മാർ:—(കൈയുയർത്തിക്കൊണ്ടു്)അങ്ങേക്കു ചക്രവർത്തിയാ
പുത്രൻ ജനിക്കട്ടെ.

രാജാവ്:—(വണങ്ങിക്കൊണ്ടു്) ഞാൻ അനുഗ്രഹീതനായി.

വൈഖാ:—രാജാവേ, ഞങ്ങൾ ചമത പഠിക്കാൻ വന്നു
രാണു്; ഇതാ മാലിനീനദിയുടെ കരയ്ക്കായിട്ടു കലപതിയായ കണ്
ന്റെ ആശ്രമം കാണുന്നു; വേറെ ജോലിത്തിരക്കില്ലെങ്കിൽ അ
ടെച്ചെന്ന് അതിഥിസൽക്കാരം സ്വീകരിക്കണം.

അത്രതന്നെയുമല്ല—

ഉടജങ്ങളിലൊരുതടവു
കൂടീതെ നടന്നിടും ക്രിയകൾ നോക്കി

ഞാണിൻ കിണമേറ്റ കരം
ക്ഷോണി ഭരിക്കുന്നോരജ്ജിതവുമറിയാം.

൧൨

രാജാവ്—കലപതി! അവിടെത്തന്നെ ഉണ്ടോ?

വൈഖാ;—അദ്ദേഹം അതിഥിസൽക്കാരത്തിന് പുത്രിയായ ശകന്തളയെ പറഞ്ഞുപിടിച്ചിട്ട് അവളുടെ ഗ്രഹപ്പിഴയ്ക്കു ശാന്തിചെയ്യുന്നതിനായി സോമതീർഥത്തിലേയ്ക്കു ഇപ്പോഴാണു പോയത്.

രാജാവ്:—ആകട്ടെ, അവളെത്തന്നെ ചെന്നു കാണാം. അവർ എന്റെ ഭക്തിഅറിഞ്ഞു മഹഷിവരമ്പോൾ ഉണർത്തിച്ചുകൊള്ളും.

വൈഖാ:—തെങ്ങൾ എന്നാൽ പോകുന്നു.

(ശിഷ്യന്മാരോടുകൂടിപോയി)

രാജാവ്:—സൂതാ, കുതിരകളെ വിട്ടു; പുണ്യാശ്രമമർശനം ചെയ്ത് ആത്മശുദ്ധിവരുത്താം

സൂതൻ:—കല്പനപോലെ. (പിന്നെയും ഝവേശം നടിക്കുന്നു.)

രാജാവ്:—(ചുറ്റും നോക്കിട്ട്) ഇത് തപോവനത്തിന്റെ സങ്കേതമാണെന്നു പറയാതെത്തന്നെ അറിയാം.

സൂതൻ:—അതെങ്ങനെ?

രാജാവ്:—താൻ കാണുന്നില്ലയോ? ഇവിടെയാകട്ടെ—

പോടിൽപാത്ത തുകം പൊഴിച്ചു വരിനേല്പുണ്ടിമ്മരങ്ങൾക്കു കീഴോടക്കായ്ക്കിട്ടിട്ടെച്ചൊരണ്ണമയമിങ്ങേൽക്കുന്നുതേ പാറകൾ; ഓടീടാതെ മൃഗങ്ങൾ തേരൊലിപൊറുത്തിടുന്നു നിശ്ശങ്കമായ്; പാടുണ്ടാർകരയ്ക്കു വല്ലുലജലം വാന്നിട്ടിതാ കാണുമ്പോൾ

൧൩

സൂതൻ—എല്ലാം യോജിക്കുന്നു.

രാജാവ്—(സ്വപ്നം ചെന്നിട്ട്) സൂത, തപോവനവാസികൾക്കു അസൗകര്യത്തിനിടയാകരുത്; ഝമം ഇവിടെത്തന്നെ നിറുത്തു; ഞാൻ ഇറങ്ങിക്കളയാം.

സൂതൻ—തേർ ഇതാ നിറുത്തിയിരിക്കുന്നു. തിരുമേനി താഴെ എഴുന്നള്ളാം.

രാജാവ്—(ഇറങ്ങിട്ട്) വിനീതവേഷത്തോടുകൂടി വേണമല്ലോ തപോവനങ്ങളിൽ പ്രവേശിക്കാൻ; ഇതു വാങ്ങിക്കൊള്ളു.

(വില്ലും ആരോണവും സൂതന്റെ കയ്യിൽ കൊടുത്തിട്ട്)

ഞാൻ ആശ്രമവാസികളെ സന്ദർശിച്ചു മടങ്ങുമ്പോഴേയ്ക്കു കുതിരകളെ നനച്ചുകൊണ്ടുവരും.

സൂത—കല്പനപോല. (പോയി)

രാജാവ്—(ചുറ്റിനടന്നിട്ട്) ഇതാ ആശ്രമമുപാരം; അകത്തേയ്ക്കു കടക്കാം. (കടന്ന് തുരുകനം ഉണ്ടായതായി നടിച്ചുകൊണ്ടു്)

ഇതയാശ്രമം ഹന്ത! ശമപ്രധാനം ;
കൈയോ തുടിക്കുന്നിതു ; കായ്മമനോ ?
ഇങ്ങിനെയല്ലെങ്കിൽ വിശങ്ക ? തങ്ങാ -
തെങ്ങും വരാനുള്ളതു വന്നുപേരും.

൧

(അണിയറയിൽ)—ഇങ്ങോട്ടുവരുവിൻ തോഴിമാരെ !

രാജാവ്—(ചെവിയോർത്തിട്ട്) എ : ഇതാ തോട്ടത്തിനു തെരുവു വശം ആരോ സംസാരിക്കുന്നതുപോലെ തോന്നുന്നല്ലോ ! അങ്ങോട്ടു ചെല്ലാം ; (ചുറ്റിനടന്നു നോക്കിട്ട്) ആ, മുനികന്യകമാർ പ്രായത്തിലേറേ കടങ്ങളിൽ വെള്ളമെടുത്തുകൊണ്ടു തൈമരങ്ങൾ നനയ്ക്കാം ഇങ്ങോട്ടു വരികയാണു്. ആശ്ചര്യം ! ഇവരെക്കാണാൻ നമുക്കെത്രയുതകമുണ്ടു്.

ഉടലതിനവരോധകാമ്യമാമീ
വടിവുടജത്തിൽ വസിപ്പവർക്കു വന്നാൽ
ഉപവനലതകൾക്കു മാനഭംഗം
വിപിനലതോന്നതിമൂലമുതഭവിച്ചു.

൧

ഈ തണലത്തേയ്ക്കു മാറി കാത്തുനില്ക്കാം. (നോക്കിക്കൊണ്ടു നിൽക്കുൻ മുൻപറഞ്ഞ ഭാവത്തിൽ ശകന്തളയും രണ്ടു സഖിമാരും പ്രവേശിക്കുന്നു.)

ശകന്തള—ഇങ്ങോട്ടു വരുവിൻ തോഴിമാരെ !

അനസൂയ—ശകന്തളേ, താതകാശ്യപന്ത നിന്നേക്കാൾ അകം സ്നേഹം ഈ വൃക്ഷങ്ങളെ ആണെന്നു തോന്നുന്നു. അദ്ദേഹമല്ലല്ല പോലെ കോമളയായ നിന്നേ ഇതുകളെ നനയ്ക്കാൻ നിശ്ചയിക്കുന്നുവല്ലോ.

ശകന്തള—അപ്പന്റെ കല്പന മാത്രമല്ല, എനിക്കും ഇവരേ സഹോദരസ്നേഹമുണ്ടു്. (വൃക്ഷങ്ങളെ നനയ്ക്കുന്നു.)

രാജാവ്—എ? ഇവളാണോ, ആ കണപപുത്രിയായ ന്തള ? കാശ്യചക്രവാൻ കുറെ ആലോചനയില്ലാത്ത ആൾ തന്നെ അദ്ദേഹം ഇവളെ ആശ്രമധർമ്മങ്ങൾക്കു നിശ്ചയിക്കുന്നുവല്ലോ.

വപുസ്സിതവ്യാജമനോജ്ഞതാസ്വദം
തപസ്സിനായ് തജ്ജിവിടുന്ന് മാമുനീ
ശ്രമിക്കുമിന്ദീവരപത്രധാരയാൽ
ശമീലതാച്ഛേദനവും നടത്തുവാൻ.

൧൬

ആകട്ടെ; ഈ മരങ്ങളുടെ മറവിൽനിന്നുതന്നെ ഇവരുടെ സൈപരസല്ലാപം കേൾക്കാം. (അപ്രകാരം ചെയ്യുന്നു.)

ശക—തോഴി, അനസൂയേ, പ്രിയംവദ എന്നു് വല്ലുലം വളരെ മുറക്കിക്കളഞ്ഞു; എന്നിങ്ങ് അസപായീനമായിരിക്കുന്നു. ഇതൊന്നു് അയച്ചുകൊടു.

അന—അങ്ങനെ തന്നെ. (അയച്ചു കൊടുത്തു.)

പ്രിയംവദ—(ചിരിച്ചുകൊണ്ടു്) ഇസ്സംഗതിയിൽ നിമിഷം തോറും ക്ഷമിച്ചുണ്ടിതത്തിനു ഘേതുവായ സപന്ത യൌവനത്തേ യാണു നീ പഴിക്കേണ്ടതു്.

രാജാവു്—ഇവളുടെ ശരീരത്തിനു് ഈ വല്ലുലം ഒട്ടും യോജിക്കുന്നതല്ലെന്നു സമ്മതിച്ചേതീരു; എന്നാൽ ഇതും ഇവൾക്കു് ഒരലങ്കാരമാകുന്നില്ലെന്നില്ല.

കരിഞ്ചങ്ങിച്ചാത്തും കമലമലരിൽ കാന്തികരമാം;
കുന്താണെന്നങ്കക്കുറി കാവിനാമോ വിധുവിനു്;
പ്രകാശം ചേർക്കുന്ന മരവിരിയുമൊട്ടേറായിവളിൽ;
പ്രകൃത്യാ ചേലാണോരുടലിനഴകേകാത്തതേതുതാൻ? ൧൭

ശക—(മുന്നോട്ടു യോക്കീട്ടു്) കാറ്റടിച്ചിളകുന്ന തളിരുകൾകൊണ്ടു് ഈ ഇലഞ്ഞിത്തൈയു് എന്നെ പരിഭ്രമിച്ചുകൊണ്ടു് വിളിക്കുന്നതു പോലെ തോന്നുന്നു; അതുകൊണ്ടു ഞാൻ അങ്ങോട്ടുചെന്നു് അതിനെ ആദരിക്കട്ടെ. (അങ്ങോട്ടു ചെല്ലുന്നു.)

പ്രിയം—തോഴി ശകന്തളേ, നീ ക്ഷണനേരം അവിടെത്തന്നെ നിൽക്കണേ! നിന്നെക്കൊണ്ടു് ഈ വൃക്ഷത്തിനു് ഒരു വജ്ജിച്ചുറ്റിയ ശോഭയുണ്ടാകുന്നു.

ശക—ഇതുകൊണ്ടാണു് നീ പ്രിയംവദയായതു്.

രാജാവു്—പ്രിയം അല്ല; സത്യമാണു് പ്രിയംവദ പറഞ്ഞതു്. ഇവൾക്കൊക്കട്ടെ—

* പ്രിയത്തെ വദിക്കുന്നവൾ; ഭംഗിപറയുന്നവൾ.

ചെന്തളിരിനൊപ്പമധരം ;
 ചെറുശാഖകളോടിക്കണിടുന്നു ഭൂമി ;
 പൂമലർപോലെ മനോജ്ഞം
 പൂമേനിയതിൽ തികഞ്ഞ താരണ്യം. ൧൮

പ്രിയം—തോഴി ശകന്തളേ, തേന്മാവിൽ തനിയേ പടൻ്റ അതിന്റെ സ്വയം * വരവധുവായ്തീർന്നു മുല്ല ഇതാ നില്ക്കുന്നു. വന x ജ്യോത്സ്ന എന്നു നീ വിളിക്കാറുള്ള ഇതിനെ മറന്നു പോയോ ?

ശക—എന്നാൽ ഞാൻ എന്നെയും മറക്കും. (അടുത്തു ചെന്നു ചതയെ യോക്കീട്ട്) തോഴി, നല്ല സമയത്താണ് ഈ വള്ളിയും വൃക്ഷവും ഇണചേർന്നത് ; പുതുതായി പൂത്തിരിക്കുന്നതുകൊണ്ട് വനജ്യോത്സ്നയ്ക്കു യേശുവനം തികഞ്ഞിരിക്കുന്നു. തളിർത്തതുകൊണ്ടു തേന്മാവിനും ഉപഭോഗയോഗ്യമായ അവസ്ഥ വന്നിരിക്കുന്നു. (നോക്കിക്കൊണ്ടു നിൽക്കുന്നു.)

പ്രിയം:—(പുഞ്ചിരിയോട്) അനന്യയേ, ശകന്തള ഈ വനജ്യോത്സ്നയെ കൊണ്ടുപിടിച്ചു നോക്കുന്നതിന്റെ കാര്യം മനസ്സിലായോ അന—ഇല്ലല്ലോ, പറയൂ

പ്രിയം—വനജ്യോത്സ്ന അനുരൂപനായ വൃക്ഷത്തോടു ചേർന്നുപോലെ തനിക്കും അനുരൂപനായ ചരനെ ലഭിച്ചാൽ കൊള്ളായ്ക്കുന്നു എന്നുള്ള മോഹമാണ്.

ശക—ഇതു നിന്റെ മനസ്സിലെ ആഗ്രഹമാണ്. (നനയ്ക്കുന്നു) രാജാവ്—ഇവൾ കലപതിക്ക് അന്യജാതിസ്രീയിൽ പിറന്ന വളാണെന്നു വന്നെങ്കിൽ എത്ര നന്നായിരുന്നു! അല്ലെങ്കിൽ സംശയിക്കേണ്ടതില്ല—

രാജന്യനർഹയിവൾ നിശ്ചയം ; അല്ലയായ്യിൽ
 രഞ്ജിക്കയില്ലിവളിലെന്റെ മനം വിനീതം ;
 സത്തക്കു സംശയനിവാരണയിൽ പ്രമാണം
 സത്യസ്വരൂപമുദയപ്രതിവരതിയത്രെ. ൧൯

* പുരുഷനെച്ചെന്നു വരികുന്ന കന്യക.
 x വനത്തിനു നിലാവായിട്ടുള്ളത്. ഈ മുല്ല പുകക്കുമ്പോൾ വനത്തിനിലാവുടിച്ച ശോഭയുണ്ടാകും എന്നർത്ഥം.

എങ്കിലും ഇവളെപ്പറ്റിയുള്ള വസ്തുതകൾ അറിയണം.

ശക—(സംഭ്രമത്തോടുകൂടി) അദ്ദേഹി വെള്ളമൊഴിച്ചപ്പോൾ മുല്ലയിൽനിന്നു് ഇളകിപ്പറപ്പെട്ട വണ്ടു് ഇതാ എന്റെ മുഖത്തിനനേരേ പായുന്നു. (വണ്ടിന്റെ ഉപവേഷിക്കുന്നു)

രാജാവു്—(ആശ്രമത്തോടെ നോക്കീട്ടു്, വണ്ടിനോടായിട്ടു്)

തൊട്ടീടും മുറ്റമെയ്യിൽ നീ, ഇവളുടെ തെട്ടിക്കടാക്കിച്ചിടും ;
മുട്ടിക്കാതിനടുത്തുപെന്ന മുരളം തൻകായ്മോതുംവിധം ;
വീശിക്കൈ കുടയവൊഴെത്തി നകുരം സത്തായ ബിംബാധരം
മോശംപറ്റി നമുക്കു തതപമറിവാൻ കാത്തിട്ടു് ; നീതാൻകൃതി. ൨൦

ശക—ഈ ചണ്ടി വിട്ടൊഴിയുന്നില്ലല്ലോ, ഞാൻതന്നെ മാറിപ്പോയേക്കാം. (മാറിനിന്നു് ചുറ്റിയോക്കീട്ടു്) എന്തൊരു കഷ്ടം! ഇങ്ങോടും വരുന്നല്ലോ. തുണയ്ക്കണേ തോഴിമാരേ!

സഖിമാർ—(പുഞ്ചിരിയോടെ) തെങ്ങളാണോ തുണയ്ക്കുന്നതിന്നു്? ദുഷ്ടന്തനെ വിളിച്ചു മുറവിളിക്കൂട്ടു; രാജാവത്രേ തപോവനങ്ങളെ രക്ഷിക്കേണ്ടതു്.

രാജാവു്—(ഇതാണു് നേരിട്ടു ചെല്ലാനുള്ള അവസരം) പേടിക്കേണ്ടാ പേടിക്കേണ്ടാ (എന്നു ചാതി പറഞ്ഞു നിർത്തിട്ടു് വിചാരം) രാജാവെന്നുള്ള സംഗതി ചെളിപ്പെട്ടുപോകുമല്ലോ ; ആകട്ടെ, ഇങ്ങനെ പറയാം.

ശകന്തള—ഈ ദുഷ്ടൻ വിട്ടുപോകുന്നില്ല. ഞാൻ വേറൊരിടത്തേയ്ക്കു പൊയ്ക്കളയാം. (മാറിനിന്നു് ഉഴറിക്കൊണ്ടു്) എന്നിട്ടും പിന്തുടരുന്നല്ലോ.

രാജാവു്—(വേഗത്തിൽ അടുത്തുചെന്നിട്ടു്)
ആരിവൻ വലരെ നിഗ്രഹിക്കമ-
പ്പെഴവേൻ നൃപതി നാടുവാഴവേ
ഭീഷവാകിയ തപസ്യകന്യയിൽ
സൈപരവൃത്തി തുടരുന്ന ധൃഷ്ടനാമു് ? ൨൧

(എല്ലാവരും രാജാവിനെക്കണ്ടു് അല്പം സംഭ്രമിക്കുന്നു)

അന—അത്യാപത്തൊന്നുമില്ല, തെങ്ങളുടെ ഈ പ്രിയസഖി വണ്ടിന്റെ ശല്യാകൊണ്ടു് അല്പമൊന്നു ചെല്ലിച്ചു വശായി എന്നേയുള്ളൂ. (ശകന്തളയെ ചൂണ്ടിക്കാണിക്കുന്നു)

രാജാവ്—(ശകന്തയുടെ നേരെ തിരിഞ്ഞു) തപസ്സു വേണ്ടുവണ്ണ നടക്കുന്നുണ്ടല്ലോ ? (ശകന്തയെ പരിഭ്രമിച്ചു മിണ്ടാതെ നിൽക്കുന്നു.)

അന—ഉണ്ടു് ; ഇന്നു വിശേഷിച്ചു വിശിഷ്ടനായ അതിപയെ ലഭിക്കുകൊണ്ടു്. സഖി ശകന്തയേ, ആശ്രമത്തിൽചെന്നു ഫലങ്ങളും പൂജാസാമാനങ്ങളും എടുത്തുകൊണ്ടുവര ; പാലുത്തിന്നു ഈ വെള്ളംതന്നെ മതിയാകും.

രാജാവ്—ഇരിക്കട്ടെ ; നിങ്ങളുടെ ഈ പ്രിയവാക്കുകൊണ്ടു തന്നെ എനിക്ക് അതിഥിസൽക്കാരം സിലിച്ചുകഴിഞ്ഞു.

അന—എന്നാൽ ആയുർ തണലും തണുപ്പുമുള്ള ഈ പാലുവട്ടിലെ തറയിലിരുന്നു സപ്തനേരം വിശ്രമിക്കണം.

രാജാവ്—നിങ്ങളും ഈ ജോലിചെയ്തു ക്ഷീണിച്ചിരിക്കുന്നുല്ലേ

അന—തോഴി ശകന്തയേ, അതിഥിയേ ശുശ്രൂഷിക്കേണ്ടു നമ്മുടെ ധർമ്മമാണല്ലോ ; വര, നമുക്കും ഇരിക്കാം.

(എല്ലാവരും ഇരിക്കുന്നു)

ശക—(വീചാരം) എന്താണിതു് ? ഇദ്ദേഹത്തിനെ കണ്ടമായിൽ തപോവനവിരോധിയായ വികാരം എന്റെ മനസ്സിൽ കടന്നു കൂടിയല്ലോ.

രാജാവ്—(എല്ലാവരെയും നോക്കിട്ടു്) കൊള്ളാം, ആകൃതിയിലു വയസ്സിലും ഉള്ള പെരുത്താകൊണ്ടു നിങ്ങളുടെ സഖ്യം വളരെ മണിയുമായിരിക്കുന്നു.

പ്രിയം—(സ്വകാൽമായിട്ടു്) അനന്യയേ, ഇദ്ദേഹം ആരായിരിക്കും ? കണ്ടാൽ കോമളനും ഗംഭീരനുമായിരിക്കുന്നു ; സരസമേ പ്രിയമായും സംസാരിക്കുന്നുമുണ്ടു്. ഏതോ ഒരു പ്രഭുവാണു് എന്തോന്നുന്നു. എന്നാൽ നല്ല ഭാക്ഷിണ്യവുമുണ്ടു്.

അന—തോഴി, ഇതിൽ എനിക്കും കൌതുകമുണ്ടു് ; ചോദിക്കുകയോ. (വെളിവായിട്ടു്) ആയുർന്റെ മധുരമായ സംഭാഷണം കേൾക്കാൻ ചെയ്യപ്പെടുകയാൽ ശങ്കവിട്ടു ചോദിച്ചുകൊള്ളുന്നു- ഏതൊരു രാജാവിനോടൊന്നു ചെന്നു് ആയുർ അലങ്കരിക്കുന്നതു് ഏതു ദേശക്കാക്കുന്നു് ഇപ്പോൾ ആയുർന്റെ വേർപാടുകൊണ്ടു ഉൽക്കണ്ഠപ്പെടേണ്ടിവന്നിരിക്കുന്നതു് ! എന്തു സംഗതിവശാലായിരിക്കുമോ ഈ കോമളമായ ശരീരത്തെ തപോവനസഞ്ചാരക്ലേശത്തിൽ പാത്രമാക്കിത്തീർക്കുന്നതു് ?

ശക :—(വിചാരം) മനസ്സേ, ബലപ്പെടേണ്ട, നീ ആലോചിക്കുന്നതുതന്നെ അതാ അന്ത്യയ ചോദിക്കുന്നു.

രാജാവ്—(വിചാരം) എന്താണിവിടെ ഇപ്പോൾ വേണ്ടത്? എന്റെ വാസ്തവം സ്പഷ്ടമാകരുത്; ആളുമാറിപ്പറയാതെ കഴിക്കുകയും വേണം. ആകട്ടെ, ഇവളോടൊന്നിനെ പറയാം. (വെളിവായിട്ട്) ഭദ്രേ, പൂരവംശരാജാവ് ധർമ്മാധികാരി* യായി നിയമിച്ചിട്ടുള്ള ആളാണ് ഞാൻ; ക്രിയകൾ വിപ്ലവകൂടാതെ നടക്കുന്നോ എന്നു നോക്കുന്നതിനായിട്ടാണ് ഈ ധർമ്മാരണ്യത്തിൽ വന്നത്.

അന—ഇപ്പോൾ ധർമ്മചാരികൾക്ക് നാഥനാണായി,
(ശകന്തള തൃംശരാലക്ഷ്യം നടിക്കുന്നു)

സഖിമാർ—(രാജാവിന്റെയും ശകന്തളയുടേയും ഭാവം കണ്ടിട്ട് സ്വകാർമ്മായി) തോഴി ശകന്തളേ, അപ്പൻ ഇന്നിവിടെ ഉണ്ടായിരുന്നെങ്കിൽ.....

ശക—(കോപം നടിച്ചിട്ട്) എന്നാലെന്താ?

സഖിമാർ—തന്റെ ജീവിതസർവ്വവും കൊടുത്തു് ഈ വിശിഷ്ടനായ അതിഥിയെ തൃപ്തിപ്പെടുത്തുമായിരുന്നു.

ശകന്തള—പോകവിൻ, നിങ്ങൾ എന്തോ മനസ്സിൽ വച്ചു കൊണ്ടു പറകയാണ്; നിങ്ങളുടെ വാക്ക് എനിക്കു കേൾക്കേണ്ട.

രാജാവ്—ഞാനും നിങ്ങളുടെ സഖിയെക്കുറിച്ച് അല്പം ചോദിച്ചുകൊള്ളട്ടെ.

അന:—ആയ്, ഈ അപേക്ഷ ഞങ്ങൾക്ക് ഒരു അനുഗ്രഹം ആണല്ലോ.

രാജാവ്:—കാശ്യപദഗവാൻ നിത്യബ്രാഹ്മചാരി എന്നു പ്രസിദ്ധമാണ്; നിങ്ങളുടെ ഈ സഖി അദ്ദേഹത്തിന്റെ പുത്രിയാണെന്നും പറയുന്നു; ഇതെങ്ങനെയാണ്.

* ദക്ഷഷന്തൻ അദ്ദേഹത്തിന്റെ അച്ഛനായിരുന്ന രാജാവിൽ നിന്നാണ് അധികാരം ലഭിച്ചിട്ടുള്ളത്, അതിനാൽ ഈ വാക്ക് അസത്യമല്ല. എന്നാൽ ഇതു കേൾക്കുമ്പോൾ രചസപിക്വകമാർ ഗ്രഹിക്കുന്നത് അദ്ദേഹം രാജാവിൽനിന്ന് അധികാരം ലഭിച്ച ഒരു ഉദ്യോഗസ്ഥൻ എന്നായിരിക്കും? താൻ രാജാവുതന്നെ എന്നു വെളിപ്പെടുത്താതെ സന്നിദ്ധമായിപ്പറയുന്നത് കന്യകമാരോടു സൈപരസസ്സാപം ഉച്ഛിച്ചിട്ടാണ്. തനിക്കുള്ള മുനിക്കുതി കാണിക്കാൻ വേണ്ടിയാണ് രാജാവു രചോവനത്തിൽ പോയത്, എങ്കിലും അവിടെച്ചെന്നു ശകന്തളയുടെ രൂപലാവണ്യം കണ്ടപ്പോൾ ഭക്തിയിലധികം കൌതുകമായി. ഈ കൌതുകം രണ്ടു പിന്നീടു മുറയ്ക്കു് അനുരാഗമായിപ്പരിണമിക്കുന്നു.

അന:—ആയുർ കേട്ടുകൊണ്ടാലും. കശികശോഭനത്തിൽ വിശ്വാമിത്രൻ എന്ന പേരായി മഹാപ്രഭാവനായ ഒരു രാജർഷിണല്ലോ.

രാജാവ്:—ഉണ്ട്. കേട്ടിട്ടുണ്ട്.

അന—അദ്ദേഹത്തിൽനിന്നാണ് ഞങ്ങളുടെ പ്രിയസഖയുടെ ഉൽപത്തി. അദ്ദേഹം ഉപേക്ഷിക്കനിമിത്തം എടുത്തുവളർകയാൽ കാശ്യപൻ ഇവളുടെ അർഹനായി.

രാജാവ്—ഉപേക്ഷിക്ക എന്ന വാക്ക് എനിക്കു കെഴുത്തുജനിച്ചിരിക്കുന്നു. ആദ്യാമതൽ കേട്ടാൽകൊള്ളാം.

അന—ആയുർ കേട്ടുകൊണ്ടാലും. പണ്ട് ആ രാജർഷി ഉമായി തപസ്സുചെയ്തുകൊണ്ടിരിക്കുമ്പോൾ ദേവന്മാർ എന്തോ ശഃച്ചിട്ട് മേനക എന്ന അപ്സരസ്രീയെ തപസ്സുചെയ്തുകൊണ്ടിരിക്കുമ്പോൾ പഠനം ചെയ്തു.

രാജാവ്—ശരി; മാറ്റമില്ലാതെ തപസ്സിനെക്കുറിച്ചു ദേവന്മാർ ശങ്ക പതിവുണ്ട്. എന്നിട്ടോ ?

അന—അനന്തരം വസന്തകാലത്തിന്റെ മൂലം നൃത്തിൽ മസ്സമയക്കുന്ന അവളുടെ ആകൃതികണ്ടിട്ട്.....(ഇത്രത്തോളമായപ്പോൾ പലകൊണ്ടു നിറഞ്ഞു.)

രാജാവ്—ശേഷം മനസ്സിലായി. ആകെക്കൂടെ അപ്സരസ്രീയിൽ ജനിച്ചുവളാണിവൾ.

അന—അതേ.

രാജാവ്—നോക്കുന്നു.

മനുഷ്യസ്രീയിലുണ്ടാകാ മനോജ്ഞം രൂപമീവിധം മിന്നിച്ചിരുന്ന തേജസ്സു, മന്നിടത്തിലുദിക്കുമോ? ൨
(ശകന്തള തലതാഴ്ത്തി നിൽക്കുന്നു.)

രാജാവ്—(വിചാരം) എനിക്കു് ആശയ്യു വകകിട്ടി; എന്നാ സഖി വരപ്രാർത്ഥനയുള്ളതായി നേരംപോക്കു പറഞ്ഞതോർത്തി എന്റെ മനസ്സു ശങ്കിച്ചു് അയ്യെച്ചെടുത്തുണ്ടു്.

പ്രിയം—(ശകന്തളയെ നോക്കി പുഞ്ചിരിച്ചുകീട്ടും, രാജാവിന്റെ ഭരണത്തിൽ) ആയുർ ഇനിയും എന്തോ പറയാനുള്ളതുപോലെ അനുവദിച്ചു.

(ശകന്തള സഖിയെ ചുണ്ടുവിടർത്തിക്കൊട്ടി അടിക്കുന്നു)

കന്യകാനഗമനത്തിനുള്ളമം
 വന്നതാശു വിനയം വിലക്കയാൽ
 നീങ്ങിയില്ലൊരടിപോലുമിങ്ങു നി-
 നെങ്കിലും നിനവു, പോയിവന്നതായ് !

പ്രിയം—(ശകന്തളയെ രടുത്തിട്ട്) തോഴി, നീ പോയ്കൂടാ
 ശക—(പുരികു ചുളിച്ചുകൊണ്ടു്) എന്തുകൊണ്ടു് ?

പ്രിയം—ഞാൻ നിനക്കുവേണ്ടി രണ്ടു വൃക്ഷം നനച്ചിട്ടുണ്ടു
 വര ! ആ കടം വീട്ടി ! എന്നിട്ടു പോകാം. (പിടിച്ചുകിറഞ്ഞു.)

രാജാവു്—ഭദ്രേ, വൃക്ഷങ്ങൾ നനച്ചിട്ടുതന്നെ ഈ മാനുകന്യ
 തളന്നതായിക്കാണുന്നു ; എങ്ങനെ എന്നാൽ ഇവർക്കു്-

ഉള്ളുകൈകൾ ചുകന്നു ; തോളുകൾ തളന്നീടുന്നു കുളം വഹി-
 ചുളിൽ തിങ്ങിന വീപ്പിനാൽ കതി തുടന്നീടുന്നു വക്ഷസ്സഥലം ;
 കൊച്ചാഞ്ഞാസ്യമതിൽ ഋമാംബവിസരം പുകണ്ണികാത്രങ്ങളിൽ
 തളളുന്നു ; ചിതറുന്നു കൂന്തലുമാമാരേ കൈകൊണ്ടു ബന്ധി
 [ക്കയാൽ. ൨]

അതിനാൽ ഇവളുടെ കടം ഞാൻ വീട്ടാം. (മോതിരം ഉഴിനിട്ടു
 സഖിമാർ നാമമുദ കൊത്തിയിരിക്കുന്നതു വായിച്ചിട്ടു് അന്യോന്യം തോക്കുന്നു.)

രാജാവു്—നമ്മേക്കറിപ്പൂ നിങ്ങൾ അന്യഥാ ശങ്കിക്കേണ്ട, ഇ
 രാജാവിന്റെ വകയായി കിട്ടിട്ടുള്ളതാണു്.

പ്രിയം—എന്നാൽ ഈ മോതിരം വിരലിൽനിന്നു വേർപ്പെ
 ത്തുന്നതു ശരിയല്ല ; ആയ്തന്റെ വാക്കുകൊണ്ടുതന്നെ ഇവളുടെ ക
 വീടി. (പുഞ്ചിരിയോടെ) തോഴി ശകന്തളേ, ദയാലുവായ ആയ്ത
 അല്ലെങ്കിൽ മഹാരാജാവു നിന്റെ കടംവീട്ടി ; ഇനിപോകാം.

ശക—(വിചാരം) എനിക്കു കഴിയുമായിരുന്നു എങ്കിൽ (ഐ
 ഘയി) നീ ആരാണു് പോകാനും നിർക്കാനും പറവാൻ ?

രാജാവു്—(ശകന്തളയെനോക്കി വിചാരം) നമുക്കു് അങ്ങേ
 തോന്നുന്നതുപോലെ ഇവർക്കു് ഇങ്ങോട്ടും ഉണ്ടായിരിക്കുമേ
 അല്ലെങ്കിൽ ശങ്കിക്കാറില്ല ; എനിക്കു മനോരാജ്യത്തിനു ധാരാ
 വകയുണ്ടു്.

* ഒരു കൈകൊണ്ടുമാത്രമായി.

എന്നുവാക്കിനോടിവര കലനർത്യാടുകില്ലി--
 ഞെടന്നാലുമെൻ മൊഴികളിൽ ചെവി നൽകിടുന്നു ;
 എന്നാലിമുഖ്യമതൊഴിക്കിലുമെന്തുമാനി ?
 പിന്നെങ്ങുമല്ലധികനേരമിവരക്കുനോട്ടം. ൨൭

ആകാശത്തിൽ—അല്ലയോ താപസന്മാരെ, തപോവനമൃഗ
 ഞളെ രക്ഷിക്കുന്നതിനു ജാഗ്രതയായിരിപ്പിൻ ; ദുഷ്ഠന്മാരാജാവു
 വേട്ടയാടി അടുത്തുവന്നിരിക്കുന്നു. ഇതാ നോക്കുവിൻ--

തുരഗപുരജമായ രേണുപുഞ്ജം,
 മരവിരി തോരെയിടും മരങ്ങളിന്മേൽ
 ചരമഗിരിചരാക്കകാന്തിയോടേ,
 ശലഭകുലങ്ങൾ കണക്കണഞ്ഞിടുന്നു. ൨൮

അത്രതന്നെയുമല്ല—

കൊമ്പാൽ, പോംവഴികത്തിവിഴ്ത്തിന മരക്കാലിന്റെ വൻപിച്ചതാം
 കൊമ്പും താങ്ങി, നടയ്ക്കിടയ്ക്കുടനടക്കീടും പടപ്പോടിതാ,
 മുമ്പിൽ കണ്ടു രഥം, വിരണ്ടു, വഴിയേ ഭേദിച്ചു മാൻകൂട്ടവും
 കൊമ്പൻ പാഞ്ഞുവരുന്ന നമ്മുടെ തപോവിഷ്ണു വെപ്പുസ്സാന്നതോ?൨൯

(എല്ലാവരും ചെവിനകത്തുകേട്ടു കരഞ്ഞൊന്നു സംഭ്രമിക്കുന്നു)

രാജാവ്—(വിചാരം) ഏ! ശല്യമായി. ചെരന്മാർ നമ്മേ
 അനേപഷിച്ചു തപോവനത്തിൽ കടന്നു ലഹള കൂട്ടുന്നു ; ആകട്ടെ,
 പോയിട്ടു മടങ്ങിവരാം.

സഖിമാർ—ആയ്, ഈ കാട്ടാനയുടെ സംഗതികേട്ട് ഞങ്ങൾക്കു
 ഭയമായിരിക്കുന്നു ; പണ്ണശാലയിലേയ്ക്കു പോകുന്നതിന് ഞങ്ങളെ
 അനുവദിക്കണം.

രാജാവ്—നിങ്ങൾ ഒട്ടും പരിഭ്രമിക്കേണ്ട, പോകുവിൻ ;
 ഞാനും ആശ്രമപീഡ വരാത്തവിധം വേണ്ട ഏല്പാടുകൊണ്ടു
 ശ്രമിക്കാം. (എല്ലാവരും ഏഴുന്നേൽക്കുന്നു)

സഖിമാർ—ആയ്, അതിഥിസൽക്കാരം ചെയ്യാത്ത ആയ്കനെ
 ഇനിയും കാണണമെന്നപേക്ഷയോടുകൂടി ഞങ്ങൾ വിട്ടുപിരിയുന്നു.

രാജാവ്—അങ്ങിനെ വിചാരിക്കരുത് ; നിങ്ങളുടെ ഭർത്താ
 വകാണ്ടുതന്നെ എനിക്കു സൽക്കാരം സിദ്ധിച്ചു.

(ശകന്തള താമസത്തിനു കാരണമുണ്ടാക്കി രാജാവിനെ നോക്കിക്കൊണ്ടു് സഖിമാരെ നീച്ചു പോയി)

രാജാവു്—എനിക്കു നഗരത്തിലേയ്ക്കു പോകുന്നതിനു് ഉത്സാഹം കുറഞ്ഞിരിക്കുന്നു ; അങ്ങോട്ടു ചെന്നു് പരിവാരങ്ങളെത്തേടിപ്പിടിച്ച് തപോവനത്തിനടുത്തുള്ള വല്ലഭത്തും താവളം ഉറപ്പിക്കാം. ശകന്തളയെപ്പറ്റിയുള്ള വിചാരം പിൻവലിക്കുന്നതു സാധ്യമല്ല. എനിക്കുകട്ടെ—

മുന്നോട്ടു നീങ്ങുന്നു ജഡം ശരീരം,
പിന്നോട്ടു പറയുന്നു മനസ്സുനീശം ;
ഭിന്നിച്ചു കാരത്തു നയിച്ചിടുമ്പോൾ
പിന്നം കൊടിയ്ക്കുള്ളൊരു കൂറുപോലെ. ൧൦
(പോയി)

രണ്ടാം അങ്കം

(അന്തരം വിദ്വേഷകൻ പ്രവേശിക്കുന്നു)

വിദ്വ—(ഭീർഘശാസം വിട്ടുകൊണ്ടു്) ഈ വേട്ടക്കാരൻ രാജാവിന്റെ തോഴരായിരുന്നു എനിക്കു് മതിയും കൊതിയും തീർന്നു. ‘ഇതാ ഒരു മാൻ! അതാ ഒരു പന്നി! അതാ ഒരു കടുവാ!’ എന്നു പറഞ്ഞു വേനൽകൊണ്ടു തണൽ കുറയുന്ന വനനിരകളിൽ നട്ടച്ചയ്ക്കു പോലും ഒരു കാട്ടിൽനിന്നും മറ്റൊരു കാട്ടിലേക്കു് ഓടും. ഇലകൾ വീണു് അഴുകി കൈപ്പും ചവർപ്പുമുള്ള കാട്ടുപുഴയിലെ ചുടുവെള്ളമാണു കടിക്കുന്നതു്. ആഹാരം അധികവും ചുട്ട മാംസം തന്നെ ; കാലനിയമവുമില്ല. കുതിരകളുടെ പിന്നാലെ ഓടി ഓടി തുടകൾ അനക്കാൻ വയ്യാതായിത്തീർന്നു എനിക്കു രാത്രിയിൽപോലും നേരേ ഉറങ്ങാൻ സാധിക്കുന്നില്ല. പിന്നീടു് പുലർച്ചയ്ക്കു വളരെ മുമ്പു തന്നെ, നായാടിപ്പരിഷകൾ തേവിടിയാമക്കൾ ഇറങ്ങിക്കൊടുത്തെളിക്കുന്ന ലഹളകൊണ്ടു ഞാൻ ഉണന്നുപോകുന്നു. ഇത്ര എല്ലാംകൊണ്ടും അനന്തം ഒഴിഞ്ഞില്ല ; ഇപ്പോൾ കൂനീൻമേൽ കരു പുറപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു. ഇന്നലെ ഒപ്പം എത്താൻ കഴിയാതെ ഞാൻ പിന്നീ

* താമസത്തിനുണ്ടാക്കിയ കാരണം ഉന്നതെല്ലാമെന്നു രണ്ടാമകം 12-ാം ശ്ലോകത്തിൽ രാജാവു വിവരിച്ചു പറയും.

ലായിപ്പായപ്പോൾ അദ്ദേഹം ഒരു മാന്റിനെ കാഴിച്ചുവെന്നു തപോ വനത്തിൽ കയറി എന്റെ * വയറിന്റെ കഷ്ടകാലംകൊണ്ടു ശക്തമു എന്നൊരു താപസകന്യകയെക്കണ്ടു വശായി. ഇപ്പോൾ നഗരത്തിലേക്കു മടങ്ങുന്നതിന്റെ കഥപോലും മിണ്ടുന്നില്ല. ഇന്നലെ രാത്രി മുഴുവൻ അവളേത്തന്നെ ചിന്തിച്ചു കണ്ണടയ്ക്കാതെ നേരവും ചെല്ലിപ്പിച്ചു. വേറെ എന്താണു ഗതി? അദ്ദേഹത്തിന്റെ പ്രഭാത കൃത്യങ്ങൾ കഴിഞ്ഞോ എന്നു ചെന്നു നോക്കാം (ചുറ്റിനടന്നുനോക്കിട്ട്) കാട്ടുപൂക്കളും ചൂടി, വില്പും എടുത്തുകൊണ്ടു് ചുറ്റിനീക്കുന്ന യവന സ്ത്രീകളുടെ കൂട്ടവുമായിട്ടു് തോഴരിതാ ഇങ്ങോട്ടു തന്നെ വരുന്നു. ആകട്ടെ, അംഗഭംഗംകൊണ്ടു് അസ്വാധീനം നടിച്ചു നിൽക്കാം. അങ്ങനെ എങ്കിലും അല്പം വിശ്രമം കിട്ടിയെങ്കിലോ!

(മുൻചെന്ന പരിവാരങ്ങളോടുകൂടി രാജാവു പ്രവേശിക്കുന്നു)

രാജാവു്—പ്രിയതമയെ ലഭിച്ചാൻ യോഗമുണ്ടെങ്കിലുണ്ടാം :
 സ്വയമവളുടെ ഭാവം പാതു് ഏത്താശ്ചസിദ്ധു ;
 സുരവിരുതു ഫലിച്ചില്ലെങ്കിലും ചാരിതാത്മ്യം
 കരളിനരുളമന്യോന്യാനുരാഗാവബോധം.
 (പുഞ്ചിരി തൂകിട്ടു്)

തന്റെ അഭിപ്രായത്തിനൊത്തു താൻ കാമിക്കുന്ന ആളുകളുടെ മനോഹരതം വ്യാഖ്യാനിച്ചിട്ടു കാമിജനത്തിനു് ഇഴവിധമാണു ചരി പിന്നെയുനതു്.

പ്രേമംപൂണ്ടു പതിച്ചു ദൃഷ്ടി പുറമേ നോക്കുവൊഴാണെങ്കിലും ;
 പോയി മെല്ലെ വിലാസമൂലമതുപോൽ ശ്രോണീഭരത്താലവരും ;
 നിലെന്നങ്ങു മറ്റുതുചൊന്നു സഖിയോടീച്ഛാകലം ചൊല്ലി; എ-
 നെല്ലാംമൽപരാമാണുപോലുമെതുമേകാമിക്കുവോ! സ്വാത്ഥമാം.

വിദ്വ—(ആ നില്പിടത്തന്നെ നിന്നുകൊണ്ടു്) എനിക്കു കൈനീട്ടാൻ വയ്യ ; വാക്കുകൊണ്ടു് ആ വാരംചെയ്യാം ; തോഴക്കു വിജയം !

രാജാവു്—(പുഞ്ചിരിയിട്ടിട്ടു്) അസ്വാധീനം എന്താണു് ?

* നല്ല ഭക്ഷ്യങ്ങൾ ഭക്ഷിക്കാൻ കിട്ടുന്നതു വയറിന്റെ ഭാഗ്യം; അതില്ലാതെ വയറതു് കഷ്ടകാലം. കുറേദിവസമായിട്ടു കാട്ടിടത്തന്നെ ശരിയായ ഭരണവും കൂടാതെ ശ്രമപ്പെടേണ്ടിവന്നു എന്നു ഭോജനപ്രിയനായ മാധവ്യൻ പരിതപിക്കുന്നു.

¶ അധിപ്രിയംവേ, അവൾ ശക്തമുള്ളവേണ്ടി രണ്ടു കൃഷ്ണം നന്നുവക ക്ഷുഭി കടംവീട്ടിട്ടേ പോകാവൂ എന്നു പറഞ്ഞപ്പോൾ 'പോകുന്നു നിൽക്കുന്നു പറയാൻ നീ ആരാണു' എന്നു ചോദിച്ചതാണു് ഉൾച്ചൊരുകലം ചൊല്ലിയതു്.

രാജാവ്—വിശ്രമിച്ചതിന്റെശേഷം പ്രയാസമില്ലാത്ത ഒരു കാര്യത്തിൽ അങ്ങ് എനിക്കു സഹായിക്കണം.

വിദ്വ:—കൊഴുക്കട്ടെ ഉടച്ചു മിഴുക്കുന്നതിലാണോ?

രാജാവ്:—വരട്ടെ; ഇന്നതിലെന്തെ പറയാം.

വിദ്വ:—എന്നാൽ ഞാൻ നിൽക്കാം.

രാജാവ്:—ആരവിടെ?

ദപാരപാലൻ:—(പ്രവേശിച്ചു വന്നിട്ട്) കല്പന കാക്കുന്നു.

രാജാവ്:—രൈവതക, സേനാപതിയെ വിളിച്ചുകൊണ്ടുവര.

ദപാര:—ഇറാൻ (പോയി സേനാപതിയുമൊന്നിച്ചു തിരിയെ പ്രവേശിച്ചിട്ട്) ഇതാ കല്പനകൊടുക്കാൻ തിട്ടക്കത്തോടെ തമ്പുരാൻ ഇങ്ങോട്ടുതന്നെ തൃക്കണ്ഠപാത്തുകൊണ്ടു് എഴുന്നള്ളിയിരിക്കുന്നു; ആയുർ അടുത്തു ചെല്ലണം.

സേനാപതി:—(രാജാവിനെ നോക്കിയിട്ട്) നായാട്ടിനു ചില ദോഷങ്ങളുണ്ടെങ്കിലും സ്വാമിക്കുള്ള ഗുണത്തിനായിത്തന്നെ തീർന്നിരിക്കുന്നു. ഈ തിരുമേനിക്കാകട്ടെ -

ഉടലതിദൃശാ നിത്യം വില്ലാണ്ടിടുന്നൊരു വേലയാൽ ;
കൊടിയ വെയിലത്തോടൊമൊട്ടും വിയപ്പണയാതെതാൻ ;
ചടവുതെളിയാ വ്യായാമംകൊണ്ടുടിച്ചൊരു കാന്തിയാൽ
അടവിയിലെഴും കൊമ്പന്നൊപ്പംകൊഴുത്തിരു സതപവും. ൪

(അടുത്തു ചെന്നിട്ട്) സ്വാമിക്കു വിജയം. കാട്ടിൽ മുഗങ്ങളെ തെളി കൂട്ടിക്കഴിഞ്ഞു; എഴുന്നള്ളാൻ താമസമെന്തു്?

രാജാവ്:—നായാട്ടുകൊണ്ടുള്ള തരക്കേടുകൾ ചൂണ്ടിക്കാണിച്ചു മാധുചൻ എനിക്കു് ഉത്സാഹഭംഗം ചെയ്തിരിക്കുന്നു.

സേനാ:—(വിദൂഷകനോടു സ്വകാശമായിട്ട്) സ്നേഹിതാ, അങ്ങു പിടിച്ചു പിടി വിടാതെ മുറുകിക്കൊള്ളണം; ഞാൻ സ്വാമിയുടെ തിരുവുള്ളത്തിനു ചേർന്നു് ഉണർത്തിക്കാൻപോകുന്നു. (വെളിച്ചമായിട്ട്) ഈ മുൻപൻ വല്ലതും പുലമ്പിക്കൊള്ളട്ടെ. ഇവിടെ തിരുമേനിയെന്ന ഒരു ദൃഷ്ടാന്തമാണല്ലൊ—

നേക്കും മേദസ്സൊതുങ്ങിട്ടുദരം; ഉടൽവഴങ്ങിട്ടു മെയ്യായമുണ്ടാം;
നോക്കാം നാല്ലാലികൾക്കും ഭയവുമരിശുവംകൊണ്ടെഴുംഭാവഭേദം;
കിട്ടും വില്ലാളിപീരക്കിപ്പുഗണമിളകും ലാക്കിലേല്ലിച്ചുമെച്ചം :
വേട്ടയ്ക്കോതുനദോഷം വെറുതെ; ഇതു കണക്കില്ലവേറെ വിനോദം.

വിദ്വ:—തിരുമനസ്സിനു പ്രകൃതിഭേദം ഉണ്ടായിരുന്നതു മാതാൻ കാട്ടനീളെ അലഞ്ഞു, മനുഷ്യരുടെ മുകിൽ ചാടിക്കടിക്കുവല്ല കിഴട്ടു കരടിയുടേയും വായിൽ ചെന്നു വീഴും.

രാജാവ്:—ഭദ്രസേനാ, ആശ്രമസമീപത്തിലാണല്ലോ നമ്മുടെ താമസം; അതുകൊണ്ടു തന്റെ അഭിപ്രായം ഞാൻ അഭിനന്ദിക്കില്ല. ഇന്നേദിവസമാകട്ടെ—

നീരിൽ * പോത്തുകൾ കൊമ്പുലച്ചു കളിയാടീട്ടെ കേടേണിസാരംഗംതണലിൽ കിടന്നുവിറക്കീട്ടെ കൂട്ടത്തൊടെ; സൈപരം സുകുരംകതി മുസ്സുകൾ കഴിക്കട്ടെ തടാകങ്ങളിൽ; ചേരാതെ † ഗുണബന്ധനം നടുനിവർത്തിട്ടെടയൻ വില്ലിയു.

സേനാ—തിരുമനസ്സിലെ ഇഷ്ടം.

രാജാവു —അതിനാൽ കാട്ടുതെളിക്കാൻ പോയിട്ടുള്ളവരിരികെ വിളിച്ചുകളയും; തപോവനവാസികൾക്ക് ഉപദ്രവത്തിന്യാകാതെ പടയാളികളേയും തടയണം. നോക്കൂ—

ദൃഷ്ടത്തിൽ പ്രശമധരാം താപസന്മാരിലേററം
ധൃഷ്ടം തേജസ്സിതിനിദൃതമായുണ്ടു് വർത്തിച്ചിടുന്നു ;
കാട്ടും പെട്ടെന്നവരതു പരൻതന്റെ തേജസ്സിനോടായു്
മുട്ടുന്നേരം, കളർമകലരം സൂര്യകാന്തം കണക്കേ.

വിദ്വ—തന്റെ ഉത്സാഹമല്ലാം കുന്തമായി. (സേനാപതിപ്പോ

രാജാവു്—(പരിവാരങ്ങളെ നോക്കീട്ടു്) നിങ്ങളുൾ നായാട്ടുവേലമാറിക്കൊടുവിൻ. ദൈവതക, നീയും നിന്റെ ജോലിപോയ്ക്കൊള്ളുക.

പരിവാരങ്ങളുൾ—കല്പന. (പോയി)

വിദ്വ—തോഴർ ഈച്ചകളെ എല്ലാം അട്ടി ഓടിച്ചു; ഇവള്ളിപ്പടപ്പുകൊണ്ടു മേൽക്കെട്ടി കെട്ടീട്ടുള്ള ഈ പാറയിന്മേൽ ഒന്നുള്ളിയരികാം; ഞാനും ഒന്നിരുന്നു സുഖിക്കട്ടെ.

* രാജാക്കന്മാർ നായാട്ടിനു പോകുമ്പോൾ അവരുടെ ഉപയോഗത്തിന്നുണ്ടി കളങ്ങളുണ്ടാക്കുക പതിവുണ്ടു്. ഈ കളങ്ങളിലെ വെള്ളമാണു് ഉവിയുടെ ക്ഷീരം. മൂലത്തിൽ അതിനാൽ 'നിപാതസലിലം' എന്നു് എടുത്തുപറഞ്ഞിരിക്കുന്നപുതുവെള്ളത്തിൽ ഇറങ്ങി കളിക്കാൻ പോത്തിനു് അധികമുത്സാഹമുണ്ടു്.

† ഗുണബന്ധനം=ഞാനുകൊണ്ടുള്ള കെട്ടു്. നടുനിവർത്തുക=വിശ്രമം ഞാൻ അയക്കുമ്പോൾ വില്ലിന്റെ നടു നിവരുകയും ചെയ്യുമല്ലോ.

രാജാവ്—മുമ്പിൽ നടക്ക !

വിദ്വ—എഴുന്നള്ളാം (രണ്ടുപേരും ചുറ്റിനടന്നു് ഇരിക്കുന്നു)

രാജാവ്—മാഡമ്പ്യ, തന്റെ കണ്ണിനു സാഹചര്യം സിദ്ധിച്ചില്ല. കാരണമെന്തു താൻ കണ്ടില്ലല്ലോ.

വിദ്വ—തിരുമേനി എന്റെ മുമ്പിൽ ഉണ്ടല്ലോ.

രാജാവ്—എല്ലാ പക്ഷം അവനവന്റേതു നല്ലതെന്നു തോന്നും. ഞാനാകട്ടെ; ആശ്രമത്തിനലങ്കാരഭൂതയായ ആ ശകുന്തളയെപറ്റി യാൺ പറഞ്ഞതു്.

വിദ്വ—(വിചാരം) ഇദ്ദേഹത്തിനു് അവസരം കൊടുത്തുകൂടാ. (വെളിവാതിടു്) തോഴരേ, താപസകന്യകയെ ആഗ്രഹിക്കുക അങ്ങേക്കു ശരയല്ല.

രാജാവ്—സഖേ, വർജിക്കേണ്ട വസ്തുക്കളിൽ പൗരന്മാരുടെ മനസ്സു് പ്രവർത്തിക്കയില്ല.

അപ്പൊൺകിടാവു കശികാത്മജനസ്സു-
ലുൽപ്പന്നയായ മകളാണവർപക്കൽനിന്നും
പിൽപ്പാടെരിക്കിനുടെ കമ്പതിൽവീണ മല്ലീ-
പുഷ്പം കണക്കിവളണഞ്ഞിതു കണപഹസ്സം. വ

വിദ്വ—(ചിരിച്ചിടു്) പേരീനൽപ്പഴം തിന്നു ചെടിച്ചു വന്നു വാളൻപുളിയിൽ രുചിതോന്നുന്നതുപോലെയാൺ സ്രീരത്നങ്ങളെ അനുഭവിക്കുന്ന അങ്ങയുടെ ഈ ആഗ്രഹം—

രാജാവ്—താനവളെക്കണ്ടില്ല; അതാണിങ്ങനെ പറയുന്നതു്.

വിദ്വ—എന്നാൽ അവളുടെ രൂപലാവണ്യം കേമംതന്നെ ആയിരിക്കണം; അങ്ങേയ്ക്കുകൂടി അതു വിസ്മയം ജനിപ്പിച്ചല്ലോ.

രാജാവ്—തോഴരേ, ചുരുക്കിപ്പറഞ്ഞു കളയാം—

ചിത്രത്തിലാദ്യമെഴുതീടുയിർ പേർത്തതാമോ ?
ചിത്തത്തിൽ വെച്ചുഴുകുമേന്തു രചിച്ചതാമോ
ബ്രഹ്മചര്യവുമവരംകൊഴുമാവപ്പസ്സു-
മോമിക്കിലീടെ ചാരബലാമണിസൃഷ്ടി വേറെ. ൻ

വിദ്വ—അങ്ങനെയാണെങ്കിൽ സുന്ദരിമാക്കല്ലാം മാനഭംഗം തിനിടയായല്ലോ.

രാജാവ്—ഇതുംകൂടി എന്റെ വിചാരത്തിലുണ്ടു്—

മുക്കിൽചേർക്കാത്തപുഷ്പം; നഖവിഭലനമേൽ-
 ക്കാത്ത പുത്തൻപ്രവാളം,
 മെഴുതിൽ ചാത്താത്ത രത്നം; രസനയതിലണ-
 യ്ക്കാത്തതായുള്ള പുന്തേൻ:
 പൂണ്ണം പുണ്യത്തിനുള്ളോരുപചിതഫലവും
 താനവരക്കുള്ള രൂപം;
 പാത്തില്ലീതൊന്നെവന്നോ വിധിയിനഭവി-
 ക്കുന്നതിന്നേകിടുന്നു ?

ച

വിദ്വ—എന്നാൽ തോഴർ ഉടൻതന്നെ ചെന്ന് അവളെ രക്ഷ
 പ്പെടുത്തണം; ഓടലെണ്ണ തടകിത്തലമിനക്കുന്ന വല്ല വനവാസുർ
 ദേയും കൈയിൽ അകപ്പെടാൻ ഇടയാകരുത്.

രാജാവ്—ആ മാന്യകന്യക പരാധീനയാണു്; അച്ഛൻ
 അവിടെ ഇല്ലതാനും.

വിദ്വ—ആകട്ടെ-അങ്ങേപ്പേരിൽ അവളുടെ നോട്ടം എങ്ങനെ
 ആയിരുന്നു.

രാജാവ്—താപസകന്യകമാർക്ക് സ്വതന്ത്രതന്നെ പ്രഗത്ഭരേ
 കരയും; അങ്ങനെയൊന്നെങ്കിലും—

ഞാൻനോക്കുമപ്പൊഴുതു ദൃഷ്ടികരം പിൻവലിച്ചാരും;
 അന്യാനിമിത്തമുളവാക്കി ഹസിച്ചുകൊണ്ടാരും;
 മയ്യാദയോത്തു വെളിവാത്ത്തെളിയിച്ചുമില്ല,
 മാരന്റെ ചേഷ്ടയവളൊടു മറച്ചുമില്ല.

ച

വിദ്വ—അങ്ങേക്കണ്ടമാത്രയിൽ വന്നു മടിയിൽ കയറിയില്ല
 ഇല്ലേ ?

രാജാവ്—തങ്ങളിൽ പിരിയുന്ന സമയത്താകട്ടെ ലജ്ജ ഇ
 ന്നിട്ടും, അവരും വേണ്ടുവണ്ണം ഭാവം വെളിപ്പെടുത്തുകയുണ്ടായി

* ആരും ആരുംമാക്കി ധരിച്ചുകഴിഞ്ഞിട്ടില്ലാത്തതു്; 'അനാമകരന്തേ' എന്ന അഭിരാമവ്യാഖ്യാനമനുസരിച്ചുള്ള മൂലപാഠമാണിവിടെ എടുത്തിരിക്കുന്നത് അനാമകരം രത്നം എന്ന ശ്രീനീവാസികളുടെ പാരമ്പര്യം ഉത്തമനെന്നു തോന്നുന്നു. മണപ്പിച്ചിട്ടില്ലാത്ത പുഷ്പം, നുള്ളിയിട്ടുള്ളതു് ഉപയോഗിക്കാത്ത തളിർ സ്വാദനോക്കിട്ടില്ലാത്ത തേൻ എന്നുള്ള ശേഷം ദൃഷ്ടാന്തങ്ങൾ ഈ പാഠം അധികം യോജിക്കുന്നു. ഉത്തരാർദ്ധത്തിലും 'ഫലമപിച' എന്ന രൂപമാണു 'ഫലമിവച' എന്നുപമയല്ലാ; രൂപം ഉപഭക്തരോടായിട്ടില്ലെന്നു താല്പ്യം

എങ്ങനെയെന്നാൽ—

കൊണ്ടൽവേണിയൊരു രണ്ടുനാലടിനടന്നതില്ലതിനുമുമ്പുതാൻ
കൊണ്ടുദർഭമുന കാലിലെന്നു വെറുതേനടിച്ചു നിലകൊണ്ടുതേ
കണ്ണുവംബതി തിരിച്ചുനോക്കിയവരും വല്ലുലാഞ്ചലമില*ചുലിൽ
കൊണ്ടുടക്കുമൊരു മടുകാട്ടി വിടുവിച്ചിടുന്ന കപടത്തോടേ. ഗു

വിട്ടു—എന്നാൽ കഴിച്ചുകൂട്ടാം; ചൊരിച്ചോറെങ്കിലുമൊ
യല്ലോ; തപസ്വികൾക്ക് ഇനി ഉപദ്രവങ്ങളൊന്നും വരികയില്ല.

രാജാവ്—തോഴരേ, തപസ്വികളിൽ ചിലർ എന്നെ കണ്ടു
റിയുകയുണ്ടായി. ആലോചിക്ക ഇനി എന്തു കാരണം പറഞ്ഞാണു
നാം ആശ്രമത്തിൽ കടന്നുകൂടുക.

വിട്ടു—മറുപറ്റാണു കാരണം വേണ്ടതു് ! അങ്ങു രാജാവല്ലേ ?
തപസ്വരിഷകളോടു വരിനെല്ലിന്റെ ആറിൽ ഒന്നു കരം തരാൻ
പറയണം.

രാജാവ്—പോക ! മടയ, തപസ്വികൾ തരുന്ന കരം വേറെ
യാണു് ; അതിനു രത്നശാലികളെക്കാൾ ഞാൻ വിലയും വയ്ക്കു
ന്നുണ്ടു്, നോക്കൂ:—

നാട്ടിലെപ്രജകൾ നൽകിടും ഫലം
നഷ്ടമാകുമൊരുനാൾ റൂപകുന്ദോ !
കാട്ടിലുള്ള മുനിവസ്ത്രമോ തപ-
ഷ്ഷഷ്ടഭാഗമരുളനു ശാശ്വതം.

ഗു

അണിയറയിൽ—ഞങ്ങളുടെ കാര്യം സാധിച്ചു.

രാജാവ്—(ചെവിശോർത്തിട്ടു്) ധീരശാന്തമായ സ്വരംകൊണ്ടു
തപസ്വികളാണെന്നു തോന്നുന്നു.

ദ്വാപാ—(പ്രവേശിച്ചിട്ടു്) തന്നുരാനു വിജയം. രണ്ടു മഹർഷി
കുമാരന്മാർ വന്നു കാത്തുനിൽക്കുന്നു.

* ഉലച്ചൽ=(ചെടികളുടെ) ഉലകൾക്കുള്ള പടർപ്പു്, ഉല എന്ന നാമത്തിനു
ഈ ക്രിയാരൂപം ചില ഭിഷകളിൽ നടപ്പായിക്കഴിഞ്ഞിട്ടില്ല.

x വിരുന്നുകിട്ടിയില്ലെങ്കിലും വിശപ്പടക്കാൻമാത്രം ആഹാരത്തിനു വകയാ
യല്ല. ശകുന്തള തന്റെ അനുരാഗത്തെത്തുറന്നു പറഞ്ഞില്ലെങ്കിലും വേണ്ടിടത്തോളം
സൂചിപ്പിച്ചുവല്ലോ എന്നു ബിംബവാക്യത്തിനു പകരം ലളിതാവകാശരീत्या ഭോജന
പ്രിയതായ വിദ്വേഷകൻ പ്രയോഗിക്കുന്ന പ്രതിബിംബവാക്യം. ഇതു് അഭിഭാഷകന്റെ
പാത്തിനുള്ള രജകഥയാകുന്നു. ശകുന്തളയിൽ ഭ്രമിച്ചു രാജാവു കൂട്ടിൽ താമസമുറ
പ്പിക്കുന്നതിന്നുമാണു് തപസ്വികൾക്കു് ഇനി ഉപദ്രവങ്ങൾ വരുന്നതു്.

രാജാവ്—എന്നാൽ ഉടൻതന്നെ അവരെ കൂട്ടിക്കൊണ്ടുവര.

പോരപാ—ഇതാ കൂട്ടിക്കൊണ്ടുവരണം. (പോയി മഹേഷിമാരെ നീച്ച പ്രവേശിച്ചിട്ട്) ഇതാ ഇതിലെവരാം. (രണ്ടാളും രാജാവിനെതോക്കുന്നു)

ഒന്നാമൻ—ഇദ്ദേഹം തേജസപിയാണെങ്കിലും കാഴ്ചയ്ക്കു സൗമ്യനായിരിക്കുന്നു. അല്ലെങ്കിൽ ഇതു യോജിക്കുന്നതുതന്നെ. ഇ് രാജാവിന് ഋഷികളെക്കാൾ വളരെ ഭേദമൊന്നുമില്ലല്ലോ.

ഇപ്പണ്യാത്മാവിനുംതാൻ വസതി സുഖദമാമാശ്രമത്തിങ്കലത്രേ, കെല്ലോടിപ്പാർത്തലം കാത്തിവന്നു മുരതപം സഭർക്കുന്നു നിത്യം ഇപ്പോഴും വാഴ്ചമാറുണ്ടിവനെ മുനിപദംകൊണ്ടു വിദ്യാധരന്മാർ ചൊൽപ്പൊങ്ങാ രാജശബ്ദത്തെയുമുപപദമായ് ചേർപ്പതൊന്നേ [റിശേഷം.

രണ്ടാമൻ—ഗൗരവമേ, ഇദ്ദേഹമല്ലേ ഇന്ദ്രന്റെ സഖാവായ ഓഷ്ഠന്തൻ ?

ഒന്നാ—അതേ—

രണ്ടാ—എന്നാൽ—

അക്ഷീണായതപീനമാം ഭുജയുഗംകൊണ്ടുവെപ്പിപർത്തമാ- മിക്കോണീതലമാകെയേകനിവനം ശാസിപ്പതാശ്ചയ്യമോ ? ഇന്നേരം സുരസംഹതിക്കരിജയാശാലംബനം രണ്ടുതാൻ ; ഒന്നിലുനപികലച്ച ചാപ,മപരം ജാഭാരിദംഭോളിയും.

മഹർഷികുമാരന്മാർ—(അടുത്തുചെന്നു്) രാജാവ് നി വിജയം

രാജാവ്—(എഴുന്നേറ്റിട്ട്) ഭവാനാക്കു അഭിവാദനം.

മഹർഷിമാർ—അങ്ങേയ്ക്കു ശ്രേയസ്സു്.

(മലങ്ങൾ കൊണ്ടുചെന്നു കൊടുക്കുന്നു)

രാജാവ്—(വണക്കത്തോടുകൂടി വാങ്ങിട്ട്) കല്പന കേൾക്കു ആശ്രയിക്കുന്നു.

മഹർഷിമാർ—അങ്ങിവിടെ താമസിക്കുന്നതായി ആശ്രമ സിങ്കരക്കു് അറിവു കിട്ടി; അതിനാൽ, അവർ അങ്ങേ അടുക്കു അപേക്ഷിക്കുന്നു--

രാജാവ്—എന്താണവരുടെ കല്പന ?

മഹർഷികൾ--കലപതി കണ്വൻ ഇവിടെ ഇല്ലാത്തതുകൊണ്ടു രാക്ഷസന്മാർ ഞങ്ങളുടെ യാഗവിഷ്ണു ചൊയുന്നു. അതിനാ

രക്ഷയ്ക്കായിട്ട് ഏതാനും ദിവസം സാരഥിയുമൊന്നിച്ചു് ഭവാനു് ആശ്രമത്തെ അലങ്കരിക്കണം എന്ന്.

രാജാവു്—എനിക്കു് അനുഗ്രഹമായി.

വിദ്വ—(സപകാശമായിട്ടു്) ഈ അപേക്ഷ അങ്ങേയ്ക്കു നകൃലംതന്നെ.

രാജാവു്—(പ്രബോധിതമായിട്ടു്) ദൈവതക, സാരഥിയോടു തേരം വില്ലം ഒരുക്കാൻ പറയു.

പോരപാലൻ—തമ്പുരാന്റെ കല്പന. (പോയി)

മഹർഷികൾ—(സന്തോഷത്തോടെ)

യുക്തം പൂർവ്വികവർത്തമാവിൽ വർത്തിക്കുന്ന ഭവാനിതു് ;

ആത്മശാന്തമാവാസത്രം കാത്തിരിപ്പവർ പശുരവർ. മന്യ

രാജാ—മുമ്പേ എഴുന്നള്ളാം ; ഞാൻ ഇതാ പിന്നാലെ വന്നു കഴിഞ്ഞു.

മഹർഷികൾ—രാജാവിനു വിജയം. (പോയി)

രാജാവു്—മാധവ്യ, തനിക്കു ശകുന്തളയെക്കാണാൻ കെഴുതു കമുണ്ടോ ?

വിദ്വ—ആദ്യം കവിഞ്ഞൊഴുകുന്നുണ്ടായിരുന്നു. ഇപ്പോൾ ഈ രാക്ഷസവൃത്തം കേട്ടതിൽപിന്നെ ഒരു തുള്ളിപോലും ശേഷിച്ചിട്ടില്ല.

രാജാവു്—ഭയപ്പെടേണ്ട, താൻ എന്റെ അടുക്കൽ അല്ലേ നിൽക്കാൻ പോകുന്നതു്.

വിദ്വ—എന്നാൽ എനിക്കു രാക്ഷസഭയമില്ല.

പോരപാലൻ—(പ്രവേശിച്ചിട്ടു്) ഇതാ പള്ളിത്തേരു് ഒരുക്കി നിറുത്തിയിരിക്കുന്നു ; വിജയത്തിനായി എഴുന്നള്ളാം. എന്നാൽ രാജധാനിയിൽനിന്നു് അമ്മത്തമ്പുരാക്കന്മാർ കല്പിച്ചയച്ച വർത്തമാനം അറിയിക്കുന്നതിനു കരഭകൻ വന്നിട്ടുണ്ടു്.

രാജാവു്—(അഭയോടുകൂടി) അമ്മമാർ പറഞ്ഞയച്ചിട്ടോ ?

പോരപാ—ഇറാൻ. അതേ.

രാജാവു്—എന്നാൽ കൂട്ടിക്കൊണ്ടുവര.

പോരപാ—ഇറാൻ. (പോയി കരഭകൻ ഒന്നിച്ചു പ്രവേശിച്ചു്) ഇതാ എഴുന്നള്ളിയിരിക്കുന്നു ; അങ്ങോട്ടു ചെല്ലു.

കരഭകൻ—തമ്പുരാൻ വിജയം! അമ്മത്തമ്പുരാക്കന്മാർ കല്പിച്ചയച്ചിരിക്കുന്നു:—“ ഇന്നേയ്ക്കു് നാലാംദിവസം ഞങ്ങളുടെ വൃത്തം

കാലം കൂടുന്നു; അന്നത്തെയും ഉണ്ണി ഇവിടെ എത്തേണ്ടതു് അത്യവശ്യമാണു്” എന്നു്.

രാജാവു്—ഒരിടത്തു തപസ്വികാര്യം, മറെറൊരിടത്തു് അമ്മമാരുടെ കല്പന; രണ്ടും അതിക്രമിച്ചുകൂടാ, ഇവിടെ എന്തു ഞാൻ ചെയ്യേണ്ടു്?

വിദ്വു—ത്രീശങ്കവിനേപ്പോലെ നടുക്കു നിൽക്കണം.

രാജാവു്—തോഴരേ, കളിയല്ല, സത്യമായിട്ടു ഞാൻ കഴിക്കുവശായി.

ഭിന്നിച്ചുകൃത്യദായമങ്ങമിങ്ങ-

മൊന്നിച്ചുചെയ്യാൻ കഴിയായ്മൂലം

കന്നിൽ തടഞ്ഞാൽ പുഴയെന്നപോലെ

മന്ദിച്ചു രണ്ടായ് പിരിയുന്നു ചിന്തം.

(അലോചിച്ചിട്ടു്) തോഴരേ, അമ്മമാർ അങ്ങേ പുത്രനായിട്ടാണു് സ്വീകരിച്ചിരിക്കുന്നതു് അതിനാൽ അങ്ങേ ഇവിടെ നിന്നു മടങ്ങു തപസ്വികാര്യത്തിൽ എനിക്കുള്ള ബലപ്പാടു് അറിയിച്ചു് അവർ പുത്രകാര്യം അനുഷ്ഠിക്കണം.

വിദ്വു—എനിക്കു രാജസന്മാരെ ഭയമാണെന്നു മാത്രം വിചാരിച്ചുപോകരുതു്.

രാജാവു്—ഐ! അങ്ങേപ്പറ്റി അങ്ങനെ ശങ്കിക്കാനിടയല്ലല്ലോ.

വിദ്വു—എന്നാൽ മഹാരാജാവിന്റെ അനുജനെപ്പോലെതന്നെ എന്തെപ്പറഞ്ഞയയ്ക്കണം.

രാജാവു്—തപോവനവാസികൾക്കു ശച്യത്തിനിട കൂടാൻ കഴിക്കണമല്ലോ; പരിചാരങ്ങളെ എല്ലാം അങ്ങേ ഒരുമിച്ചു് അല്ലെങ്കിലും ചെയ്യുകയായം.

വിദ്വു—എന്നാൽ ഞാനിന്നു യുവരാജാവായിച്ചമഞ്ഞു

രാജാവു്—(വിചാരം) ഇയാളൊരു വിട്ടുവായനാണു്; എന്റെ ഇപ്പോഴത്തെ മനോരാജ്യങ്ങൾ അന്തഃപുരത്തിൽ ചെന്നു പ്രസ്താവിച്ചു എന്നു വരാം. ഇരിക്കട്ടെ. ഇയാളോടിക്കൂടെനെ പറയാം. (വിദ്വുക്കനെ കയ്യു പിടിച്ചുകൊണ്ടു വെളിവാതി) തോഴരേ, മഹർഷിമാരിലുള്ള ഗൌരവം വിചാരിച്ചാണു ഞാൻ ആശ്രമത്തിലേക്കു പോകുന്നതു് തപസ്വികന്യകയുടെ പേരിൽ പരമാർത്ഥമായിട്ടു എനിക്കു് അരാഗം ഒന്നും ഇല്ല. നോക്കൂ—

സ്തരകഥയറിയാതെ മാൻകിടാക്കൾ-
 ക്കരികിൽ വളർന്നവർ ഞാനുമെങ്ങുപോകും ?
 അരുളി കളിവചസ്സു തോഴരേ, ഞാൻ;
 കരുതരുതായതു കായ്മായം ഭവാനരേ.

മവ

വിദ്വ—അങ്ങിനെതന്നെ.

(എല്ലാവരും പോയി)

മൂന്നാം അങ്കം

വിഷ്കംഭം

(അനന്തരം ദർഭയെടുത്തുകൊണ്ടു യജമാനശിഷ്യൻ പ്രവേശിക്കുന്നു)

ശിഷ്യൻ—അമ്പ! ദുഷ്ഷന്തമഹാരാജാവു മഹാനഭാവൻ
 നന്നെ ; അദ്ദേഹം ആശ്രമത്തിൽ പ്രവേശിച്ച മാത്രയിൽ ഞങ്ങൾക്കു
 കർമ്മവിഷ്കംഭം എല്ലാം നീങ്ങിയിരിക്കുന്നു:—

ഉഗ്രഹിംകൃതികണകുവില്ലിൽനി-
 ന്നൽഗമിച്ച ഗുണലോചമൊന്നുതാൻ
 ഭഗ്നമാക്കി മഖവിഷ്കമൊക്കവേ;
 മാഗ്ഗണം വിടുകിലെന്തയോ! കഥ?

മ

ഇനി ദേവിസംസ്കരണത്തിനുള്ള ഈ ദർപ്പില്ലാത്ത പ്രതികരണങ്ങൾ
 കൊണ്ടുപെട്ടു കൊടുക്കാം. (ചുറ്റിനടന്നു നോക്കി ആകാശത്തിൽ ചക്ഷു-
 വന്ധിച്ചു) പ്രിയവദേ, ആർക്കാണ് ഈ രാമച്ചം അരച്ചതും ഇല
 കളയാത്ത താമരവളയങ്ങളും കൊണ്ടുപോകുന്നത് ? (കേട്ടതായി
 ധ്വനിച്ചു) എന്തു പറയുന്നു-വെയിൽ കൊള്ളുകയാൽ ശകന്തളയ്ക്കു
 വളരെ സുഖക്കേടായിരിക്കുന്നു ; അവളുടെ ഉണ്ണുശാന്തിക്കായിട്ടു
 എന്നോ? എന്നാൽ ശീതോപചാരങ്ങൾ ജാഗ്രതയായി ചെയ്യണം ;
 അവർ കലപതിയുടെ പ്രാണനാണ് ; ഞാനും അവർക്കു യാഗ
 നീർമ്മം ഗൗരവമിവശം കൊടുത്തയയ്ക്കാം.

(പോയി)

അങ്കാരഭംഗം

(അനന്തരം കാമകാവസ്ഥയിലിരിക്കുന്ന രാജാവു പ്രവേശിക്കുന്നു)

രാജാവു—

അറിവേൻ തപഃപ്രഭാവം,
പർവതീയകന്യയെന്നുമോക്ഷണേൻ;
കരളോ പിന്നാലിൽത്താൻ
പിരിയാനന്ദതാതെ പതിയുന്നു.

(കാമപീഡ സഹിച്ചുകൊണ്ടു്) മന്മഥഭഗവാദന, അങ്ങും ചന്ദ്രൻ
വിശ്വസ്തുവേഷം കെട്ടിക്കൊണ്ടു് കാമീജനങ്ങളെ പതിക്കുന്നുവല്ലോ
എങ്ങനെ എന്നാൽ—

സ്മര, കസുമശരൻനീ, ഇന്ദ്ര ശീതാശ്ശുവെന്നും
പാപതു പൊളിയെന്നേ മദപിധന്മാർ ധരിപ്പൂ;
എരികനൽപനിതന്നിൽ ചേർത്തിവൻ പൂനിലാവായ്
ചൊരിയു; അരിയ വജ്രപോലെ പൂപമ്പു നീയും.

(ചുറ്റിനടന്നിട്ടു്) ഇപ്പോഴത്തെ യാഗകർമ്മങ്ങൾ അവസാനിക്കയാൽ
സദസ്യന്മാർ എന്നെ ചിത്രമിക്കാൻ അനുവദിച്ചിരിക്കുന്നു; ഇനി
ഇവിടെ ഇരുന്നു് എന്തു വിനോദം കൊണ്ടാണു മുഷിച്ചിൽ തീർക്കേ
ണ്ടതു്? (നെടുവീർപ്പുപിട്ടിട്ടു്) പ്രിയയെ ചെന്നു കാണുകയല്ലാതെ
വേറൊരു ഗതിയും കാണുന്നില്ല; അപളെത്തന്നെ കണ്ടുപിടിക്കാൻ
നോക്കാം. (സൂർയ്യാനെ നോക്കിട്ടു്) ഈ വെയിൽ കടുക്കുന്ന ഉച്ചസമയത്തു്
ശകന്തള സഖിമാരുടെ മാനിച്ച മാലിനീതീരത്തിലെ വള്ളിക്കടിലു
ളിലാണു് ഇരിക്കുക പതിവു്; അങ്ങോട്ടു തന്നെ പൊയ്ക്കൂളയ്ക്കു
(ചുറ്റിനടന്നു് സ്തർശസ്യം നടിച്ചിട്ടു്) ഇവിടം നല്ല കാറുള്ള പ്രദേശമാ
ണല്ലോ—

തരമുണ്ടു, മാലിനീയിലേ—
ചെറുശീകരവും സരോജസൗരഭവും
ചൊരിയുന്നതെന്നലിവിടെ,
സ്തരതാപചീയന്ന മേനിമേൽ പുണരാനൻ.

(പിന്നെയും ചുറ്റിനടന്നു നോക്കിട്ടു്) ആറുവഞ്ചിക്കു നടുക്കുള്ള ഈ ലാ
മണ്ഡപത്തിലായിരിക്കണം ശകന്തള. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ :—

മുൻഭാഗമൊട്ടുയന്നും ;
പിൻഭാഗം ജഘനഭാരനതമായും

ചേവടികളുടെ കാണമാ-

നിവിടെപ്പുതുതായ് പതിഞ്ഞു വെണ്മണലിൽ. ൫

ഈ മരക്കാലു കളുടെ ഇടയിൽ കൂടിനോക്കാം. (അങ്ങിനെ ചെങ്കിട്ട്) ആവു! കണ്ണിന് ആനന്ദമായി; ഇതാ എന്റെ പ്രിയതമ പാറപ്പുറത്തു പൂമെത്തവിരിച്ചു കിടക്കുന്നു; സഖിമാർ അടുത്തിരുന്നു ശുശ്രൂഷിക്കുന്നുമുണ്ട്. ആകട്ടെ ഇവരുടെ സൈപരസംഭാഷണം കേൾക്കാം. (നോക്കിക്കൊണ്ടു നിൽക്കുന്നു.)

(അനന്തരം മുൻപൊന്ന മട്ടിൽ സഖിമാരും ശകന്തളയും പ്രവേശിക്കുന്നു.)

സഖിമാർ—(ശകന്തളയെ വീശിക്കൊണ്ടു് സ്നേഹത്തോടുകൂടി) തോഴി ശകന്തളേ, ഈ താമരയിലകൊണ്ടു വീശീട്ടു നിനക്കു സുഖം തോന്നുന്നുണ്ടോ ?

ശകന്തള—തോഴിമാർ എന്നെ വീശുന്നുണ്ടോ ?

(സഖിമാർ വിഷാദത്തോടെ അന്യോന്യം നോക്കുന്നു.)

രാജാവു്—ശകന്തളയുടെ സുഖക്കേടു് ബലപ്പെട്ടിരിക്കുന്നു എന്നു തോന്നുന്നു; ഇതു വെയിൽനിമിത്തമോ അതോ മന്മഥൻനിമിത്തമോ ? രണ്ടുപ്രകാരവും എനിക്കു തോന്നുന്നുണ്ടു്; അല്ലെങ്കിൽ സംശയിക്കാനില്ല—

കൈത്തണ്ടിൽ ശ്ലഥമാം മൂണാളവളയം, മാറ്റത്തു രാമച്ചവും ചാർത്തിട്ടുള്ളൊരു മേനിയെത്ര സുഭഗം താപാർത്തമാണെങ്കിലും ! തോന്നാം ഗ്രീഷ്മജവും സ്മരേതഭവവുമാം സന്താപമിങ്ങൊന്നുപോ-
ചെന്നാലംഗനമാരിലാതപരജയ്ക്കിക്കാന്തികാണായ്വരാ. ൬

പ്രിയം—(സ്വകാളമായി) അനസ്യയേ, ആ രാജഷിയെ ആദ്യമായി കണ്ടതു മുതൽ ശകന്തളയ്ക്കു് ഒരു മനോരാജ്യത്തിന്റെ മട്ടു കാണുന്നുണ്ടു്. അതുനിമിത്തംതന്നെ ആയിരിക്കുമോ ഈ സുഖക്കേടു് ?

അന :—എനിക്കും ഈ സംശയമുണ്ടു്. ഇരിക്കട്ടെ, ചോദിക്കാം. (ചെളിവായിട്ടു്) തോഴി, നിന്നോടൊരുസംഗതി ചോദിക്കേണ്ടിയിരിക്കുന്നു; നിനക്കു താപം കുറെ അധികം കാണുന്നുല്ലോ.

ശക—(കിടക്കയിൽനിന്നു പാതി എഴുന്നേറ്റിട്ടു്) സഖീ!, നീ എന്താണു് പറയാൻ വിചാരിക്കുന്നതു് ?

അന—തോഴി ശകന്തളേ, മന്മഥ്യത്താന്തത്തൊപ്പറി ഒന്നും അങ്ങരക്കു നല്ല രൂപമില്ല; എന്നാൽ ഇതിഹാസങ്ങളിൽ കാമിജനങ്ങളുടെ അവസ്ഥയെക്കുറിച്ചു് ഏതുവിധം കേട്ടിട്ടുണ്ടോ അതുവിധം

ഒരു അവസ്ഥ നിനക്കു കാണുന്നു. പറയൂ! നിന്റെ ഈ സന്താപത്തിനു കാരണമെന്താണ്? രോഗം ശരിയായറിയാതെ ചികിത്സയരുതല്ലോ.

രാജാ—എന്റെ ഉഴുതടന്നെ അനസൂയയ്ക്കും ഉണ്ടായി; എനിക്കു സപാതംകൊണ്ടു തോന്നിയതല്ല.

ശക—(വിചാരം) എന്റെ മനോരഥം പുറത്താകരുതെന്ന് എനിക്കു വലിയ നിർബന്ധമുണ്ട്; ഇവരോടുപോലും തുറന്നു പറഞ്ഞുകൂടാൻ എനിക്കു മനസ്സുവരുന്നില്ല.

പ്രിയം—ദാശി, ഇവൾ പറയുന്നതു ശരിയാണ്. നിന്റെ സുഖക്കേട് നീ എന്താണു വകവയ്ക്കാത്തത്? ദിവസംപ്രതി നിനക്കു ക്ഷീണം വലിക്കുന്നുവല്ലോ; ലാവണ്യംകൊണ്ടുള്ള കാന്തി വിശേഷം മാത്രം പോയിട്ടില്ലെന്നേയുള്ളൂ.

രാജാവ്—പ്രിയംവദി പറഞ്ഞതു ചരമാതംതന്നെ.

ഒട്ടീ ധന്ത! കവികൾക്കും; കലമതിൽക്കുറിമ്പുമ്പുഷ്പമായ്; തട്ടീ വാട്ടമരയ്ക്കു; തോളുകൾ തുലോം താഴ്ന്നു; വിളർത്തുനിറം; കോട്ടം മന്മഥനാലണഞ്ഞിടുകിലും തനപംഗി രചാപംഗിതാൻ കോടക്കാറ്റിയേറു വെള്ളിലകൊഴിഞ്ഞിട്ടുള്ള വാസന്തിപോൽ. എ

ശക—മററോടു ഞാൻ പറയേണ്ടു? പക്ഷേ നിങ്ങളെ എനിക്കു ശ്രമപ്പെടുത്തേണ്ടിവരുന്നു.

സഖിമാർ—അതിനാൽത്തന്നെയാണ് നിർബന്ധം. പക്ഷകൊള്ളുന്ന സ്നേഹിതരിൽ വീതിച്ചുതീർന്നാൽ ദുഃഖത്തിന്റെ തീവ്രതയ്ക്കു കുറവു വരണമല്ലോ.

രാജാവ്—

ഉൾക്കേടെതെന്നുചോലും സുഖവുമസുഖവും പങ്കുകൊള്ളുന്നൊ—
[രാൾതാൻ
സോൽകണ്ഠാ ചെയ്തയാലിച്ചുടുലമിഴി കഥിക്കാതിരിക്കില്ലതപം; നോക്കിട്ടുണ്ടാസ്ഥയോടേ പലകുറിയിവളീയെന്നെയെന്നാലുമയ്യോ തല്ലാലത്തേക്കിളക്കം കരളിനിവളുരയ്ക്കുന്നതെന്നെന്നുകേൾപ്പാൻ.

ശകന്തള—സഖി, തപോവനത്തിനു രക്ഷിതാവായ ആ രാജ്യീയെ എന്ന് എനിക്കു കാണാൻ ഇടയായോ, അന്നുമുതൽ അദ്ദേഹത്തിന്റെ പേരിലുള്ള അഭിലാഷംകൊണ്ടു ഞാൻ ഈ അവസ്ഥയിലായി.

രാജാവ്—ശരി! എന്റെ അവസ്ഥ ഇങ്ങനെതന്നെ ആയി തീർന്നിരിക്കുന്നു:—

കൈത്തണ്ടിൽ ചേർത്ത ഗണ്ഡംവഴിയീരവുകളിൽ
പാരമുണ്ണിച്ചുകണ്ണി—
അർത്താപത്താലൊലിച്ചിട്ടൊളിതെളിവു കുറ—
ഞ്ഞുള്ള രത്നങ്ങളോടെ
സ്വസ്ഥാനം വിട്ടു തട്ടാതരിയ ഗുണകിണ—
ഗ്രന്ഥിയിൽപോലുമൂരി—
പ്പേരും താഴുന്ന തങ്കത്തരിവള മുകളിൽ—
ചേർത്തിടുന്നേൻ സദാ ഞാൻ.

൧൦

പ്രിയം—(ആലോചിച്ചിട്ട്) എന്നാൽ അദ്ദേഹത്തിനൊരു കാമ ലേഖനം എഴുതുക; അതു ഞാൻ പൂച്ചിൽ പൊതിഞ്ഞു പ്രസാദം കൊടുക്കുന്ന കൂട്ടത്തിൽ അദ്ദേഹത്തിന്റെ കയ്യിൽ എത്തിക്കാം.

അന—എനിക്കു നന്നേ ബോധിച്ചു. നല്ല ഉപായം; ഒരു പ്രയാസവുമില്ല. ശകുന്തളയ്ക്കുന്താണഭിപ്രായം?

ശകു—നിങ്ങളുടെ തീർച്ചയിൽ എനിക്കു മറിച്ചുണ്ടോ?

പ്രിയം—എന്നാൽ തന്റെ സ്ഥിതി കാണിച്ചു ഒരു ലളിതമായ ശ്ലോകം ഉണ്ടാക്കാൻ ആലോചിക്ക!

ശകു—ആലോചിക്കാം; എന്നാൽ അദ്ദേഹം തള്ളിക്കളഞ്ഞാലോ എന്നു പേടിച്ചു എന്റെ മനസ്സു പിടയ്ക്കുന്നു.

രാജാവ്—(വിചാരം)

ഉഴവിക്കുന്നൂ നിരസനമെവൻ ചെയ്യാതായ്കാതരേ! നീ മോഹിച്ചാളായിപ്പ വേതിമെത്താനിതാ കാത്തുനിൽപ്പു; ആശിച്ചാൽ ശ്രീയൊരുവനു ലഭിച്ചെന്നുമില്ലെന്നുമാവാം; താനാശിച്ചാലൊരുവനെയവൻ ശ്രീയ്ക്കു ദുർല്ലഭ്യനാമോ? ൧൧

സഖിമാർ—നിന്റെ ഗുണങ്ങളെ നീ അവമാനിക്കയാണു ശരീരസുഖത്തിനുള്ള ശരച്ചന്ദ്രികയെ ആരെങ്കിലും മുണ്ടിന്റെ തൂണുകൊണ്ടു മറയ്ക്കുമോ?

ശകു—(പുഞ്ചിരിയോടെ) നിങ്ങളുടെ വരുതിപോലെയാവാം (ഇടനോലോചിക്കുന്നു)

രാജാവ്—ഇവ ചിമ്മുന്നതിനുകൂടി മറന്നു ഞാൻ എന്റെ പ്രിയതമയെ നോക്കുന്നതു് ഒട്ടാ അസ്ഥാനത്തിലല്ല;

എന്തെന്നാൽ—

കുളഭാഷിണി ചില്ലിയൊന്നുയർത്തി—
ടുളവാക്കാതൊരു പട്ടമോത്തിടുമ്പോൾ
പുളകോൽഗമമിക്കുവിടുത്തടത്തിൽ
തെളിയിക്കുന്നിതു ഹന്ത! രാഗമെന്നിൽ.

൧൨

ശക—ഞാൻ ശ്ലോകം ആലോചിച്ചുവെച്ചിരിക്കുന്നു. എഴുത്തു
ധമാനമൊന്നും ഇവിടെ ഇല്ലല്ലോ.

പ്രിയം—കിളിയുടെ വയറുപോലെ മിനുസമായ ഈ താമര
ിലയിൽ നഖംകൊണ്ടെഴുതാം.

ശക—(പറഞ്ഞതുപോലെ ചെ്ണിട്ട്) തോഴിമാരേ, അത്ഥം യോജി
പ്പുവോ എന്നു നോക്കുവിൻ!

സഖിമാർ—തെങ്ങുകൾ ശ്രദ്ധിച്ചുകേൾക്കാം.

ശക—(വായിക്കുന്നു)

നിന്നുടെ ചിത്തമറിഞ്ഞി—
ല്ലെന്മനമോ മാരുദേവനിരൂപകൽ
നിർദ്വയ, നീറുന്നു തുലോം
നികൽ ചേരും മനോരഥമുലം.

൧൩

രാജാവ്—(സ്വദൃതിയിൽ അടുത്തു ചെന്നു്)

നിന്നെക്കൂശാംഗി, മദനൻ ഖത! നീറിടുന്നു;
പിന്നെന്നെയോ സപദി ചുട്ടുചൊടിച്ചിടുന്നു;
ചന്ദ്രനു വാസരക്തം ക്ലമമെത്രമാത്രം
കന്നിയ്ക്കു മത്രവരികില്ല കുമുദപതിയ്ക്കു്.

൧൪

സഖിമാർ—(രാജാവിനെക്കണ്ടു സന്തോഷത്തോടെ എഴുന്നേറു്) കൈ
യുടെ ഹലിച്ചു സഖിയുടെ മനോരഥത്തിനു സപാഗതം!!

(ശകന്തള എഴുന്നേൽക്കാൻ ഭാവിക്കുന്നു.

രാജാവ്—വേണ്ട! വേണ്ട! ശ്രമപ്പെടരുതു്.

വിലുളിതവിസവാസനയേ—
ററലർ മെത്തയിലേസ്സുമങ്ങുളം പററി
സ്ഫുടതാപമായ്ത്തളരമീ—
യുടൽകൊണ്ടുപചാരമാചരിക്കരുതേ.

൧൫

അന—ഈ പറയുടെ ഒരു ഭാഗത്തിന്റേ * തോഴൻ അനെ അലങ്കരിക്കണം. (രാജാവ് ഉരിക്കുന്നു. ശകന്തളം ലക്ഷിക്കുന്നു.)

പ്രിയം—നീക്കുറുക്കു രണ്ടുപേർക്കും അന്യോന്യാനുരാഗം പ്രകാശമാണ്. സഖീസ്നേഹമാകട്ടെ എന്നെക്കൊണ്ടു വിഷ്ണുവേദം ചെയ്യിക്കുന്നു.

രാജാവ്—ഭദ്രേ, ഇതു തടുക്കാവുന്നതല്ല, പറവാൻ തേനത്തു പറയാത്താൽ പശ്ചാത്താപത്തിനിടവരും.

പ്രിയം—പ്രജകളിൽ ഒരാൾക്കു് ഒരാപത്തു നേരിട്ടാൽ അതീതരക്ഷിക്കയത്രേ നീക്കുളുടെ ധർമ്മം.

രാജാവ്—ഇതിങ്ങനക്കാരും ഉപരി മറ്റൊന്നും ഇല്ല.

പ്രിയം—എന്നാൽ അങ്ങനുമിത്തമായി ഞങ്ങളുടെ ഈ പ്രസഖിയെ മനമമഗേവാൻ ഈ അവസ്ഥയിലാക്കിയിരിക്കുന്നു; ഇവ അനുഗ്രഹിച്ചു പ്രാണരക്ഷ ചെയ്യണം.

രാജാവ്—ഭദ്രേ, ഈ പ്രാർത്ഥന ഇരുഭാഗക്കാർക്കും ഒന്നു ചെയ്യത്രേ! എല്ലാംകൊണ്ടും എന്നിക്ക് അനുഗ്രഹമായി.

ശക—സഖി (പ്രിയംവരയുടെ നേരേ നോക്കിട്ട്); † അന്തഃപുരകളോടു പിരിഞ്ഞു് വിചാരപ്പെട്ടുകൊണ്ടിരിക്കുന്ന രാജാജി എന്തിനു ശ്രമപ്പെടുത്തുന്നു?

രാജാവ്— അനന്യഗതിയെന്നസ്സിയു മറിച്ചു ശങ്കിക്കാലാ; നിനയ്ക്കു നിനക്കിരിപ്പനിശമെന്റു ഹൃത്തികലേ; അനന്യജശരങ്ങളാൽ നിഹതനായൊരീയെന്ന നീ പുനശ്ച നിഹനിക്കാലാ പഴിമമച്ചുരച്ചീവിധം.

അന—സഖേ, രാജാക്കന്മാർക്കു ഭായുമാൻ അസംഖ്യം ഉ എന്നാണ് കേൾവി; ഞങ്ങളുടെ ഈ തോഴിയെപ്പറ്റി ബന്ധുക്കൾക്കു ശോചിക്കാനിടവരാത്തവിധത്തിൽ അങ്ങു നിവഹിക്കേ

രാജാവ്—ഭദ്രേ, എന്തിനേറെപ്പറയുന്നു?

കളത്രമെത്രയായാലും കലത്തിന്നു രണ്ടുതാൻ :
ഒന്നെണ്ണിക്കാഞ്ചിയാമുഴി, മറ്റൊരീയറ്റതോഴിയും.

* സഖിയുടെ ഭക്തസ്ഥാനം സ്വീകരിച്ചുവെന്ന ഭാവത്തിൽ അനന്യയെന്ന വിനെ തോഴൻ എന്നു പറയുന്നു.

† സപാനുരാഗം താൻ തുറന്നുപറഞ്ഞതുപോലെ രാജാവ് തന്നെക്കൊണ്ടു വി പറയിക്കാൻവേണ്ടി ലക്ഷ്യം വിട്ടു് മുള്ളു പറയുന്നതാണ് ഇതു്.

ശാസ്ത്രവുമായുള്ള വിവാഹബന്ധം
 സന്ധിച്ച രാജ്ഞികമാരിമാരെ
 പണ്ടുള്ള നാളും നിജബന്ധുവർഗ്ഗം
 കൊണ്ടാടിയെന്നായ് പല കേൾവിയുണ്ടു്.

ശക—ആകട്ടെ, ഇപ്പോൾ എന്നെ വിടണം. സഖിമാരേ
 ഞാൻ ഒരിക്കൽക്കൂടി ചോദിച്ചുകൊള്ളട്ടെ.

രാജാവു്—എന്നാൽ വിട്ടയയ്ക്കാം.

ശക—എപ്പോൾ?

മധുരൂഷിതമാം പുതുപ്രസൂനം
 വിധൂരൻ ഭ്രംഗകിശോരനെനചോലെ
 അപരിക്ഷതചാരശോഭനേ, നി--
 നന്ദരം ഞാൻ സദയം നകന്തീർന്നാൽ.

(മുഖം ഉയർത്താൻ ഭാവിക്കുന്നു. ശകന്തള മുഖം തിരിച്ചുകൊള്ളുന്നു.)

അണിയറയിൽ—ചക്രവാകീ, കൂട്ടുപിരിയാൻ ഒരുങ്ങിക്കൊണ്ടിരിക്കൂ
 രാത്രി അടുത്തുവന്നു.

ശക—(സംഭ്രമത്തോടുകൂടി) പൌരവ, സംശയമില്ല. എന്റെ സ്ഥിതി അനേപഷിക്കാൻ ആയുഗൈതമി ഇങ്ങോട്ടുതന്നെ വരികയാണു്; ഈ വൃക്ഷത്തിനിടയിൽ മറഞ്ഞുനിൽക്കണം.

രാജാവു്—അങ്ങനെതന്നെ. (മറഞ്ഞുനിൽക്കുന്നു)

(അനന്തരം ജലപാത്രം എടുത്തുകൊണ്ടു ഗൈതമിയും ഒന്നിച്ചു് സഖിമാരും പ്രവേശിക്കുന്നു.)

സഖിമാർ—അമ്മേ, ഇതാ, ഇങ്ങനെ വരാം.

ഗൈതമി—(ശകന്തളയുടെ അടുക്കൽചെന്നു്) കണ്ടേത നിന്നു സഖകേടീനു കുറവുണ്ടോ?

ശക—ഭേദമുണ്ടു്.

ഗൈതമി—ഇതു തീർത്ഥംകൊണ്ടു നല്ല വാശിയാകും. (ശകന്തളയുടെ രചയിൽ തീർത്ഥം തളിച്ചിട്ടു്) കണ്ടേത നേരം സന്ധ്യയാകാൻ വരൂ! ആശ്രമത്തിലേയ്ക്കു തന്നെ പോകാം. (പുറപ്പെടുന്നു)

ശക—(വിചാരം) മനസ്സേ, ആഗ്രഹം സാധിക്കുന്നതിനു് സരം തന്നിയേ വന്നുചേർന്നപ്പോൾ നിനക്കു ഭയംകൊണ്ടു സഭയ്ക്കു മായിരുന്നു; അതു തെറ്ററിയാതിന്റെ ശേഷം ഇപ്പോൾ പശ്ചാത്താപം കണതെന്തിനു്? (ഒന്നു രണ്ടു ധടനം തിരിഞ്ഞുനിന്നിട്ടു്, വെളിച്ചം

താപശാന്തിക്കുപകരിച്ചു വളരിക്കടിലേ, നിന്നോടു് തൽക്കാലം
ഞാൻ യാത്രപോടിക്കുന്നു; താമസിയാതെ കാണാം.

മറുജ്ജവരെന്നിച്ചു ഭംഗഭാവത്തോടേ പോയി)

രാജാവു്—(മുൻനിന്നിടത്തുചെന്നു നെടുവിർപ്പു വിട്ടു്) ആഗ്രഹിച്ചു
കാര്യം സാധിക്കുന്നതിൽ എങ്ങനെയെല്ലാം വിപ്ലവം വന്നുപോകുന്നു;
എനിക്കുകല്പം—

വിരൽകൊണ്ടുധരം മറച്ചു, ചേലോ-
ടരുതേ എന്തരചെയ്തു്, വക്ത്രപതമം
തരളാക്ഷി തിരിച്ചതൊന്നുയർത്താൻ
തരമായി—നുകരാൻ കഴിഞ്ഞതില്ല.

൨൨

ഇനി എങ്ങോട്ടാണു പോകേണ്ടതു്? അല്ലെങ്കിൽ പ്രിയതമ
യ്ക്കു് വിശ്രമസ്ഥാനമായിരുന്ന ഈ വളരിക്കടിലിൽ തന്നെ കരേ
നേരംകൂടി ഇരിക്കാം; (എല്ലായിടത്തും ചുറ്റിനോക്കീട്ടു്)

ഇക്കല്ലിൽ പുഷ്പതലം ദമിതതമ കിടന്നിട്ടു കേണാൻതരേ;
ശുഷ്കം പതമപ്പദം പിന്നിതു നഖലിപിയേറോരു നല്ലാമലേഖം;
അക്കൈത്തങ്ങിങ്കൽ നിന്നുനോരു ബിസവളയാണിക്കിടക്കുന്ന

തെന്നം

നോക്കുമ്പോൾ ഞാനശകതൻ വിടുവതിനിവിടം ശൂന്യമെന്നാലു
മിച്ഛോൾ ൨൩

ആകാശത്തിൽ—അല്ലയോ, രാജാവേ!

സൈപരം സന്ധ്യയ്ക്കു വേണ്ടെന്നോരു സവനവിധിയ്ക്കായൊരുങ്ങി
തുടങ്ങും

നേരം ഹോമംഗി കണ്ഡപ്രകരഭരിതമാഃയാഗശാലാന്തരത്തിൽ,
പാരം ചെമ്പിച്ചു സന്ധ്യാജലധരനിരപോൽ രൂപഭേദങ്ങളോടേ
ഘോരം രാത്രിഞ്ചരന്മാരുടെ നിഴൽനികരം സഞ്ചരിക്കുന്നുചാരം.

രാജാവു്—ഇതാ ഞാൻ വന്നുകഴിഞ്ഞു.

(പോയി)

നാലാംഅങ്കം

പ്രവേശകം.

(അന്തരം പൂ പഠിച്ചുകൊണ്ടു സഖിമാർ പ്രവേശിക്കുന്നു.)

അനഃ—പ്രിയംവദേ, ഗാന്ധർവ്വിധിപ്രകാരം വേളികഴിഞ്ഞു ശകന്തളയ്ക്കു ഭർത്തൃസംസർഗ്ഗം ലഭിച്ചതിനാൽ എനിക്കു മനസ്സിനു സമാധാനമായി; എങ്കിലും ഇത്രയും ആലോചിച്ചിട്ടുണ്ടു്.

പ്രിയം—എന്താണു്?

അനഃ—യാഗകർമ്മം അവസാനിക്കയാൽ മഹർഷിമാരുടെ അനുവാദത്തോടുകൂടി രാജധാനിയിലേയ്ക്കു പോയി അന്തഃപുരത്തിൽ ചെന്നുകൂടിയ രാജാവു് ഇവിടത്തെ വർത്തമാനം വല്ലതും ഓർക്കുന്നുണ്ടോ ഇല്ലയോ എന്നാണു്.

പ്രിയം—വിശ്വസിച്ചിരിക്ക! അപ്രകാരമുള്ള മഹാനഭാവമാർക്കു് പ്രകൃതിഗുണം ഇല്ലാതിരിക്കയില്ല; ഇനി അർക്കൻ വന്നു വർത്തമാനം എല്ലാം അറിയുമ്പോൾ എന്താണാവോ ഭാവം?

അനഃ—എനിക്കു തോന്നുന്നതു് അദ്ദേഹത്തിനു സമ്മതം ആയിരിക്കും എന്നാണു്.

പ്രിയം—അതെങ്ങനെ ?

അനഃ—കന്യകയെ ഗുണവാനായ വരനു കൊടുക്കണം എന്നാണു് അർക്കൻ മുഖ്യസങ്കല്പം; അതു് ഇശ്വരൻതന്നെ നടത്തുകയാണെങ്കിൽ അദ്ദേഹത്തിനു പ്രയാസം കൂടാതെതന്നെ കാര്യം സാധിച്ചുവല്ലോ.

പ്രിയം—അതു ശരിയാണു്. (പുക്കൂടയിൽ നോക്കിട്ടു്) തോഴി, പൂജയ്ക്കു വേണ്ടിത്തോളം പൂ പഠിച്ചുകഴിഞ്ഞു.

അനഃ—ശകന്തളയ്ക്കു സൗഭാഗ്യദേവതയെ അർപ്പിക്കാനുംകൂടി വേണമല്ലോ.

പ്രിയം—ശരിതന്നെ. (പിന്നെയും പൂ പഠിക്കുന്നു.)

അണിയറയിൽ—ഹേ, ഞാനിതാ വന്നിട്ടുണ്ടു്.

അനഃ—അതിഥിയുടെ വിളിപോലെ തോന്നുന്നു.

പ്രിയം—ശകന്തള പണ്ണശാലയിൽ ഉണ്ടല്ലോ. ഇപ്പോഴത്തെ മട്ടിനു് മനസ്സുവിടെ ഉണ്ടായിരിക്കയില്ല.

അന—ആട്ടേ, പൂവിപ്പോൾ ഇത്രമതി.

(പുറപ്പെടുന്നു)

അണി—ഏ! അത്രയ്ക്കായോ? അതിഥികളെ നീ അവമാ
നിച്ചുതുടങ്ങിയോ?—

ധ്യാനിച്ചുകൊണ്ടവനെയറിയാതൊന്നുമേ സന്തതം നീ
മാനിക്കേണ്ടും മുനിയിവിടെ ഞാൻ വന്നതും കാണമില്ല,
അന്ധാളിപ്പോൻ തനതുകഥയും വിട്ടുപോകുന്നപോൽ നിൻ-
ബന്ധം നീപോയ് പരകിലുമവൻ സർവ്വം വിസ്മരിക്കും ൧

പ്രിയം.— അയ്യോ! കഷ്ടം കഷ്ടം! അതുതന്നെ വന്നു കലാശിച്ചു;
മനോരാജ്യക്കാരിയായ ശക്തനുള്ള ഏതോ ഒരു മാന്യനെ പൂജിക്കാതെ
തെറ്റാവരുത്തിവെച്ചു. (നോക്കീട്ട്) ഏതോ ഒരാളല്ല; ഇതാ ആ ശുണ്ഠി
ക്കാരൻ ദുർവ്വാസാവ് മഹർഷി അങ്ങനെ ശപിച്ചിട്ടു ബലപ്പെട്ടു
മടങ്ങുന്നു. അഗ്നിയല്ലാതെ ദഹിപ്പിക്കുമോ ?

അന—നീ ചെന്നു കാൽക്കൽ വീണ് അദ്ദേഹത്തെ തിരിയെ
വീളിക്ക. ഞാൻ പോയി അതിഥിസൽക്കാരത്തിനു വേണ്ട ഒരുക്കം
ചെയ്യാം.

പ്രിയം—അങ്ങനെതന്നെ. (പോയി)

അന—(ഒന്നരങ്ങടി നടന്നു കാലിടറീട്ട്) അയ്യോ! പരിഭ്രമിച്ചു കാലി
ടറീട്ട് എന്റെ കയ്യിൽനിന്നു പൂക്കൂട്ട വീണുപോയി.

(പൂക്കൾ ചെറുക്കുന്നു)

പ്രിയം—(പ്രവേശിച്ചു) കുടിലസ്വഭാവനായ അദ്ദേഹം ആരുടെ
എങ്കിലും നല്ലവാക്കു കേൾക്കുമോ ? അല്ല അദ്ദേഹത്തിന് ഒരലിവു
തോന്നിക്കാനേ എനിക്കു കഴിഞ്ഞുള്ളൂ.

അന—അദ്ദേഹത്തിന്റെ അടുക്കൽ ഇത്ര എങ്കിലും സാധി
ച്ചതു വലിയ കാര്യമായി പറയൂ.

പ്രിയം—തിരികെ വരാൻ അദ്ദേഹത്തിനു മനസ്സില്ലെന്നു
കണ്ടപ്പോൾ ഞാൻ ഉണർത്തിച്ചു. പരമാർത്ഥം അറിയാത്ത പുത്രീ
യുടെ ഒരുപരായം പൂവ്കെട്ടിയോളത്ത് ക്ഷമിപ്പാറാകണം എന്ന്.

അന—എന്നിട്ടോ ?

പ്രിയം—പിന്നീട്—‘എന്റെ വാക്കു തെറ്റിച്ചുകൂടാ, അഭി
ജ്ഞാനമായിട്ടു വല്ല ആഭരണവും കാണിച്ചാൽ ശാപം നിവർത്തിക്കും’
എന്നു പിറുപിറുത്തുകൊണ്ടുതന്നെ അദ്ദേഹം അന്തർലാസനം ചെയ്തു.

അന—എന്നാൽ ഇനി ആശ്വാസത്തിനു വക കിട്ടി. ആ രാജർഷി പുറപ്പെടുന്ന സമയം ഓർമ്മയ്ക്കായി തന്റെ വേർ കൊത്തി ടുള്ള മുദ്രമോതിരം അവളുടെ വിരലിൽ ഇടുവിച്ചിട്ടുണ്ടല്ലോ. അതു കൊണ്ട് ശാപനിവൃത്തിയ്ക്കുള്ള ഉപായം ശക്തമുള്ള കൈവശം തന്നെ.

പ്രിയം—വത്ര! നമുക്കു ചെന്നു തേവാരം നടത്തിക്കാം.

(രണ്ടുപേരും ചുറ്റിനടക്കുന്നു)

പ്രിയം—(നോക്കിട്ട്) അനസ്യയേ, ഇതാ നോക്കൂ, ശക്തമുള്ള ഇടത്തുകയ്യിൽ താടിയുംതാങ്ങി ഭർത്താവിനെ വിചാരിച്ചുകൊണ്ട് ചിത്രംപോലെ ഇരിക്കുന്നു. ഇവൾ തന്നേക്കൂടി അറിയുന്നില്ല; പിന്നെയങ്ങോ അതിഥിയെ?

അന—പ്രിയംവദേ, ഈ സംഗതി നമ്മുടെ രണ്ടാളുടെമേൽ ഇരുന്നാൽ മതി; മുദ്രസ്വഭാവമായ പ്രിയസഖിയെ രക്ഷിക്കണമല്ലോ.

പ്രിയം—ആരാണു മുല്ലയ്ക്കു കാഞ്ഞവെള്ളമൊഴിക്കാൻ പോകുന്നത്? (രണ്ടുപേരും പോയി)

അങ്കാരംഭം

(അനന്തരം ഉറങ്ങി എഴുന്നേറ്റ ഭാവത്തിൽ ക്ഷപശിച്യൻ പ്രവേശിക്കുന്നു.)

ശിച്യൻ—തീർത്ഥവാസം കഴിഞ്ഞു തിരികെ വന്നിരിക്കുന്ന കാശ്യപദഗവാൻ എന്നെ നേരം നോക്കിവരുവാൻ ആജ്ഞാപിച്ചിരിക്കുന്നു; വെളിയിൽ ചെന്നു പുലരാൻ എത്രയുണ്ടെന്നു നോക്കാം (ചുറ്റിനടന്നുനോക്കിട്ട്) ഓഹോ! പ്രകാശമായി—

പറന്നിതസ്തുഗിരിമേലൊരിടത്തു ചന്ദ്രൻ;

മറേപ്പുറത്തുണന്നെത്തിനനെത്തിടുന്നു;

തേജോദപത്തിനൊരുമിച്ചുദയക്ഷയങ്ങൾ—

ളിജ്ജീവികൾക്കൊരു നിദർശനമെന്നുതോന്നും. ൧

എന്നുതന്നെയുമല്ല—

നന്ദിച്ചിരുന്നൊരു കുമ്പസരി കാന്തി മങ്ങി

മന്ദിച്ചതേ ശിശിരശ്ശിമറഞ്ഞനേരം

ഇഷ്ടപ്രവാസമതിനാലുളവാമവസ്ഥ

കഷ്ടം തുലോ മബലമാക്കൊരുതക്കമില്ല. ൨

(തിരമാറാടെ കണ്ടുതന്നെ അനസ്യയെ വലുപ്പെട്ടു പ്രവേശിക്കുന്നു.)

അന—ശരി * അതങ്ങനെതന്നെ; ഇറയുള്ളവർക്കു് ലെത്തുകി വിഷയങ്ങളിൽ പ്രവേശമില്ലാത്തതുകൊണ്ടു് ഇവക സംഗതികളിൽ പരിജ്ഞാനം ഇല്ല; എങ്കിലും ഇത്ര കൈക്കൊണ്ടു് എനിക്കും അറിയാം— ആ രാജാവു് ശക്തനായതുകൊണ്ടു് നേരേ കാണിച്ചതു മറ്റൊരുകാരായില്ല.

ശിഷ്യൻ—ഞാൻ ചെന്നു നേരം പ്രഭാതമായി എന്നു ഗുരുവിനോടു് അറിയിക്കട്ടെ. (പോയി)

അന—ഞാൻ ഇപ്പോൾ ഉണർന്നുണർന്നുറിക്കുന്നു; അതു കൊണ്ടു് എന്താണുപലം? പതിവുള്ള ജോലികൾക്കുകൂടി എനിക്കു കൈകാലുകൾ പൊങ്ങുന്നില്ല. ആകെക്കൂടെ കാമൻ ഇപ്പോൾ തൃപ്തിപ്പെട്ടുകൊള്ളട്ടെ; ആ നേരകെട്ടു രാജാവുമായി ശുദ്ധാത്മാവായ പ്രിയസഖിയെ ഇങ്ങനെ കൊണ്ടുചെന്നു് ഇടപെടുത്തിയല്ലോ; അഥവാ ദുർവ്യാസാവിന്റെ ശാപം കേറി മുർച്ഛിച്ചതായിരിക്കണം, അല്ലെങ്കിൽ ആ രാജർഷി അന്നു് അത്രത്തോളംകൈക്കൊണ്ടു സംസാരിച്ചിട്ടു പോയതിൽ പിന്നെ ഇതുവരെ ആയി ഒരു എഴുത്തുപോലും അയയ്ക്കാതിരിക്കുമോ? (ആലോചിച്ചിട്ടു്) ഓർമ്മപ്പെടുത്താനുള്ളമോതിരം അങ്ങോട്ടുവെച്ചുകൊടുത്താലോ? എന്നാൽ അതിനു വിരസമായ താപസ്യരിഷയിൽ ആരോടാണു് പോയിവരാനുപേക്ഷിക്കുക? സഖിയുടെ പേരിൽ ദോഷമില്ലാത്തതുകൊണ്ടു തുനിഞ്ഞുചെന്നു താതകാശ്യപനെത്തന്നെ വിവരം ഗ്രഹിച്ചിട്ടുള്ളയാമെന്നുവെച്ചാൽ രാജാവു ശക്തനായ വിവാഹംചെയ്തതും ശക്തനായ ഗർഭം ധരിച്ചതും എല്ലാം ഉണർത്തിക്കാൻ എനിക്കു ധൈര്യം വരുന്നില്ല; അദ്ദേഹം തീർത്ഥവാസം കഴിഞ്ഞു് ഇപ്പോൾ മടങ്ങി എത്തിയതേ ഉള്ളതാണു്. ഇങ്ങനെ കൈക്കൊണ്ടു് ഇരിക്കുന്നിടത്തു് എന്തു ചെയ്യേണ്ടു്?

പ്രിയം—(പ്രവേശിച്ചിട്ടു് സന്തോഷത്തോടുകൂടി) സഖീ, വന്ദി വന്ദി വേഗമാകട്ടെ. ശക്തനായ ഭർത്തൃഗൃഹത്തിലേയ്ക്കു യാത്ര അയയ്ക്കാൻ പോകാമു്.

ശ്ലോ. 2 * അതു് 'ഇഷ്ടപ്രവാ—തർക്കമില്ല' എന്നു ശിഷ്യൻ പറഞ്ഞതു് ഉറങ്ങിക്കിടന്നിരുന്ന അനന്യയ ശിഷ്യന്റെ വാക്കു കേട്ടുകൊണ്ടാണു് ഉണരുന്നതു്. ശിഷ്യൻ വേറെ പ്രസംഗത്തിൽ പറഞ്ഞതെങ്കിലും അവന്റെ വാക്കു തടിക്കു തർക്കമുണ്ടായിരുന്ന വിചാരത്തോടുകൂടി യോജിക്കയാൽ അനന്യയ 'ശരി' എന്നു പറഞ്ഞുകൊണ്ടു വെളിപ്പെട്ടു് എഴുന്നേറ്റുവരികയാണു്. അനന്യയുടെ ഉറക്കപ്പിച്ചും സംഭ്രമവും കണ്ടിട്ടു് അവളോടു സംസാരിച്ചു നേരം കളയാതെ ശിഷ്യൻ തന്റെ ജോലിക്കു പോകയുംചെയ്യുന്നു. ഈ അങ്കത്തിൽ രംഗം ആഗ്രഹത്തിന്റെ പലേ ഭാഗങ്ങളിലേയ്ക്കു മാറുന്നുണ്ടു്.

അന—ഏ! ഇതെങ്ങനെ?

പ്രിയം—കേട്ടുകൊള്ള! ഞാൻ ഇപ്പോൾ സുഖശയനം ചോദിക്കാൻ ശകന്തളയുടെ അടുക്കൽ പോയിരുന്നു.

അന—എന്നിട്ടോ?

പ്രിയം—അപ്പോൾ ലജ്ജിച്ചു തല താഴ്ത്തി നിന്നിരുന്ന അവളെ താതകാശ്യപൻ സ്വയം ആലിംഗനം ചെയ്തു് ഇങ്ങനെ അഭിനയിച്ചു:—“പുകകൊണ്ടു കണ്ണുമറഞ്ഞിരുന്നുവെങ്കിലും മോതാവു മോമിച്ചതു് ഭാഗ്യവശാൽ അഗ്നിയിൽതന്നെ പതിച്ചു. കണ്ടെത്ത, നല്ല ശിഷ്യനു കൊടുത്ത വിദ്യയെപ്പറ്റി എന്നുപോലെ നിന്നെപ്പറ്റി ഇനി എനിക്കു വിചാരപ്പെടാനില്ല. ഇന്നുതന്നെ നിന്നെ ഋഷികളെ കൂട്ടി ഭർത്തൃഗൃഹത്തിലയച്ചേക്കാം” എന്ന്

അന—വർത്തമാനം എല്ലാം അർഹ്യനോടാരാണു പറഞ്ഞതു്?

പ്രിയം—അഗ്നീമോത്രഗൃഹത്തിൽ പ്രവേശിച്ചപ്പോൾ ശ്ലോകരൂപമായ ഒരുശീരിവാക്കാണു്.

അന—(ആശ്ചര്യത്തോടെ) എന്താണതു്! പറയൂ.

പ്രിയം—അന്തർദ്ദഷ് ഷന്തവീര്യത്തെ—
യേതുന്തു നിന്റെ പുത്രീയാൾ
ഹന്തി ഭൂമിയുക്കു ഭൂതിക്കായ്;
ചെന്തീയെശ്ശമിയെന്നപോൽ.

അ—(പ്രിയംവദയെ ആലിംഗനം ചെയ്തിട്ടു്) സഖീ! വളരെസ്സന്തോഷം. എന്നാൽ ശകന്തളയെ ഇന്നുതന്നെ അയയ്ക്കുന്നല്ലോ എന്നു കണ്ഠിതവുമാണു്.

പ്രിയം—സഖി, നമുക്കു കണ്ഠിതം എങ്ങിനെയും പോക്കാം. ആ പാവത്തിനു സുഖക്കേടൊഴിയട്ടെ.

അന—എന്നാൽ ഈ മാകൊമ്പിൽ തൂക്കിയിരിക്കുന്ന ചിത്രക്കുടക്കയിൽ, ഞാൻ ഇതിലേയ്ക്കു വേണ്ടിത്തന്നെ കുറേക്കാലത്തേയ്ക്കു നിൽക്കുന്നതാണല്ലോ എന്നു കരുതി സൂക്ഷിച്ചിട്ടുള്ള ഇലഞ്ഞിമാല എടുത്തു കൈയിൽ വച്ചുകൊള്ളു; ഞാൻ പോയി ഗോരോചന, തീർത്ഥത്തിലെ മണ്ണു്, കറുകനാന്ദു് ഇതെല്ലാം ചേർത്തു മംഗളക്കുറി കൂട്ടുണ്ടാക്കാം.

പ്രിയം—അങ്ങനെ ആകട്ടെ.

(അനസൂയ പോയി. പ്രിയംവദ കുടക്കയിൽനിന്നു മാലയെടുക്കുന്നു)

അണി—ഗൌതമി, ശകന്തളയെ കൂട്ടിക്കൊണ്ടുപോകുന്നതിന്നു ശാർദ്ദംഗരവൻ മുതൽപേരോട് ഒരുങ്ങിക്കൊള്ളാൻ പറയൂ!

പ്രിയം—(ചെവിയോർത്തിട്ട്) അനസൂയേ, വേഗത്തിലാകട്ടെ; ഹസ്തിനപുരത്തേക്കു പോകാനുള്ള ഗൃഷികളെ ഇതാ വിളിക്കുന്നു.

അന—(കറികൂട്ടോടുകൂടി പ്രവേശിച്ചിട്ട്) സഖി, വര, പോകാം.
(ചുറ്റിനടക്കുന്നു)

പ്രിയം—(നോക്കിട്ട്) ഇതാ സൂര്യോദയത്തിൽത്തന്നെ മുങ്ങിക്കളികഴിഞ്ഞിരിക്കുന്ന ശകന്തളയെ താപസിമാർ തലയിൽ അരിയിട്ട് അനുഗ്രഹിക്കുന്നു. അങ്ങോട്ടുചെല്ലാം. (അടുത്തുചെല്ലുന്നു)

(അനന്തരം മുൻചെന്ന മട്ടിൽ പീഠത്തിൽ ഉരന്നുകൊണ്ടു ശകന്തളയും അനുഗ്രഹിക്കാൻ താപസിമാരും പ്രവേശിക്കുന്നു)

താപസിമാരിൽ ഒരുത്തി—കുഞ്ഞേ, നിനക്കു ഭർത്താവിന്റെ ബഹുമാനം സൂചിപ്പിക്കുന്ന പട്ടമഹിഷിസ്ഥാനം ലഭിക്കട്ടെ.

പിന്നെ ഒരുത്തി—കുട്ടീ, നിനക്കു വീരനായ പുത്രൻജനിക്കട്ടെ.

വേറെ ഒരുത്തി—ചൈതലേ, ഭർത്താവു നിന്നെ ആദരിക്കട്ടെ.

(ആശീർവാദം ചെയ്തിട്ട് ഗൌതമിയൊഴികെയുള്ള താപസിമാർ പോയി).

സഖിമാർ (അടുത്തുചെന്നു്) തോഴി, നിനക്കു മൗലം ഉഭവിക്കട്ടെ!

ശക—നിങ്ങൾക്കു സ്വാഗതം; ഇതാ ഇവിടെ ഇരിക്കിൻ.

സഖിമാർ—(മംഗളോപകരണങ്ങൾ ഏടുത്തുകൊണ്ടിരുന്നിട്ട്)

സഖി; ഞങ്ങൾ നിന്നെ കുറിയിടിവിടുന്നു; ശരിയായിരിക്ക!

ശക—ഇതു പതിവുള്ളതാണെങ്കിലും ഇപ്പോൾ ബഹുമാനിക്കേണ്ടതായിരിക്കുന്നു, സഖിമാർ എന്നെ ചമയിക്കുക എന്നതു ഇനി ഒർല്ലമാണല്ലോ. (കണ്ണുനീർതൂകുന്നു)

സഖിമാർ—തോഴി, ശുഭാവസരത്തിൽ കരയുന്നതു ശരിയല്ല.

കണ്ണുനീരു തുടച്ചിട്ട് ചമയിക്കുന്നു)

പ്രിയം—ആഭരണങ്ങൾ അണിയേണ്ടുന്ന ശരീരത്തിന്നു ആശ്രമത്തിലെ അലങ്കാരസാധനങ്ങൾ ഒരു അവമാനനയാണു്.

മുനികമാരന്മാർ— (ആഭരണങ്ങൾ ഏടുത്തുകൊണ്ടു പ്രവേശിച്ചിട്ട്) ഇതാ ആഭരണങ്ങൾ; ആയു്യെ ചമയിക്കാം.

(ഏല്യാവരം നോക്കി വിസ്തരിക്കുന്നു)

ഗൌതമി—വത്സ നാരദ, ഇതെല്ലാം എവിടെനിന്നാണ്?

ഒന്നാമൻ—താതകാശ്യാപന്റെ പ്രഭാവംകൊണ്ടുണ്ടായതാണ്.

ഗൌതമി—സങ്കല്പശക്തികൊണ്ടു സൃഷ്ടിച്ചതാണോ?

രണ്ടാമൻ—അല്ല; കേട്ടാലും ശകന്തളയ്ക്കുവേണ്ടി വൃക്ഷങ്ങളിൽ ചെന്നു പൂ പഠിക്കാൻ താതകാശ്യാപൻ ഞങ്ങളോടൊത്തുപിച്ഛ. ഞങ്ങൾ ചെന്നു ഉടനെ—

ചുറ്റാനുള്ളടയാടയൊന്നൊരുമരം

തന്നു ശശാങ്കോജ്ജ്വലം

മറ്റൊന്നപ്പൊഴുതിൽ ചൊരിഞ്ഞു ചരണ-

ചെഞ്ചൊരുചാത്തിടുവാൻ;

ശിഷ്യം വൃക്ഷഗണങ്ങൾ നൽത്തളിരുപോൽ

ശാഖാഗ്രദൃശ്യങ്ങളാം

കാട്ടിൽ ദേവതമാർകരങ്ങൾവഴിയാ-

യപ്പിച്ചു ഭൂഷാഗണം.

©

പ്രിയം—(ശകന്തളയെ നോക്കിട്ട്) വനദേവതമാരുടെ ഈ അനുഗ്രഹം നിനക്കു ഭർത്തൃഗൃഹത്തിൽ അനുഭവിക്കാനിരിക്കുന്ന രാജപക്ഷിയുടെ ഒരു സൂചനയാണ്.

(ശകന്തള ലഭിക്കുന്നു)

ഒന്നാമൻ—ഗൌതമ, വരി വരി താതകാശ്യാപൻ കളികഴിഞ്ഞു വന്നാലുടൻ വൃക്ഷങ്ങൾ ഉപകാരംചെയ്തു വിവരം ചെന്നു പറയാം.

രണ്ടാമൻ—അങ്ങനെതന്നെ. (പോയി)

സഖിമാർ—ഇയ്യുള്ളവർ ആഭരണങ്ങൾകൊണ്ടു കൈകാര്യം ചെയ്തിട്ടില്ല. ചിത്രങ്ങളിൽ കണ്ടിട്ടുള്ള പരിചയംകൊണ്ടു നിന്നെ അണിയിക്കുന്നതാണേ.

(സഖിമാർ ചമയിക്കുന്നു)

ശക—നീങ്ങളുടെ സാമത്വം എനിക്കറിയാം.

(അനന്തരം കളികഴിഞ്ഞു, കാശ്യാപൻ പ്രവേശിക്കുന്നു)

കാശ്യപൻ—

പോകുന്നുണ്ടിതുനാൾ * ശകന്തള പിരി-

ഞ്ഞെന്നോതു്തുഹൃത്തുസ്കം;

X തുകാഞ്ഞശ്ര ഗളോദരം കലുഷിതം;

ഭാവം ജഡം ചിന്തയാൽ

കാട്ടിൽ പാർക്കുമെനിക്കമിത്ര കഠിനം

സ്നേഹോദിതം കണ്ണിതം,

നാട്ടിൽപെട്ട ഗൃഹസ്ഥനെത്രയുളവാം

പുത്രീവിയോഗവ്യഥി

൬

(ചുറ്റിനടക്കുന്നു)

സഖിമാർ—സഖി ശകന്തളേ! ഞങ്ങൾ അങ്ങിയിച്ചുകഴിഞ്ഞു.

ഇനി ഈ വെൺപട്ടു രണ്ടും ധരിക്കണം.

(ശകന്തള എഴുന്നേറ്റു മാറിനിന്നു വസ്ത്രം ധരിക്കുന്നു)

ഗൌതമി—കുഞ്ഞേ, ഇതാ ആനന്ദംപ്രവഹിക്കുന്ന കണ്ണുകൊണ്ടുതന്നെ നിന്നെ ആലിംഗനംചെയ്തുകൊണ്ടു് അപ്പൻ വന്നിരിക്കുന്നു. ചെന്നു വദിക്ക.

ശക—(ലജ്ജയോടുകൂടി) അപ്പോ, ഞാനിതാ വദിക്കുന്നു

കാശ്യപൻ—സമ്മതയാക പതിയ്ക്കായ്

ശർമ്മീഷ്യ യയാതിഭൂവനെന്നവിധം;

പുത്രനളവാം നിനക്കും

പൂരുവവരംകൊന്നപോലെസമുദായ്. 6

ഗൌതമി—ഭഗവാനേ, ഇതൊരാശിസ്സല്ല, വരംതന്നെയാണു്.

കാശ്യപൻ—കുഞ്ഞേ, ഇതാ, ഇങ്ങോട്ടുവന്നു് ഇപ്പോൾതന്നെ ഹോമംകഴിഞ്ഞിരിക്കുന്ന അഗ്നികളെ പ്രദക്ഷിണംചെയ്യ.

(എല്ലാവരും ചുറ്റിനടക്കുന്നു)

കാശ്യപൻ—സമീത്തേറ്റും ദർപ്പുണ്ടു ചുഴന്നീ

ഹോമസ്ഥാനം പുക്കെഴും പാവകന്മാർ

ഫവിർഗ്ഗന്ധംകൊണ്ടു പാപങ്ങൾപോക്കി-

പ്പവിത്രശീ നിങ്കലപ്പിച്ചിട്ടെട്ടെ.

൮

* തനിക്കുപിറന്നവരും അല്ലെങ്കിലും പുത്രിയാക്കി വെച്ചിരിക്കുന്ന കന്യക എന്തർത്ഥം.

X കണ്ണീർ തുകാളെ അടക്കുകയാൽ തൊണ്ടയിൽ അതു്കെട്ടിനിന്നു് ചെയ്തടയുന്നു.

ഇനി പുറപ്പെടാം. (ചുറ്റി നോക്കിട്ട്) ശാർണ്ണവൻ മുതൽപേർ എവിടെ?

ശിഷ്യന്മാർ—(പ്രവേശിച്ചിട്ട്) ഭഗവൻ, ഞങ്ങൾ ഇതാ തയ്യാറായി.

കാശ്യപൻ—ശാർണ്ണവ, നിന്റെ അനുജത്തിക്കു വഴികാട്ടൂ!

ശാർണ്ണവൻ—ഇതാ ഇങ്ങനെ വരാം.

(എല്ലാവരും ചുറ്റിനടക്കുന്നു)

കാശ്യപൻ—അല്ലേ, വനദേവതമാരുടെ അധിവാസം ഉള്ള തപോവനവൃക്ഷങ്ങളെ!

താനേ തൊണ്ട നനയ്ക്കുയില്ലെവരും നനച്ചിടാതെയീ നിങ്ങളെ:—
ത്താവും കെഴുതുകമെങ്കിലും കരുണയാൽ ചൊട്ടിച്ചിടാ പല്ലവം;
പൂരിക്കുന്നിതെവരുംകു നിങ്ങളും പുതുതായ് പൂക്കുന്നനാളുത്സവം;
പൂകുന്നു പതിഗേഹമായിവളിതാ നൽകീടുവിൻ സമ്മതം.

(കയിൽനാദം കേട്ടതായി ഭാവിച്ചിട്ട്)

അടവിയിലൊരുമിച്ചു വാണു സഖ്യം

തടവിന വൃക്ഷകലം ശകന്തളയ്ക്കു്

സുഹൃദമനമതി നൽകിടുന്നു പോകാൻ

പടുതരകോകിലകുജിതങ്ങളാലെ.

൧൦

ആകാശത്തിൽ—(അശരീരിവാക്കു്)

ചേന്നീടട്ടെയിടയ്ക്കിടയ്ക്കു സരസീജാലം സ പങ്കേരുഹം

ചാലേ ചോലമരങ്ങൾ തിങ്ങി മറവാന്നീടട്ടെ സൂര്യാതപം:

ചെന്താർപ്പുവെൊടിപോലെ പൂഴി മുദുവായ്ത്തീരട്ടെ മാറ്റുങ്ങളിൽ;

സന്ധിക്കട്ടെയിവരുംകു യാത്ര ശുഭമായ്വാതാനുകൂല്യത്തെതേടേ. ൧൧

(എല്ലാവരും കേട്ടു വിസ്മയിക്കുന്നു)

ഗൌതമി:—കണ്ടേത, ജ്ഞാതികളെപ്പോലെതന്നെ നിന്നോടു സ്നേഹമുള്ള വനദേവതമാർ യാത്രാവസരത്തിൽ നിന്നെ അനുഗ്രഹിക്കുന്നു. ഭഗവതിമാരേ വന്ദിക്ക!

ശക —(വന്ദിച്ചു ചുറ്റിനടന്നിട്ട് സ്വകാച്ഛമായി) സഖി പ്രിയംവദേ; ഏനിക്കായ്പുത്രനെക്കാണാനുള്ള കെഴുതുകും വളരെ ഉണ്ടെങ്കിലും ആശ്രമം വിട്ടുപോകുന്നതിനു് ഒരടിപോലും മുന്നോട്ടു നീങ്ങുന്നില്ല.

പ്രിയം:—വിട്ടുപിരിയുന്നതിൽ നിനക്കുമാത്രം അല്ല മനസ്സാപം, നിന്നോടു പിരിയാൻപോകുന്ന തചോവനത്തിന്റെയും അവസ്ഥ നോക്കി

മേയുന്നപ്പല്ലം മറിമാൻ മറന്നു,
ചെയ്യുന്നവൃത്തം മയിലും നിറുത്തി;
പായുന്ന കണ്ണീർക്കണമെന്നപോലെ
ചെയ്യുന്നിതേ വെള്ളില വള്ളിതോറും. ൧൨

ശക:—അപ്പോ, ഞാൻ എന്റെ ലതാഭഗിനിയായ വനജ്യോസ്നയോടു യാത്ര ചോദിക്കട്ടെ.

കാശ്യ:—ഈ ലതയോടു നിനക്കു സഹോദരസ്നേഹമുണ്ടു് എന്ന് എനിക്കറിയാം; ഇതാ അതു വലതുവശത്തു നില്ക്കുന്നു.

ശക:—(ചെന്നു മല്ലുവള്ളിയെ ആലിംഗനംചെയ്തിട്ടു്)

വനജ്യോസ്നേ, നീ തേന്മാവും ആയി ചേർന്നിരിക്കയാണെങ്കിലും ആലിംഗനംചെയ്യുന്ന എനിക്കു് ഇങ്ങോട്ടു വന്നിട്ടുള്ള ചെറു ലതക്കൈകൾകൊണ്ടു് പ്രത്യാലിംഗനം തരണേ! ഇന്നുമുതൽ ഞാൻ നിന്നെ പിരിഞ്ഞു ദൂരദേശത്തു വസിക്കാൻ ഭാവികയാണ്.

കാശ്യ:—പ്രാപിച്ചു നീ സദൃശനായി നിനക്കു മുന്നേ
കല്പിച്ചിരുന്ന പതിയെസ്സുപഗുണങ്ങളാലേ;
മൃതത്തൊടൊത്തു നവമാലികയും വിളങ്ങി;
ചിന്തിച്ചു നിങ്ങളെയെനിക്കിനിയാധിവേണോ. ൧൩

ഇതാ ഇങ്ങോട്ടു നേർവഴിക്കു വര!

ശക:—(സഖിമാരോടു്) വനജ്യോസ്നയെ ഞാൻ നിങ്ങളുടെ കൈയിൽ ഏല്പിച്ചിരിക്കുന്നു.

സഖിമാർ:—ഞങ്ങളെ നീ ആരുടെ കൈയിലാണ് ഏല്പിക്കുന്നതു് ? (കണ്ണുതീർത്രുകുന്നു)

കാശ്യ:—അനസ്യയെ, കരയരുതു്. നിങ്ങൾ വേണമല്ലോ ശകന്തളിയെ ആശുപസിപ്പിക്കാൻ. (എല്ലാപേരും ചുറ്റി നടക്കുന്നു)

ശക:—(നോക്കീട്ടു്) അപ്പോ, ഇതാ ഗർഭിണിയായ മാൻപേട ആശ്രമത്തിനടുത്തു തന്നെ വലിഞ്ഞിഴഞ്ഞു നടക്കുന്നു. ഇവൾ സുഖമായി പ്രസവിച്ചാൽ ആ സന്തോഷവർത്തമാനം എന്റെ അടുക്കൽ പറഞ്ഞയയ്ക്കണേ!

കാശ്യ—അത് ഞാൻ മറക്കുകയില്ല.

ശക—(എന്തോ കാലിൽ തടഞ്ഞതായി ഭ്രമിച്ചിട്ട്) ചെടികളിൽ ക്ഷീയതരൂപം എന്റെ പുക തടയുന്നതെന്താണ്? (തീർന്നോക്കുന്നു)

കാശ്യ:—

പണ്ടു നീണ്ട കശസുചികൊണ്ടൊരു മൃഗം മുഖത്തിൽ മുറിയുറുത്തായ്—
കണ്ടു നീ പ്രണവീരോപണത്തിനടനോട—
ലെണ്ണ തടകീലയോ?
ചേർത്തു മുഷിയിലെടുത്തു ചാമയരി നൽകി—
യമ്പൊടു വളഞ്ഞാരാ—
ദൂത്തുപുത്രനവനാണെടോ വഴി വിടാതെ
കണ്ടു തുടരുന്നതു്.

ശക—വത്സ, കൂട്ടുവിട്ടുപോകുന്ന എന്തെ നീ എന്തിനു പിന്മാറുന്നു? പ്രസവിച്ച ഉടനെ തള്ള മരിച്ചു പോയിട്ടു നിന്നെ ഞാൻ ഓർത്തിവിട്ടു. ഞാൻ പോയിക്കഴിഞ്ഞാൽ അർഹൻ നിന്നെ അന്വേഷിച്ചുകൊള്ളും, ഇപ്പോൾ നില്ക്കൂ.

(കരഞ്ഞുകൊണ്ടു നടക്കുന്നു)

കാശ്യപൻ:—

ഉയരമിമയിലാൻ വാന്നിടാതേ
നയനഗതിപ്രതിബന്ധിയായ ബാഷ്പം
തടയുക ധൂതിപുണ്ടു; കണ്ടു കനോ—
ടിടപെടുമീ വഴിയിൽ സഖലീച്ചിടാത്താൻ

ശാർദ്ദൂ:—ഭഗവൻ, ജലം കാണുന്നതുവരെ ബന്ധുക്കൾ അയാളെ ചെല്ലണമെന്നാണല്ലോ വിധി. ഇവിടെ സരസ്സിന്റെ മുമ്പായി; ഇനി സന്ദേശം അരുളിച്ചെയ്തു മടങ്ങുകയത്രേ വേണ്ടതു്.

കാശ്യ—എന്നാൽ ഇപ്പാലുള്ള വൃക്ഷത്തിന്റെ തണലിലേ മാറി നില്ക്കാം.

(എല്ലാവരും ചുറ്റിനടന്നു മരത്തിന്റെ നിഴലിൽ നിൽക്കുന്നു)

കാശ്യ:—(വിചാരം) മാനുനായ ഭൃഷ്ടന്തെന്തെ ഉചിതമെ എന്തു സന്ദേശമാണു പറഞ്ഞയയ്ക്കേണ്ടതു്? (വിചാരിക്കുന്നു)

ശകഃ—(സ്വകാച്ഛ്മായി) തോഴി, നോക്ക! തന്റെ ഇണ ഒരു താമരയിലുകൊണ്ടു മറഞ്ഞതേയുള്ളൂ. എങ്കിലും ഈ ചക്രവാകി ഇതാ വ്യസനിച്ചു കരയുന്നു; ഞാൻ ചെയ്യുന്നതു കഠിനം അല്ലേ?

അനഃ—സഖി, അങ്ങനെ വിചാരിക്കരുത്—

ഭൃശമാർത്തികൊണ്ടു നീളം
നിശകളെയിവളും പിരിഞ്ഞുപോകുന്നുഃ
ആശാബന്ധം വിരഹം -
ക്ലേശം വലുതെങ്കിലും പൊറുപ്പിക്കും. ൧൬

കാശ്യഃ—ശാർദ്ദൂരവ, ശകന്തളയെ ആ രാജാവിന്റെ സമക്ഷത്തിൽ കൊണ്ടുചെന്നു നിർത്തിട്ടു ഞാൻ പറഞ്ഞതായി ഇങ്ങനെ പറയണം.

ശാർദ്ദൂഃ—അരുളിച്ചെയ്യാമല്ലോ.

കാശ്യഃ—

സമ്പത്തായ്സംയമത്തെക്കരുതി മരുവുമീ-
നമ്മെയും, തൻകലത്തിൻ-
വൻപും, ബന്ധൂക്തി കൂടാതിവരും നിജവൃദയം
നികലപ്പിച്ചതും, നീ
നന്നായോർത്തിട്ടു ദാർപ്പരിഷയിലിവളെ
* കൂട്ടി മാനിച്ചിടേണം
വിന്നത്തേ യോഗമെല്ലാം വിധിവശം, മതിലി-
ജ്ഞാതികൾക്കില്ലു ലോഭ്യം. ൧൭

ശാർദ്ദൂഃ—സന്ദേശം ഞാൻ ധരിച്ചു.

കാശ്യഃ—കണ്ടെത്ത, ഇനി നിന്നോടുപദേശിക്കേണ്ടതുണ്ട്, നമുക്കു വാസം വനത്തിലാണെങ്കിലും ലെഘകീകപരിജ്ഞാനമില്ലെന്നില്ല.

ശാർദ്ദൂഃ—മഹാത്മാക്കളുടെ ബുദ്ധി ഏതുവിഷയത്തിലാണു് എത്താത്തതു്?

* ഇവളെക്കൂടി മാനിച്ചിടേണം—ഇവളേയും ഭാച്ഛ്മാരിൽ ഒതുവളായി ഗണിക്കണം. ഇവളെക്കൂടി മാനിച്ചിടേണം—ഇവളെ മറ്റു ഭാച്ഛ്മാരെക്കാൾ അധികം മാനിക്കണം എന്നു രണ്ടുവിധം വ്യാഖ്യാനം. ഇതിന്റെ മൂലശ്ലോകത്തെ ഈയിടെ പരേതനായ ഒരു എണ്ണക്കാട്ടു് വലിയ രാജാവു് പ്രത്യേകമായി തജ്ജിമചെസ്തതിൽ സാമാന്യപ്രതീപത്തിപൂർവ്വകം ' എന്നു ശ്ലോകമൊപ്പിച്ചു രജകമ ചെസ്തീട്ടുണ്ടെന്നു ആ ഭാഗം ഇതിലും ചേർത്താൽ നന്നായിരിക്കുമെന്നു ഒരു സ്റ്റേഫീൽസ് പറഞ്ഞു അഭിപ്രായം അനുസരിച്ചാണു് ഈ ഭാഗത്തിന്റെ ഭാഷാന്തരം.

കാശ്യ—നീ ഇവിടെനിന്നു ഭർത്തൃഗൃഹത്തിലെത്തിയാൽ—
 സേവിച്ചീടുക പൂജ്യരെ ; പ്രിയസഖിക്കൊപ്പം സപത്നീജനം
 ഭാവിച്ചീടുക ; കാന്തനോടിയൊലാ ധിക്കാരമേറീടിലും ;
 കാണിച്ചീടുക ഭൃത്യരിൽഭൃത ; *ഞെളിഞ്ഞീടാത്ത ഭാഗ്യങ്ങളാൽ ;
 വാണിട്ടിങ്ങനെ കന്യയാൾ ഗൃഹിണിയാമല്ലെങ്കിലോ ബാധതാൻ.

ഗൌതമിക്ക് എന്താണഭിപ്രായം ?

ഗൌത — ഇത്രമാത്രമേ വധുക്കളോടുപദേശിക്കേണ്ടതുള്ളൂ.
 കണ്ടെത്ത, ഇതെല്ലാം ഓർത്തു ധരിച്ചുകൊള്ളൂ.

കാശ്യ—കണ്ടെത്ത, എന്നെയും സഖിമാരെയും ആലിംഗനം
 ചെയ്യൂ !

ശക്—അപ്പോ, ഇവിടെവെച്ചുതന്നെ സഖിമാരും പിരിയുക
 യാനോ ?

കാശ്യ—കണ്ടെത്ത, ഇവരെയും വേളികഴിച്ചു കൊടുക്കേണ്ടേ ?
 ഇവർ അങ്ങോട്ടു വരുന്നതു ശരിയല്ല ; നിന്നോടൊന്നിച്ചു ഗൌതമി
 പോരുന്നണ്ടു്.

ശക്—(അച്ഛയെ ആലിംഗനം ചെയ്തിട്ടു്) അപ്പോന്റെ മടിയിൽ
 നിന്നു പിരിഞ്ഞു് മലയപർവതത്തിൽനിന്നു് പഠിച്ചെടുത്ത ചന്ദന
 വല്ലിപോലെ ദേശാന്തരത്തിൽ ഞാൻ ജീവധാരണം ചെയ്യുന്നതെ
 ങ്ങനെ ?

കാശ്യ—കണ്ടെത്ത, നീ എന്തിനാണിങ്ങനെ അധൈര്യപ്പെടു
 ന്നതു് ?

മാന്യത്വം കലരും പ്രിയന്റെ ഗൃഹിണീസ്ഥാനം വഹിച്ചായതി-
 നെന്നുനന്യത്തിന്നു തക്ക ജോലി പലതും ചെയ്യേണ്ടഭാരത്തൊടേ,
 ഐന്ദ്രിയാർക്കുനതെന്നപോലെ സുതനും പാരാതെ സംജാതനായ്
 നന്ദിക്കുമൊരും നിനയ്ക്കുയില്ല, മകളേ, നീയെൻവിയോഗവ്യഥ.

(ശകന്തള അച്ഛന്റെ കാൽക്കൽ വീണു തമസ്കരിക്കുന്നു)

കാശ്യ—എന്റെ ആഗ്രഹംപോലെ കൈ നിനക്കു വരട്ടെ.

* ഞെളിയുക=അധഃഭാവം നടിക്കുക. തനിക്കു വലിയ പദ്ധതി കിട്ടിപ്പോയി എന്നും മറ്റും തോന്നുന്നതെന്നർത്ഥം.

ശക—(സഖിമാരുടെ അടുക്കൽ ചെന്നു്) നിങ്ങൾ രണ്ടുപേരും ഒരു മിച്ചു് എന്നെ ആലിംഗനം ചെയ്യവിൻ

സഖിമാർ—(അങ്ങനെ ചെങ്കിട്ടു്) സഖി, ആ രാജാവിനു വല്ല ഓർമ്മകേടും വരികയാണെങ്കിൽ പേരു കൊത്തിടുള്ള ഈ മുദ്രമോ തിരം കാണിക്കണം!

ശക—നിങ്ങളുടെ ഈ സംശയം കേട്ടിട്ടു് എന്റെ മനസ്സു തുടിക്കുന്നു.

സഖിമാർ—ഭയപ്പെടേണ്ട, അതിസ്സേഫം അനിഷ്ടശങ്കയുടേ ഇടംകൊടുക്കുന്നതാണു്.

ശാർദ്ദൂഗ—നേരം പുലരുന്നു ; വേഗത്തിൽ പുറപ്പെടുക.

ശക—(ആശ്രമത്തിനു നേക്കു തിരിഞ്ഞുനിന്നു്) അച്ഛാ, ഇനി എന്നാണു് ഞാൻ തപോവനം കാണുക ?

കാശ്യ—കേട്ടുകൊണ്ടാലും.

നാലന്തം കലരും ധരയുടേ സുചിരം സാപത്യമേറിച്ചു നീ ഭുഷ്ണന്തന്നു പിറന്നിടും നിജസുതൻ വീരാഗ്രനായ് വാഴവേ താനേതുന്ന കുടുംബഭാരമവനിൽചേർത്തൊരു ഭർത്താവുമായ് വിശ്രാന്തിക്കതിശാന്തമാത്രമമതിൽപാക്കാൻ വരുംമേലിലും. ൨൦

ഗൌതമി—കുഞ്ഞേ, പുറപ്പെടാൻ അമാന്തം വരുന്നു : അച്ഛനെ പരിച്ചയയ്ക്കു അല്ലെങ്കിൽ ഇവർ ഓരോന്നു പറഞ്ഞു് ഇനിയും താമസിപ്പിക്കും ; അങ്ങുതന്നെ തിരിച്ചുപോകണം.

കാശ്യ—കുഞ്ഞേ, എന്റെ അനുഷ്ഠാനങ്ങൾക്കും തടസ്സം വരുന്നു.

ശക—(പിന്നെയും അച്ഛനെ ആലിംഗനം ചെയ്തിട്ടു്) അച്ഛാ, അച്ഛന്റെ ശരീരം ഇപ്പോൾതന്നെ തപസ്സുകൊണ്ടു് ക്ഷീണിച്ചിരിക്കുന്നു ; ഇനി എന്നെപ്പറ്റിയും ക്ലേശിക്കരുതേ.

കാശ്യ—(ദീർഘനിശ്വാസത്തോടുകൂടി)

മാലിന്നെത്തവസാനു ന്ദ ബാലേ, നീ ബലിപൊഴിച്ചുനീ വാരം ഞാനായ് മുളച്ചുതുടങ്ങുപാരാകണമാൻകാണുമ്പോൾ ? ൨൧

പോക—ക്ഷേമമായി യാത്രചെയ്യൂ.

(ശകന്തെയും കൂടെയുള്ളവരും പോയി)

സഖിമാർ—(ശകന്തളയുടെ പിന്നാലെ നോക്കീട്ട്) അയ്യോ കഷ്ടം! കഷ്ടം! വനനിരകൊണ്ടു ശകന്തളയെ കാണാൻ പാടില്ലാതായല്ലോ.

കാശ്യ—അനസ്യയേ, നിങ്ങളുടെ കൂട്ടുകാരി പിരിഞ്ഞുപോയി; വ്യസനം അടക്കി എൻറകൂടെ വരുവിൻ.

സഖിമാർ—അല്ലാ, ശകന്തള പോയതിനാൽ ശൂന്യമായതു പോലെ തോന്നുന്ന ഈ തപോവനത്തിലേയ്ക്ക് എങ്ങനെയാണു കടക്കുക?

കാശ്യ—സ്നേഹംകൊണ്ടു തോന്നുന്നതാണിതു്. (ആലോചനയോടു കൂടി ചുറ്റിനടന്നിട്ട്) ആവു! ശകന്തളയെ ഭർത്തൃഹൃദത്തിലേക്കു് അയച്ചു; ആശ്വാസമായി. എന്തെന്നാൽ—

കന്യയെന്നതു പരസ്വപമാണിത* -
ങ്ങിന്നു വേട്ടവനു വിട്ടയയ്ക്കയാൽ,
ഏറ്റ വസ്തു തിരികെക്കൊടുത്തപോ-
ലേററവും തെളിമപൂണ്ടിതെന്നനം.

൨൨

(എല്ലാവരും പോയി)

അഖ്യാം അങ്കം

(അനന്തരം രാജാവും വിദ്വേഷകനും ഇരുനൂറ് സംസാരിക്കുന്നമട്ടിൽ പ്രവേശിക്കുന്നു)

വിദ്വേഷകൻ—(ചെവിയേറത്തിട്ട്) തോഴർ സംഗീതശാലയ്ക്കു നേക്കു് ചെവിയോക്കണം; ഒരു നല്ല പാട്ടു കേൾക്കുന്നു; കണ്ണുത്തിന്റെ ശുദ്ധി കേമംതന്നെ. ഹംസചരിക നൈത്തിയാരമ്മ വണ്ണം സാധകം ചെയ്തയാണെന്നു തോന്നുന്നു.

രാജാവു്—മിണ്ടാതിരിക്ക, കേൾക്കട്ടെ.

അണിയ—(പാടുന്നു)

* അതു്=ആ. പരസ്വപ=കന്യക. കന്യയെന്നതു് (കന്യ എന്നു വസ്തു) എന്നു 'പരസ്വപം' എന്നും ഉള്ള നാമങ്ങൾ രണ്ടും നപുംസകമാകയാൽ 'അതു' എന്നു നപുംസകസമ്പുതാമംകൊണ്ടു നിർദ്ദേശം; കാശ്യപൻ പൊതുവേ കന്യകമാരുടെ നിലയെപ്പറ്റി പറയുന്നതായും പ്രകൃതകന്യക സ്വന്തപുത്രി അല്ലായ്മയാൽ അവളെമാത്രം ഉദ്ദേശിച്ചു് റിമാർക്കുചെയ്യുന്നതായും വ്യാഖ്യാനിക്കാം. 'അതു' എന്ന നപുംസകനിർദ്ദേശത്തിൽ അസ്വപരസമുള്ളപക്ഷം "കന്യയെന്നുടെ വസ്തുതന്നെയാം; വേട്ടവനെ വളർത്തി വിട്ടയയ്ക്കയാൽ" എന്നു പാഠം മാറ്റാം.

*പുതുമധുരസമൃദി ഭൃഗുമേീ നീ-
യതുവിധമന്നു പുണൻ ചുതവല്ലി,
ചതുര, നളിനീയിൽ ഭൂമിച്ചിടുന്നോ-
രിതുപൊഴുതോമ്മയിൽനിന്നു മാഞ്ഞുപോയോ?

രാജാവ്—അതുതന്നെ; പാട്ടിൽ രാഗം പ്രവഹിക്കുന്നു.

വിദ്വ—ആട്ടെ, പാട്ടിന്റെ താൽപര്യം മനസ്സിലായോ?

രാജാവ്—(പുഞ്ചിരിയിട്ട്) ഒരിക്കൽ ഇവളെ എനിക്കു വളരെ പശ്ചാത്തപ്യമായിരുന്നു. അതിനിപ്പോൾ വസുമതീദേവിയെ ഉഴന്നി മുളു പരകയാണു്; മാൾവ്യ, താൻ ചെന്നു ശകാരം കേമമായി എന്നു ഞാൻ പറഞ്ഞതായി ഹംസവദികയോടു പറയു.

വിദ്വ—സുപാമിയുടെ കല്പന (ഏഴന്നേറിയ്) അവിടെ ചെല്ലു ന്നോൾ വല്ല ശിപാർശയ്ക്കും വേണ്ടി നൈത്തിയാരമ്മ എന്റെ കടു മയ്ക്കു പിടികൂടിയായ്, അസ്സരസ്രീകളുടെ കൈവശത്തിൽ അകപ്പെട്ടു വീതരാഗൻ എന്നപോലെ എനിക്കു് എപ്പോഴാണു മോക്ഷം കിട്ടുക?

രാജാവ്—പോക, കൌശലത്തിൽ സംഗതി ധരിപ്പിച്ചുപോരു.

വിദ്വ—നിർവാഹമില്ലല്ലോ. (പോയി)

രാജാവ്—(വിചാരം) ഈ പാട്ടു കേട്ടിട്ടു് എന്താണെന്നിന്നു ഇഷ്ടജനവിരഹം ഇല്ലെങ്കിലും മനസ്സിനു ബലമായ വല്ലായ്മ തോന്നു നതു്? അഥവാ—

നല്ലോരാകൃതി കാങ്കിലും, മധുരമാം ഗീതസുപരം കേൾക്കിലും,
വല്ലാത്തുള്ളിൽ വികാരമൊന്നു സുഖിതന്മാർക്കും ജനിക്കുന്നതു്,
മുജ്ജന്മങ്ങളിലുള്ള വേഴു വെളിവായുൾബോധമില്ലാതെ താ-
നിശ്ജീവൻ നിജവാസനാബലവശാലോമ്മിക്കയാലാകണം. ൨

(മനോരാജ്യത്തിന്റെ മട്ടിൽ ഇരിക്കുന്നു)
(അനന്തരം കാഞ്ചുകേയൻ പ്രവേശിക്കുന്നു)

കാഞ്ചു—(തൊടവീർപ്പു വിട്ടു്) എന്റെ അവസ്ഥ ഇതുവിധമായല്ലോ.

അന്നിപ്പിരമ്പരമനയ്ക്കു ധികാരമുദ്ര-
യെന്നുള്ള ഭാവമൊടു ഞാനഴകിൽ ധരിച്ചേൻ;

* പാഠാന്തരം. പുതുമധു കളകാലളീഭൃ, മോഹി-
ച്ചതുപടി പുൽകിയ ചുതവല്ലിയേ നീ
ഇതുപൊഴുതു സരോജിനീനിവാസം
ചതുര, കൊതിച്ചു മറന്നുപോയിയെന്നോ ?

+ പിരമ്പുചുരൻവടി, കമ്പു്

കാഞ്ചു—കല്പനപോലെ. (പോയി)

രാജാവ്—(എഴുന്നേറിട്ട്) വേത്രവതി, അഗ്നിമോത്രശ്രദ്ധത്തിലേയ്ക്കു വഴികാണിക്ക !

പരാചാലിക—ഇങ്ങനെ എഴുന്നള്ളാം.

രാജാവ്—(ചുറ്റിനടന്ന് ; രാജപദവികളെ ക്ലേശങ്ങളെ സ്തംഭിച്ചിട്ട്)

എല്ലാ ജീവികൾക്കും തങ്ങളുടെ ആഗ്രഹം സാധിക്കുന്നതുവരെ മാത്രമേ ക്ലേശം ഉള്ളൂ. രാജാക്കന്മാർക്കുവെട്ടെ ആഗ്രഹം സാധിച്ചുകഴിഞ്ഞാലും സൈപരമില്ല.

ഔസുകൃത്തിനു ശാന്തിമാത്രമുള്ളവാം വാഴ്ത്തലിടം കിട്ടിയാൽ ; പിന്നെക്കിട്ടിയ വസ്തുവിന്റെ ഭരണക്ലേശം സഹിക്കേണ്ടതായ് ; രാജശ്രീ കടയെന്നപോലെ തനിയേ * ഭണ്ഡം വഹിക്കേണ്ടുകിൽ പ്രാജ്യശ്രാന്തിയെയാണു നൽകവതമോ ! വിശ്രാന്തിയേക്കാളുമേ.

ആകാശത്തിൽ (സ്തുതിപാഠനാർ) മഹാരാജാവിനു വിജയം !

നോമൻ—

തനതുസുഖവുമോക്കാതീ ജനത്തെത്തുണയ്ക്കാൻ
തുനിവതിലഥവാ നിൻവൃത്തിയിമ്മട്ടിലത്രേ,
അനിശമരിയൊരൂഷ്മാവേറു വൃക്ഷം ശിരസ്സിൽ
കനിവൊടു തണൽ നന്നായാശ്രിതക്കേകിടുന്നു.

9

അമാമൻ—

ശിക്ഷിക്ക നേർവഴി പിഴച്ചിടവേ, മുറയ്ക്ക
രക്ഷിക്ക, ശബ്ദകളടക്കുക എന്നമട്ടിൽ
ബന്ധപ്രവൃത്തികൾ നടത്തുകയങ്ങു നീ താൻ ;
ബന്ധങ്ങളോ വിഭവമങ്ങു ഭൂജിച്ചുകൊടുവു

വ

* ഭണ്ഡം—ഭരണികാരം ; കടക്കാൽ എന്നും. കൈവശപ്പെട്ട രാജ്യം മന്ത്രീമാരെ എല്ലിക്കാതെ തനിയെ ഭരിക്കയാണെങ്കിൽ രാജാവിനു സുഖാനുഭവത്തെക്കാൾ അധികം ക്ലേശമാണുണ്ടാകുന്നതു്. തനിയെ കടപിടിച്ചുകൊണ്ടു വെയിലത്തു നടക്കുന്നവനു വെയിൽ കൊള്ളാതെ കഴിയുമെങ്കിലും കടയുടെ ഭാരം ചുമക്കേണ്ട ജോലി അതിലധികമാണെന്നുപമ. 'നാതിശ്രമാപഥരണായ യഥാ ശ്രമായ' എന്നുള്ള മുഖപാഠമാണിവിടെ എടുത്തതു് ; ഇതാണു പ്രകൃതത്തിനു യോജിച്ചതു. എന്നാൽ പലേ മുഖപുസ്തകങ്ങളിലും 'നച ശ്രമായ' എന്ന പാഠം കാണുന്നു. ആ പാഠം എടുക്കുകയാണെങ്കിൽ,

ഏറിത്തന്ന യകരവാനുമതിയായേകാനമാകാ ശ്രമം
രാജ്യത്തിനില തൻകരത്തിലൊരുവൻ ചൂടും കടയ്ക്കൊപ്പമാം

എന്നു തലകീറിയുമാക്കാം.

രാജാവ്—നമുക്കു മനസ്സിലു വല്ലായ്മ തീന്നു; ഉന്മേഷമായി,
(ചുറ്റിനടക്കുന്നു)

ദാരുപാ—ഇതാ അഗ്നിഹോത്രഗൃഹം പുതുതായി അടിച്ചു
തളിച്ചു വൃത്തിയാക്കിയിട്ടിരിക്കുന്നു; അടുത്തുതന്നെ ഹോമധേനുവു
മുണ്ടു്. ഇറയത്തേയ്ക്കു് എഴുന്നള്ളാം.

രാജാവു്—(കയറി പരിചരിക്കയ്ക്കേ തോളിൽ താങ്ങിനിന്നിട്ടു്) വേരു
വതീ, എന്തുദേശിച്ചായിരിക്കും കാശ്യപഭഗവാൻ മഹർഷിമാർ
ഇങ്ങോട്ടു പറഞ്ഞതു്?

വിപ്ലുത്താൽ വ്രതികൾക്കു വല്ലവിധവും വന്നോ തപോഭൂഷണാ
ചെന്നാക്കിലുമാശ്രമത്തിലമരം പ്രാണിക്കു മാലേകിയോ?

ഇന്നെൻ ഭൃഷ്യതശക്തികൊണ്ടു വിളവുണ്ടാകായ്ക്കയോ വള്ളികൾ-
ക്കെന്നോരോന്നുമിച്ഛുതീർച്ചയറിയാത്തതരക്കഴക്കുണ്ടാത്താൻ. ന്

ദാരു—സുചരിതത്തെ അഭിനന്ദിക്കുന്ന ജ്ഞികൾ തിരുമേനി
യോടു സന്തോഷമറിയിക്കാൻ വന്നതായിരിക്കുമെന്നാണു് അടിയന്ത
തോന്നുന്നതു്.

(അനന്തരം ശകന്തളയെ മുമ്പിൽ നടത്തിക്കൊണ്ടു് ഹൈന്ദവിയും, കണ്ണപരിഷ്ക
ന്മാരും, അവരെകൂട്ടിക്കൊണ്ടു മുമ്പിലായിട്ടു പുരോഹിതനും
കാഞ്ചുകേയനും പ്രവേശിക്കുന്നു).

കഞ്ചു—ഭവാന്മാർ ഇതിലെ എഴുന്നള്ളാം.

ശാർണ്ഡ—ശാരദപത്,

മന്നൻ ധന്വനിവൻ സ്വധർമ്മപരനാണെന്നുള്ളതോ സമ്മതം;
മന്നിൽപിന്നിഹ നീചർപോലുമവഥംതന്നിൽ പ്രവർത്തിച്ചിടാ;
എന്നാലും വിജനത്തിൽവാണിതുവരെശ്ശീലിച്ചൊരൻ ദൃഷ്ടിയിൽ
തോന്നുന്നു ജനസംകലം ഹൃപകലംതീജപാലയിൽപെട്ടുപോൽ. ൧൦

ശാരദപത്ൻ—ഈ രാജധാനിയിൽ പ്രവേശിച്ചപ്പോൾ അങ്ങേ
യ്ക്കു് ഇങ്ങനെ തോന്നിയതു ശരിതന്നെ. ഞാനും—

അഭ്യക്തനെയഭിഷിക്തൻ,

ശുചിയശുചിയെ, ആഞ്ഞനിദ്രനെ വിബുധൻ,

ബലനെ മുക്തനുമതുപോ-

ലിവിടെസ്സുഖിയാം ജനത്തെയോക്കുന്നേൻ. ൧൧

ശക—(നിമിത്തസൂചനം നടിച്ചിട്ടു്) കഷ്ടന! എന്താണു് എന്റെ
വലതുകണ്ണ തുടിക്കുന്നതു് ?

ഗൌതമ—കണ്ടേത, അമംഗലം നീങ്ങട്ടെ; ഭർത്തൃകലദേവത
ന്മാർ നിനക്കു ശ്രേയസ്സുരുളും. (ഏല്പാവരം ചുറ്റിക്കടന്നു)

പുരോഹിതൻ—(രാജാവിനെ ചൂണ്ടിക്കാണിച്ചിട്ട്) അല്ലയോ താപ
സന്മാരേ, ധണ്ണാശ്രമരക്ഷിതാവായ മഹാരാജാവിതാ മുൻകൂട്ടിത്ത
ന്നെ എഴുന്നേറ്റു നിങ്ങളെക്കാത്തുനിൽക്കുന്നു; ചെന്നു കാണുവിൻ!

ശാർണ്ഠ്യ—ഘോ മഹാബ്രാഹ്മണാ, ഇതു് അഭിനന്ദിക്കേണ്ടതു
തന്നെ; എന്നാൽ തെങ്ങളിതു സാധാരണയായിട്ടേ വിചാരിക്കുന്നുള്ളു.
എന്തെന്നാൽ—

മരങ്ങൾ കായേറു കനിഞ്ഞു ചാഞ്ഞിടും;
ധരിച്ചു നീരം ജലങ്ങൾ തുങ്ങിടും;
ശിരസ്സുസത്തർക്കയരാ സമൃദ്ധിയാൽ;
പരോപകാരിക്കിതു ജന്മസിദ്ധമാം. ൧൨

പദാര—തിരുമേനി, മഹഷിമാരുടെ മുഖഭാവം തെളിഞ്ഞിട്ടു
ണ്ടു്. കായ്സിദ്ധിയിൽ അവർക്കു വിശ്വാസമുണ്ടെന്നു തോന്നുന്നു.

രാജാവു്—(ശകന്തളയെ യോക്കീട്ടു്) ഏ!
ആരിവൾ മുട്ടുപടത്താ-
ലേറെതെളിയാത്ത ഗാത്രകാന്തിയൊടേ
മാമുനിമാരുടെ നടുവിൽ
കാമിനി തളിർപോലെ വെള്ളിലയ്ക്കുള്ളിൽ. ൧൩

പദാര—കൈതുകം കടന്നാകുമിട്ടിട്ടു് ഒന്നും ഉഴുതിക്കാൻ അടി
യൻറെ മനസ്സിനു ശക്തിയില്ല; ഇവളുടെ ആകൃതി നന്നായിരിക്കുന്നു
എന്നുമാത്രം അറിയിക്കാം.

രാജാവു്—ഇരിക്കട്ടെ, പരകളത്രത്തെ നോക്കിക്കൂട്ടല്ലോ.
ശക—(മാറിൽ കൈവച്ചിട്ടു വിചാരം) മനസ്സേ, നീ എന്തിനു വിഴ
യ്ക്കുന്നു! ആയുപുത്രൻറെ ഉള്ളിലുള്ള തറിഞ്ഞിട്ടു് അധൈര്യപ്പെടുക.
പുരോ—(മമ്പോട്ടു ചെന്നിട്ടു്) ഈ തപസ്യകളെ വിധിപ്രകാരം
സൽക്കരിച്ചിരിക്കുന്നു; ഇവർ തങ്ങളുടെ ഉപാല്പായൻറെ സന്ദേശം
കൊണ്ടു വന്നിരിക്കുമാണു്; അതിവിടെ കേൾക്കണം.

രാജാവു്—കാണിരിക്കുന്നു.
സ്രഷ്ടികൾ—(കൈ ഉയർത്തിയിട്ടു്) രാജാവിനു വിജയം!
രാജാവു്—എല്ലാവരേയും ഞാൻ അഭിവാദനം ചെയ്യുന്നു.
സ്രഷ്ടികൾ—നല്ലതു വരട്ടെ!

രാജാവ്—മഹഷിമാക്കു തപസ്സു നിർവ്വഹിച്ചുവെന്ന് നടക്കുന്ന
ണ്ടല്ലോ ?

ഈശികൾ—കാതീടവേ ഭവാനു ധർമ്മം—
കൃത്യങ്ങൾക്കെന്തു വിഷ്ണുമാം?
കതിയ്ക്കുമോ ക്രമിതട്ടു
കതിരോൻ കാന്തി ചിന്തവെ.

൧൪

രാജാവ്—എനിക്കു രാജാവെന്നുള്ള പേർ ഇപ്പോൾ അത്ഭവ
ത്തായി. ആകട്ടെ, കാശ്യപഭഗവാൻ ലോകാനുഗ്രഹത്തിനുവേണ്ടി
സുഖമായിരിക്കുന്നല്ലോ.

ശാർങ്ഗ—തപസ്സിലിയുള്ളവർക്കു ക്ഷേമം സ്വായീനമാണ
ല്ലോ; അദ്ദേഹം കശ്യപപുത്രപുത്രനും അങ്ങേ ഗ്രഹിപ്പിക്കുന്നു—

രാജാവ്—ഭഗവാന്റെ കല്പന എന്താണു്;

ശാർങ്ഗ—എന്റെ പുത്രിയെ അങ്ങു് അന്യോന്യസമയപ്ര
കാരം പരിഗ്രഹിച്ചതു നിങ്ങളുടെ രണ്ടാളുടേയും പേരിൽ ഉള്ള വാത്സ
ല്യത്താൽ ഞാൻ അനുവദിച്ചിരിക്കുന്നു. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ—

പുരസ്സരൻ യോഗ്യരിൽ നീ; ശരീരിയാം
പുരസ്ക്രിയയ്ക്കൊത്തവളിശ്ശകന്തള;
പൊരുത്തമൊപ്പിച്ചിണവേക്കയാൽ, ചിരം
പൊരുത്തതാമ * പ്പഴി തീർത്തു പത്മജൻ.

൧൫

അതിനാൽ ഇപ്പോൾ ഗഭീണിയായ ഇവളെ സഹധർമ്മചരണ
ത്തിനായി ഭവാനു സ്വീകരിക്കണം.

ഭഗവത—ആർക്കു, എനിക്കു ചിലതു പറഞ്ഞാൽ കൊള്ളാമെ
ന്നുണ്ടു്; പക്ഷേ അതിനവകാശം കാണുന്നില്ല.

എങ്ങനെയെന്നാൽ—

ചിന്തിച്ചതില്ലിവൾ മരുകക്കളെ, അങ്ങമൊട്ടു
ചോദിച്ചതില്ല വധുബന്ധുജനാനുവാദേ;
ബോധിച്ചുപോലിരുവർ നിങ്ങളുൾ രഹസ്യമായി—
സ്സാധിച്ച സംഗതിയിലൊരൊടെവന്നു ചോദ്യം?

൧൧൧

ശക—(വീചാരം) ആർക്കുപുത്രൻ എന്തുപറയുമോ?

* പ്രായേണ വധുബന്ധുജനാനുവാദേ യോഗണിവാശരില്ലെന്നു ബ്രഹ്മവിനാശ
അപവാദം ശകന്തളാദിപുരാണങ്ങളുടെ യോഗത്താൽത്തീന്നു എന്നർത്ഥം.

രാജാവ്—ഇതെന്താണു പ്രസംഗിച്ചത്?

ശക—(വിചാരം) ഇതു വാക്കു തീ കോരിയിടുന്നല്ലോ.

ശാർണ്ഠ്യ—എന്താണെന്നോ? ലോകതന്ത്രത്തിൽ നിങ്ങളുടെ നന്നായല്ലയോ അധികം പരിജ്ഞാനം?

സതിയെങ്കിലും പിശുഗ്രഹത്തിൽ വാഴുകിൽ

പതിയുള്ള മക്കയെ ജനം പഴിച്ചിടും

അതിനാൽ സ്വബന്ധുജനമങ്ങു പെണ്ണിനെ-

പ്പതിയോടു ചേർത്തിടുമവൻ * തൃജിക്കിലും. ൧൭

രാജാവ്—അല്ല, ഈ സ്ത്രീയെ ഞാൻ വിവാഹം ചെയ്തിട്ടുണ്ടെന്നോ!

ശക—(വിചാരത്തോടെ വിചാരം) ഏദയമേ, നിന്റെ ആശങ്ക രഹിതമായി.

ശാർണ്ഠ്യ—വീഴ്ചവന്നതു നിനക്കൊരീർച്ചയോ!

പുറമോ x കൂശരിൽ, മുഷ്കതന്നെയോ?

രാജാവ്—ഇതെന്താണു ഇല്ലാത്തതുണ്ടെന്നു സങ്കല്പിച്ചു ചാറ്റം ചെയ്യുന്നത്?

ശാർണ്ഠ്യ—വായു മീവകവികാരമൊക്കവേ

മിക്കവാറുമധികാരമത്തരിൽ. ൧൮

രാജാവ്—എനിക്കു നല്ല ശകാരം കിട്ടി.

ഗൗതമ—(ശകന്തളയോടു) കുഞ്ഞേ, ക്ഷണനേരം ലജ്ജിക്കാതിരിക്ക. നിന്റെ ഈ മുടുപടം ഞാൻ മാറാം; ഭർത്താവു നിന്നെക്കണ്ടറിയാട്ടെ.

(അങ്ങനെ ചെയ്യുന്നു)

രാജാവ്—(ശകന്തളയെ സൂക്ഷിച്ചുനോക്കി വിചാരം)

* 'കുടുങ്കുഴിയാപി' എന്നു മൂലം. 'പ്രിയാപ്രിയാപി' എന്നുള്ള പാഠമായാൽ "അതിനാൽ പ്രിയാപ്രിയവിചാരമെന്നിയേ പതിയോടണയ്ക്കുമവളെ സ്വബന്ധുവർ" എന്നു രജകീമയാവാം.

x കൂശർ=സ്വത്തും പൌരഷവുമില്ലാത്തവരായ തപസവികൾ.

(1) താൻ ചെയ്തപോയ തെറ്റു വെളിപ്പെടുത്തിയുള്ള അസഹനതയോ?

(2) പാവപ്പെട്ട മഹർഷിമാരെ എന്തിനു ഗണിക്കുന്നുവെന്നുള്ളഭാവമോ?

(3) തനിക്കു തോന്നിയതു ചെയ്യാമെന്നുള്ള അധികാരമോ ഇതിലേതാണു പ്പോൾ അങ്ങേയ്ക്കു? എന്നു ചോദ്യം.

വടിവിന്ദവു തട്ടാതീവിധം വന്നുചേന്നോ -
തടലിതു തനതാനോ അല്ലയോ എന്ന കില്ലാൽ,
ഹിമഭരിതമുഷസ്സിൽ കന്ദമാനോരുവണിൻ-
സമതയൊടവശൻ ഞാൻ തള്ളുവാൻ കൊള്ളുവാനും.

(ആലോചിച്ചുകൊണ്ടു നിൽക്കുന്നു)

പരിജനങ്ങൾ—(തങ്ങളിൽ സ്വകാർമ്മായിട്ട്) തിരുമനസ്സിലേയ്ക്കു
ധർമ്മാശ്രയം കേമംതന്നെ ; ഇത്രയും രൂപമുണ്ടുള്ള ഒരു സ്രീരത്ന
താനേ വന്നുചേന്നാൽ മറ്റാരെങ്കിലും നോക്കിക്കൊണ്ടു മട്ടിട്ടു
നിൽക്കുമോ ?

ശാർണ്ണ്യം—രാജാവേ, എന്താണു മിണ്ടാതെ നില്ക്കുന്നത് ?

രാജാവു്—അല്ലേ തപോധന, ആലോചിച്ചു നോക്കിട്ടു
ഞാൻ ഈ സ്രീയെ സ്വീകരിച്ചതായി ഓർക്കുന്നില്ല. പിന്നെ എങ്ങ
നെയാണു് സ്പഷ്ടമായ ഗർഭലക്ഷണമുള്ള ഇവളെ പരദാരപ്രവേശനം
കൂടാതെ പരിഗ്രഹിക്കുന്നത് ?

ശുക—(വിചാരം) ഹൃദയമേ, വിവാഹസംഗതിതന്നെ ഇവിടെ
തർക്കത്തിലായിരിക്കുന്നു ; ഇനി എന്തിനാണു നിനക്കു് അങ്ങേ അർ
കടന്നുള്ള മോഹങ്ങൾ ?

ശാർണ്ണ്യം—എന്നാൽ വേണ്ട—

ഭാവികുവേണ്ടിയതിനേ മുറ കന്യയാളിൽ
കൈവച്ചു വീഴ്ത്തു വകവെച്ചു മുനീന്ദ്രനോടു്
മോഷ്ടിച്ചു വസ്തു വിരവോടു വിളിച്ചിണക്കി
മോഷ്ടിച്ചു പുരുഷനു താനിവനേകിയല്ലോ.

ശാരദ—ശാർണ്ണ്യരവ, താനിനി മതിയാക്ക ! ശകന്തയ്ക്കു
ഞങ്ങൾ പറയേണ്ടതു പറഞ്ഞു ; യോഗ്യനായ ഇദ്ദേഹത്തിന്റെ
ഉത്തരം ഇങ്ങനെയാണു്. അടയാളവാക്കു വല്ലതുമുണ്ടെങ്കിൽ കേൾ
പ്പിക്ക.

ശുക—(വിചാരം) അങ്ങനെ ഒക്കെ ഇരുന്ന അനന്തരാഗം ഇത്ര
ത്തോളം ഭേദപ്പെട്ട നിലയിൽ ഇനി ഓർമ്മിപ്പിച്ചിട്ടു് എന്താണു
ഫലം ? ആത്മശോചനത്തിനുള്ള തുനിവാണിതു്. (വെളിച്ചമായിട്ടു്
ആശ്ചര്യപൂർവ്വം (പാതിക്കുതിരുന്നിട്ടു്) വിവാഹകാര്യം തർക്കപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന
സ്ഥിതിക്കു് ഇതല്ലല്ലോ സംബോധനത്തിന്റെ മുറ. പെരുമാ
ണനു് ആശ്രമത്തിൽവെച്ചു് പച്ചപ്പാവമായ ഇത്രേയുള്ളവളെ കള

സ്വത്വം ചെയ്തു ചതിച്ചിട്ട് ഈ മാതിരിവാക്കു പറഞ്ഞത് ഇപ്പോൾ നിരസിക്കുന്നത് അങ്ങേയ്ക്ക് യുക്തംതന്നെ.

രാജാവ്—(ചെയിപൊത്തിക്കൊണ്ട്) ശാന്തം പാപം!!

തന്നപ്പഴിച്ചു തനിയേ തുനിയുന്നതെന്തി-
ന്നിന്നിജ്ജനത്തിനുമധോഗതി നൽകുവാൻ നീ?

ഏറെത്തഴച്ചു പുഴുതാൻ സ്വയമേ കലങ്ങി-
ത്തീരത്തിലെത്തരു * പുഴുക്കുവതെന്നപോലെ. ൨൧

ശകു—അങ്ങിപ്പറയുന്നത് പരമാർത്ഥമായിട്ടുതന്നെ എന്നെ പരപരിഗ്രഹം എന്നു ശങ്കിച്ചിട്ടാണെങ്കിൽ ഈ അഭിജ്ഞാനംകൊണ്ടു അങ്ങേ സംശയാതീക്കാം.

രാജാവ്—ഉത്തമപക്ഷം തന്നെ.

ശകു—(മോതിരംവിരൽ തപ്പിട്ട്) അയ്യോ കുഷ്ഠം! കുഷ്ഠം! എന്റെ വിരലിൽ മോതിരം കാണുന്നില്ലല്ലോ.

(വിഷാദിച്ചു ഗൗരമിയുടെ മുഖത്തു നോക്കുന്നു)

ഗൗരത—ശക്രാവതാരത്തിൽവെച്ചു് ശചീതീർത്ഥത്തെ വന്ദിച്ച സമയം മോതിരം നിന്റെ വിരലിൽനിന്നു് ഉഴരിപ്പോയതായിരിക്കണം.

രാജാവ്—(മന്ദോസത്തോടുകൂടി) ഇതാണു് സ്രീകർക്കു കണക്കിനത്തരം തോന്നിക്കൊള്ളമെന്നു പറയാറുള്ളതു്.

ശകു—ഇതു് എന്റെ ദുർവിധിമാഹാത്മ്യമാണു്. വേറെ ഒന്നു പറയാം—

രാജാവ്—ഇനി കേൾക്കണമെന്നായി; ആകട്ടെ, അതു് ആവാം.

ശകു—അന്നൊരുദിവസം ആറുവഞ്ചിക്കെട്ടിലിരിക്കുമ്പോൾ താമരയിലയിൽ വച്ചിരുന്ന വെള്ളം അങ്ങേയുടെ കൈയിലായിരുന്നു.

ശകു—കേൾക്കട്ടെ—

ശകു—അപ്പോൾ ഞാൻ പുത്രനെപ്പോലെ ഭാവിച്ചുവന്ന ഭീഷാപാംഗൻ എന്ന മാൻകുട്ടി അടുത്തുവന്നു. അങ്ങു കരുണതോന്നിട്ടു് ആദ്യം ഈ മാൻകുട്ടി കുടിക്കട്ടേ എന്നു പറഞ്ഞു വെള്ളം അതിന്റെ നേരേ കാണിച്ചു. പരിചയം പോരാഞ്ഞതിനാൽ അങ്ങേ കൈയിൽനിന്നു് അതു വെള്ളം കുടിച്ചില്ല. പിന്നീടു് ആ

പുഴുക്കുക്കുണ്ടിതുരന്നു വീഴിക്കുക.

വെള്ളംതന്നെ ഞാൻ വാങ്ങിക്കാണിച്ചപ്പോൾ അതു കടിച്ചു. അപ്പോൾ അങ്ങ് “ എല്ലാവർക്കും അവരവരുടെ കൂട്ടുകാരിൽ വിശ്വാസമുണ്ട് ; രണ്ടാളും വനവാസികളാണല്ലോ ” എന്നു പറഞ്ഞു എന്നെ പരിഹസിച്ചു.

രാജാവ്—തങ്ങളുടെ കാര്യം കാണാൻ വേണ്ടി സ്രീകൾ ഈ വിധം ഭംഗിയായി കെട്ടിച്ചമച്ചു പറയുന്നതു കേട്ടു വിഷയാസക്തന്മാർ അകപ്പെട്ടുപോകുന്നു.

ഗൌതമ—മഹാനഭാവനായ അങ്ങ് ഇങ്ങനെ പറയുന്നതു യുക്തമല്ല ; തപോവനത്തിൽ വളന്ന് ഇവർ വഞ്ചനമാറ്റം അറിഞ്ഞിട്ടില്ല.

രാജാവ്—അല്ലയോ വൃദ്ധതാപസി,
വായുവും സ്വതന്ത്രയൊരുനിറം ജഡജന്തുവിൻസ്രീ-
വർഗ്ഗത്തിലും ; മനുജ്ജാതിയിലെത്രവേണ്ട !
മറ്റുള്ള പക്ഷികൾ മുഖാന്തരമായി മുട്ട
മുറുവരയ്ക്കു കയിലിൻപിട പോററിടുന്നു. ൨൨

ശക—(കോപത്തോടെ) അനായ്ക്ക, ശേഷംപേരും അങ്ങയെപ്പോലെയെന്നാണു് അങ്ങേയ്ക്കു ഭാവം ; പുല്ലുകൊണ്ടു മറഞ്ഞ കിണറുപോലെ ധർമ്മമുട്ടയിട്ടു മുറുകിയ അങ്ങുടെ മട്ടു മററാറെങ്കിലും കാട്ടുമോ ?

രാജാവ്—(വിചാരം) ഇവളുടെ ഈ കോപഭാവം എനിക്കു സന്ദേഹം ജനിപ്പിക്കത്തക്കവിധം നിവ്യാജമായിരിക്കുന്നു.

നിഷ്കുണ്ടകൻ നിദ്രതമായിനടന്ന വേഴ്ച
കൈക്കൊണ്ടിടാതെയിവനിങ്ങു മറുത്തിടുമ്പോൾ
* ഉൾക്കൊണ്ടു കോപമിവളങ്ങു ചുളിച്ചു ചില്ലി
ചൊൽക്കൊണ്ടു ചൂതശരചാപമൊടിച്ചിടുന്നോ ? ൨൩

(വെളിവാഴിട്ടു്) ഭദ്രേ, ദുഷ്ട്വന്തന്റെ ചരിതം പ്രസിദ്ധമാണു് ; ഇതുമാത്രം കേട്ടിട്ടില്ല.

ശക—കൊള്ളാം ! ആകെക്കൂടെ എന്നെ താന്തോന്നി ആക്കിത്തീർത്തു ; അല്ലേ ? മുഖത്തിൽ തേനും മനസ്സിൽ വിഷവും വച്ചുകൊ

* മന്മഥൻ ചതിചെയ്തയാൽ കോപിച്ചു് അവന്റെ അന്ധകംഗത്തിനു ഇടിയുന്നോ എന്നുപ്രേക്ഷ. ചില്ലിതന്നെ മന്മഥചാപം.

ജീരിക്കുന്ന ഈയാളുടെ പിടിയിൽ പൂരവംശത്തിലുള്ള വിശ്വാസം കൊണ്ട്, ഞാൻ അപ്സെട്ടുപോയല്ലോ.

(വസ്ത്രത്തിന്റെ തൂണുകൊണ്ടു മുഖം മറച്ചു കരയുന്നു)

ശാർദ്ദൂഗ്—സ്വയംകൃതമായ ചാപല്യം ഇങ്ങനെയൊണ് തിരിഞ്ഞടിക്കുന്നതു്.

അതിനാലെതുമാചരിക്ക സൂക്ഷി-

ച്ചതിലും പിന്നെ രഹസ്സിലുള്ള വേഴ്ച ;

സ്ഥിതിയൊന്നുമറിഞ്ഞിടാതെ ചെയ്താ-

ലിതുപോൽ ബന്ധുത ബലവൈരമാകും.

൨൪

രാജാവു്—ഈ സ്ത്രീയുടെ വാക്കുമാത്രം വിശ്വസിച്ചു നമ്മെ എന്തിനാണിങ്ങനെ സ്തബ്ധമായി ഭവിക്കുന്നതു് ?

ശാര—(രാജാവിനെ നോക്കി അസഹ്യഭാവത്തോടെ) കേട്ടില്ലേ കീഴ്മേലാക്കിപ്പറയുന്നതു്.

പാരിൽ പിറന്നതു മുതൽ ചതിയെന്നതുളളിൽ

കോത്തൊരാൾ പറവതൊക്കയും പ്രമാണം;

നേരമ്പുരയി വില്പസട്ടെ പഠിത്തമെന്ന

പേരുംപറഞ്ഞു പറവഞ്ചനയഭ്യസിപ്പോർ.

൨൫

രാജാവു്—ഘേ നേരമ്പു, ഇതു സമ്മതിച്ചു. എന്താണു പിന്നെ ഇവളെ ചതിച്ചിട്ടു് എനിക്കു കിട്ടാനുള്ളതു് ?

ശാർദ്ദൂഗ്—അധോഗതി.

രാജാവു്—ഐശ്വരന്മാർ അധോഗതി ആഗ്രഹിക്കുന്നു എന്നതു വിശ്വസിക്കത്തക്കതല്ല.

ശാ—ശാർദ്ദൂഗരവ! എന്തിനു തക്കിക്കുന്നു ? ഗുരുവിന്റെ കല്പന അനുഷ്ഠിച്ചു. നമുക്കു പോകാം.

ശാർദ്ദൂഗ്—രാജാവേ !

ഇക്കന്യ നീ വേട്ടൊരു പത്നിയത്രേ:

കൈക്കൊൾകതാൻ തള്ളുകതാൻ യഥേഷ്ടം;

പാണിഗ്രഹംചെയ്തു പരിഗ്രഹിച്ചു

പെണ്ണിന്റെ മേലേതിനു കോയ്മയില്ല ?

൨൩

ഗൌതമി, മുന്വേ നടക്ക !

(പുറപ്പെടുന്നു)

ശക—ഇതു ധൃത്തൻ എന്നെ വഞ്ചിച്ചു ; നിങ്ങളും ഉപേക്ഷിച്ചു പോകുന്നോ ? (പിന്നാലെ പുറപ്പെടുന്നു)

ഗൌതമ—(തീനിട്ട്) വസു ശാർണ്ഠ്യരവ, ശകന്തള വിലപിച്ചും കൊണ്ട് നമ്മുടെ പിന്നാലെവരുന്നു. തേന്താവു കൈക്കൊള്ളാതെ പാരുഷ്യം ഭാവിക്കുന്ന സ്ഥിതിക്ക് എന്റെ മകൾ എന്തു ചെയ്യും ?

ശാർണ്ഠ്യ—(കോപത്തോടെ തിരിഞ്ഞുനിന്നിട്ട്) ആ ധാ ! ദോഷം മാത്രം കണ്ടുകൊണ്ട് നീ സപാതന്ത്ര്യം പ്രവർത്തിക്കുന്നോ ?
(ശകന്തള ചേടിച്ചു വിരജ്ജുന്നു)

ശാർണ്ഠ്യ—

ക്ഷിതിപൻ കഥിച്ചതു കണക്കുതന്നെ നിൻ-
സ്ഥിതിയെങ്കിലെന്തിനു പിതാവിനിന്നു നീ ?
സതിയെന്നുതന്നെ നിജബോധമെങ്കിലോ
ക്ഷതിയെന്നു ഭർത്തൃഗൃഹദാസ്യമേല്ക്കിലും ?

൨൭

അതുകൊണ്ട് നിൽക്ക, ഞങ്ങൾ പോകുന്നു.

രാജാവ്—അല്ലയോ താപസ, എന്തിനാണിവളെ ചതിക്കുന്നത് ?

കുമ്പമേ ശിശിരാംശു വിടുത്തിട്ടു;
കമലമേ ദിനനാഥൻമക്കുനെ,
പരപരിഗ്രഹബന്ധമശേഷവും
പരിഹരിപ്പവരാണു ജിതേന്ദ്രിയർ.

൨൮

ശാർണ്ഠ്യ—രാജാവേ, മറ്റൊന്നിലുള്ള ആവേശംകൊണ്ട് മുമ്പു നടന്ന സംഗതി അങ്ങേക്കു മറക്കാമെങ്കിൽ അങ്ങു് അധർമ്മഭീരുവായ ഞങ്ങളനെ ?

രാജാവ്—ഇതിൽ ഇരുലാഘവം ഞാൻ ഭവാനോടുതന്നെ ചോദിക്കുന്നു.

മറക്കുകയാ ഞാൻ, ഇവൾ കൈതവം ചമ-
ച്ചുരയ്ക്കുകയോ എന്ന വിശങ്കയിങ്കൽ, ഞാൻ,
പരിഗ്രഹിച്ചുള്ളവളെ തൃജിക്കണോ ?
പരാംഗനാസംഗകളങ്കമേൽക്കണോ ?

൨൯

പുരോഹിതൻ—(വിചാരിച്ചിട്ട്) എന്നാൽ ഇങ്ങനെ ചെയ്യൂ.

രാജാവ്—അങ്ങിനെച്ചെയ്യാം.

പുരോഹി—ഈ സ്രീ പ്രസവിക്കുന്നതുവരെ എന്റെ ഭവനത്തിൽ താമസിക്കട്ടെ. എന്തുകൊണ്ടെന്നാൽ അങ്ങേയ്ക്ക് ആദ്യം ഉണ്ടാകുന്ന പുത്രൻ ചക്രവർത്തിയായിത്തീരുമെന്നു * മഹർഷിമാർ അനുഗ്രഹിച്ചിട്ടുണ്ട്. ഈ കണപചുരിയ്ക്കു പിറക്കുന്ന കുട്ടിക്ക് ആലക്ഷണങ്ങൾ കണ്ടാൽ ഇവളെ സൽക്കരിച്ച് അന്തഃപുരത്തിൽ പ്രവേശിപ്പിക്കാം; മറിയായാലോ ഇവൾ പിതൃഗൃഹത്തിലേക്കു മടങ്ങണമെന്നതു പറയേണ്ടതില്ലല്ലോ.

രാജാവ്—പുരോഹിതന്റെ അഭിപ്രായംപോലെ.

പുരോഹി—കുട്ടി, എന്റെ കൂടെ വരൂ.

ശക—ഭൂമിദേവി, ഏനിക്കിടം തരണേ!

(കരഞ്ഞുകൊണ്ടു പുറപ്പെടുന്നു)

(പുരോഹിതന്റെ പിന്നാലെ ശകന്തളയും, ഗൌതമിയെ മുമ്പിൽ നടത്തിക്കൊണ്ടു തപസപിങ്കളും പോയി)

(രാജാവു ശാപമോഹിതനായിട്ടു ശകന്തളയുടെ സംഗതിതന്നെ അലോചിക്കുന്നു)

അണിയറയിൽ—ആശ്ചര്യം! ആശ്ചര്യം!

രാജാവ്—(കേട്ടിട്ട്) ഇതെന്തായിരിക്കും?

പുരോ—(പ്രവേശിച്ചു് വിസ്മയത്തോടുകൂടി) അതുകുതമാണു നടന്നതു്?

രാജാവ്—എന്താണു്!

പുരോ—മഹാരാജാവേ, കണപശിഷ്യർ പിരിഞ്ഞു ഉടനെ—

അവശതയൊടു കൈയ്യൊ ചൊക്കി മേല്ലോട്ടു നോക്കീ-

ട്ടവൾ നിജ വിധിദോഷം തന്നെ ചൊല്ലിക്കരഞ്ഞാൾ.

രാജാവ്—എന്നിട്ടോ!

പുരോ—

യുവതിവടിവു തേജസ്സുപുരസ്കീർത്ഥമാന്നി-

ട്ടവളെയടനൈടുത്തുകൊണ്ടു വാനത്തുമേറി.

നൃപ

(എല്ലാവരും വിസ്മയിക്കുന്നു)

രാജാവ്—ആ കാര്യം മുന്പുതന്നെ തള്ളിക്കളഞ്ഞല്ലോ. ഇനി

വെറും ഉഴുന്മാർക്കു എന്തിനു്? ഭവാൻ പോയി വിശ്രമിക്കുക.

പുരോ—വിജയം! (പോയി)

* തനിക്കുചേർന്ന തനയൻ ജനിക്കും ചക്രവർത്തിയാവു് 1-11 എന്നു മാനിനെക്കല്ലൊതെ വിലക്കിയ വൈഖാനസന്ദർഭം. ശിഷ്യന്മാരുടേയും ആശിസ്സു് നോക്കുക.

രാജാവു്—വേത്രവതി, എനിക്കു ശ്രമമായിരിക്കുന്നു ; ശയനം
ശ്രമത്തിലേക്കു പോകട്ടെ; വഴികാണിക്ക!

ദേശാലിക—ഇതാ എഴുന്നള്ളണം. (പുറപ്പെടുന്നു)

രാജാവു്—(പുറംനിന്നു കിട്ടിയ വിചാരം)

നിനവില്ല നിരാകൃതയാം—
മനികന്യയെ വേട്ടതായെന്നിക്കൊട്ടും;
എങ്കിലുമുള്ള ചടുമ്പോൾ
ശങ്ക മറിച്ചും ജനിപ്പതുണ്ടല്ലം. ൩൨
(എല്ലാവരും പോയി)

അനന്തം അങ്കം

പ്രവേശകം

(അനന്തം രാജസ്യാലനായ നഗരാധികാരിയും കൈ പിൻപോട്ടു കെട്ടിയ
പുളിയെ കൂട്ടിക്കൊണ്ടു രണ്ടു ശിപായിമാരും പ്രവേശിക്കുന്നു).

ശിപായിമാർ—(പുളിയെ ടുടിച്ചിട്ടു്) എടാ കള്ളാ, പഠി മഹാ
രാജാവുതിരുമനസ്സിലെ തിരുനാമം കൊത്തിയിട്ടുള്ള ഈ കല്ലുവച്ചു
തിരുവാഴി നിനക്കു് എവിടെനിന്നു കിട്ടി.

പുളി—(ഭയഭാവത്തോടെ) ദേവുണ്ടാകണേ! പൊന്നേമാന്മാരേ,
ഞാൻ ഈ തൊഴിലുകാരനല്ല.

ഒന്നാം ശിപായി—പിന്നെ ആഡ്യബ്രാഹ്മണനെന്നുവെച്ചു
തിരുമനസ്സുകൊണ്ടു നിനക്കു ഭാനം തന്നോ?

പുളി—ഏമാനന്മാരേ കേൾക്കണേ! ഞാൻ ശക്രാവതാര
ത്തിൽ താമസിക്കുന്ന ഒരു മുക്കുവനാണു്.

രണ്ടാം ശിപായി—എടാ കള്ള, ഞങ്ങൾ നിന്റെ ജാതി
യാണോ ചോദിച്ചതു്?

അധികാരി—സൂചക, അവനെല്ലാം മുറയ്ക്കു പറയട്ടെ; ഇടയ്ക്കു
തടയേണ്ട.

രണ്ടുപേരും—ഉത്തരവു്! എടാ പഠി

പുളി—ഞാൻ ചുണ്ടലിട്ടും വലവീശിയും കാലക്ഷേപം
ചെയ്യുന്നവനാണു്.

അധി—പരിശുദ്ധമായ കാലക്ഷേപം—പിന്നെ—
പുളി—ഇങ്ങനെ ഉത്തരവാകരുത്.

കലരം പല ദോഷമെങ്കിലും
കലധർമ്മം മനുജനവർജ്യമാം
കലുഷം കലരാത്ത വൈദികൻ
കൊലചെയ്യും മടിയാതെയാടിനെ.

പ

അധികാരി—ആകട്ടെ ശേഷം പറ.

പുളി—ഞാൻ ഒരു ദിവസം ഒരു ചെമ്മീനിനെ അറയ്ക്കുക;
അപ്പോഴുണ്ട് അതിന്റെ വയറിൽ ഈ മോതിരം കാണുന്നു;
എന്നിട്ട് ഞാൻ അതു വില്ക്കാൻ കൊണ്ടുനടക്കുമ്പോൾ ഏമാന
ന്മാർ എന്നെ പിടികൂടി. ഇനി കൊന്നാലും ശരി വിട്ടാലും ശരി;
ഇതാണിതിന്റെ പരമാർത്ഥം.

അധി—ജാനക, ഈ ഉടുമ്പുതീനിയുടെ മേഞ്ഞ നാററംകൊ
ണ്ടു് ഇവൻ ഒരു മീൻപിടിത്തക്കാരൻതന്നെ എന്നു നിശ്ചയിക്കാം.
തിരുവാഴി ഇവന്റെ കൈയിൽ അകപ്പെട്ടതിനെപ്പറ്റി ആലോചി
ക്കേണ്ടതുണ്ടു്. അരമനയിലേയ്ക്കു തന്നെ പോകാം.

ശിപായിമാർ—ഉത്തരവു! എട്ടാ നടയെടാ, നിന്റെ ചെകിട
തല്ലിപ്പൊളിക്കയാണു വേണ്ടതു്.

(എല്ലാവരും ചുറ്റിനടക്കുന്നു)

അധി—സൂചക, ഈ ഗോപുരത്തിൽ നിങ്ങൾ ഇവനെ
സൂക്ഷിച്ചുകൊണ്ടു കാത്തുനിൽക്കിൻ. ഞാൻ ചെന്നു തിരുവാഴി
കണ്ടെത്തിയ വർത്തമാനം തിരുമനസ്സറിയിച്ചു കല്പന വാങ്ങിക്കൊണ്ടു
വരാം.

രണ്ടുപേരും—ഞങ്ങളു ചെല്ലണം. തമ്പുരാൻ് അങ്ങത്തേ
പ്പേരിൽ തിരുവുള്ളമുണ്ടാകട്ടെ. (അധികാരി പോയി)

സൂചകൻ—അധികാരിഅങ്ങനേ പോയിട്ടു വളരെനേരമായല്ലോ.
ജാനകൻ—സമയം നോക്കാതെ തിരുമുമ്പിൽ ചെല്ലാമോ?

സൂചകൻ—ഇവനെ കൊലമാലയിടിക്കാൻ എന്റെ കൈ
കിടന്നു പുളയ്ക്കുന്നു. (മുക്കുവന്റെ നേരെ കൈ മടക്കിക്കുണിക്കുന്നു)

പുളി—ഏമാനന്മാരേ, കാരണംകൂടാതെ എന്നെ കൊല്ല
രുത.

ജാനകൻ—(നോക്കിട്ട്) ഇതാ നമ്മുടെ അങ്ങനം കല്പനയും വാങ്ങിക്കൊണ്ടു് ഇങ്ങോട്ടുതന്നെ വരുന്നു. നീ ഇനി കഴുകുന്നോ നായ്ക്കോ ഇരയായിത്തീരും.

അധി—(പ്രവേശിച്ചു്) സൂചക, ഈ മീൻപിടിത്തക്കാരനെ വിടുതല്ലിൻ! തിരുവാഴിയുടെ ആഗമം ശരിയായി.

സൂച—അങ്ങനത്തേ ഉത്തരവു്.

ജാന—ഇവൻ തമലോകത്തു പോയി തിരിച്ചുവന്നു. (പുഞ്ചിയിടെ കെട്ടഴിച്ചു വിടുന്നു)

മുക്കുവൻ—(അധികാരിയെ തൊഴുതിട്ട്) അങ്ങനം എന്റെ ജീവനെ രക്ഷിച്ചു.

അധി—ഇതാ പൊന്നത്തമ്പുരാൻ തിരുവാഴിയുടെ വില്പനിക്കു തരാൻ കല്പിച്ചിരിക്കുന്നു. (മുക്കുവനു പണം കൊടുക്കുന്നു.)

മു—(തൊഴുതുവാങ്ങിട്ട്) അങ്ങനത്തേ ഉപകാരമാണിതു്.

സൂച—ശുദ്ധത്തിൽനിന്നിറങ്ങി ആനപ്പുറത്തു കയറിയവരെത്തന്നെയാണു് ഭാഗ്യവാന്മാരെന്നു പറയേണ്ടതു്.

ജാന—അങ്ങനേ, ഈ സമ്മാനത്തിന്റെ മട്ടുകാണുമ്പോൾ പൊന്നത്തമ്പുരാനു വിലപിടിച്ചു രത്തങ്ങളുള്ള ആ തിരുവാഴിയിൽ വലിയ പ്രതിപത്തിയുണ്ടെന്നു കാണുന്നു.

അധി—എന്റെ പക്ഷം അങ്ങനെയല്ല. അതു കണ്ടിട്ടു് ഏതോ ഒരു പ്രിയപ്പെട്ട ആളിന്റെ ഓമ്മ് തിരുമനസ്സിലുണ്ടായി; സ്വപ്നേ ഗാംഭീര്യമിരുന്നിട്ടും ക്ഷണനേരത്തേയ്ക്കു തിരുമുഖത്തിൽ ഒരു കണ്ണിതഭാവം പ്രത്യക്ഷപ്പെട്ടു.

സൂച—എന്നാൽ അങ്ങു് മഹാരാജാവുതിരുമനസ്സിലേയ്ക്കു് ഒരു ഉപകാരം ചെയ്തതായല്ലോ.

ജാന—ഈ മീൻകൊല്ലിക്കുവേണ്ടി എന്നു പറയണം.

(അസൂയയോടു മുക്കുവനെ നോക്കുന്നു)

മുക്കു—ഏമാനന്മാർക്കു് എന്റെ പേരിൽ നല്ല മനസ്സുതോന്നിയതിനു് ഇതിൽ പാതി നിങ്ങളുൾക്കിരിക്കട്ടെ.

ജാന—ഇത്രയും വേണ്ടതുതന്നെ.

അധി—അരയരു നല്ല മയ്യാടിക്കാരനാണു്. ഇന്നുമുതൽ ഞാൻ തന്നെ എന്റെ ചങ്ങാതിയാക്കിയിരിക്കുന്നു; ഈ സഖ്യമുറപ്പിക്കാൻ നമുക്കൊന്നു കടിക്കണം. ഇതാ ഈ കടയിൽത്തന്നെ കയറാം.

മുക്കു—അങ്ങനത്തന്നെ.

(എല്ലാവരും പോയി)

അങ്കാരം

(അനന്തരം വിമാനത്തിൽ വന്നിറങ്ങുന്ന മട്ടിൽ "സാനമതി" * എന്ന അപ്സരസ്ത്രീ പ്രവേശിക്കുന്നു)

സാനമതി—എനിക്ക് അപ്സരതീർത്ഥത്തിലെ തവണ കഴിഞ്ഞിരിക്കുന്നു. ഇനി ഇവിടെ തീർത്ഥസ്നാനത്തിനു മഹാജനങ്ങൾ വന്നിറങ്ങുന്ന സമയമാണ്. ഇപ്പോൾതന്നെ ഈ രാജ്യീയുടെ വർത്തമാനം എന്തെന്നു നേരെ ചെന്നു നോക്കിക്കളയാം. മേനകയുടെ മകളായതുകൊണ്ട് ശകന്തള ഇപ്പോൾ എനിക്കു സ്വന്തമായിരിക്കുന്നു. അവൾ എന്നോടു പറഞ്ഞിട്ടുള്ള സംഗതി ആണല്ലോ ഇത്. (ചുറ്റും നോക്കിട്ട്) എന്താണ്, വസന്തകാലം ആരംഭിച്ചിട്ടും അരമനയിൽ ഉത്സവത്തിന്റെ വട്ടം ഒന്നും കാണാത്തത്? എനിക്കു വേണമെങ്കിൽ ദിവ്യദൃഷ്ടികൊണ്ടുതന്നെ എല്ലാം അറിയാം. പക്ഷേ സഖി പറഞ്ഞതുപോലെതന്നെ ചെയ്യണമല്ലോ. ആകട്ടെ, തിരസ്കരിക്കുകൊണ്ടു മറഞ്ഞത് ഈ ഉദ്യാനപാലികമാരുടെ അടുത്തുചെന്നു നിന്നു വർത്തമാനം അറിയാം.

(ഇറങ്ങി നിൽക്കുന്നു)

ഒന്നാമത്തവൾ—

‡ മുദിതചികം മധുപാവലി
മുദിതം മധുമാസജീവനുമായ്
പുതുമൊട്ടു പാർത്തിടുന്നേ—
ഗൃതമംഗലമെന്നപോലെ മാവിന്മേൽ. ൨

രണ്ടാമത്തവൾ—പരഭൃതികേ, നീയെന്താ തനിയേ നിന്നു മന്ത്രിക്കുന്നത്?

* രാജാവിന്റെ പശ്ചാത്താപം നേരെ കണ്ടു് ചെന്നു ശകന്തളയോടു റിപ്പോർട്ടു ചെയ്തിക്കാനാണ് സാനമതിയെ പ്രവേശിപ്പിക്കുന്നത്. ഇങ്ങനെ ഒരു സാക്ഷി ജ്ഞാതിത്തനാൽ ഏഴാമങ്കത്തിൽ രാജാവു് ശകന്തളയെക്കണ്ടു സമാധാനം പറയുമ്പോൾ അവൾക്കു് ഉടനെ രാജാവിന്റെ പേരിൽ വിശ്വാസം തോന്നുകയില്ല. 'അല്ലെങ്കിൽ സാനമതി പറഞ്ഞതുപോലെ സംഭവിക്കുമല്ലോ' എന്നും അവിടെ ഈ സംഗതി അനുസന്ധാനം ചെയ്യുന്നുമുണ്ടു്.

(അനന്തരം മാധു പുത്തതു നോക്കിക്കൊണ്ടു് രണ്ടുദ്യാനപാലികമാർ മുന്വിലുപിന്വിലുമായി പ്രവേശിക്കുന്നു.)

‡ ഈ ശ്ലോകത്തിനു് മൂലത്തിൽ പല പാഠങ്ങളുമുണ്ടു്. ഭൂരിപക്ഷം അനുസരിച്ചു് ഇവിടെ ഒരു പാഠം സ്വീകരിച്ചിരിക്കുന്നു. അഭിരമൻ ഉതിനെ വ്യഭവ്യന്തി ചിദില്ല.

നോ—മധുകരികേ, മാവു മൊട്ടിട്ടു കാണുമ്പോൾ * പരഭൃതി കയ്യിളക്കും വരുമല്ലോ?

മധുകരിക—(സന്തോഷത്തോടെ അടുത്തു ചെന്നിട്ട്) ആഹാ വസന്ത മാസം പന്നോ?

പരഭൃതിക—മധുകരികേ, ടു നിനക്കിപ്പോൾ മദിച്ചു ചാടിക്കളിച്ചു നടക്കേണ്ട കാലമല്ലയോ?

മധു—സഖി, എന്തെ ഒന്നു താങ്ങിക്കൊള്ളൂ; ഞാൻ എത്തി വലിഞ്ഞു മാംപു പഠിച്ചു കാമദേവനെ അർപ്പിക്കട്ടെ.

പര—അർച്ചനയുടെ ഫലത്തിൽ പാതി എനിക്കു തരുമെങ്കിൽ ആവാം.

മധു—അതു പറയണമോ? ശരീരം രണ്ടെങ്കിലും നമ്മുടെ ജീവൻ ഒന്നല്ലേ? (സഖിയുടെമേൽ ചൂണ്ടി പൂ പൊട്ടിച്ചെടുക്കുന്നു). വിരിഞ്ഞിട്ടില്ലെങ്കിലും ഒടിപ്പെടുത്തതിന്റെ മണം ഉണ്ടു്.

(കൈകൂപ്പി)

അരിയ ചാപമി X നേന്തിടും സ്മരനരുളി നിന്നെ ഞാൻ, മൃതപുഷ്പമേ, ശരമതഞ്ചിലുംവെച്ചു ഘോരമായ് വിരഹിണീമനക്കാമ്പിൽ വീഴ്ക നീ, ന

(അർച്ചിക്കുന്നു.)

കഞ്ചു—(തീര തനിയെ നീക്കിബലപ്പെട്ടു് കോപാവേശത്തോടെ പ്രവേശിച്ചിട്ടു്) അരുതരുതു് ! വിവരംകെട്ടവളെ, മഹാരാജാവു വസന്തോത്സവം നിഷേധിച്ചിരിക്കേ നീ മാംപു പൊട്ടിക്കാൻ തുടങ്ങുന്നോ?

രണ്ടുപരം—(ഭയഭാവത്തോടെ) ആർച്ചൻ ക്ഷമിക്കണം; ഞങ്ങൾ ആ സംഗതി അറിഞ്ഞില്ല.

കഞ്ചുകി—നിങ്ങൾ കേട്ടില്ലെന്നോ? വസന്തകാലത്തു പൂക്കണവൃക്ഷങ്ങളും അതിലെ പക്ഷികളുംകൂടി രാജശാസന ലംഘിക്കുന്നില്ലെന്നോക്കുവിൻ—

* പരഭൃതിക = ചെണ്ടകയിൽ എന്നു ശബ്ദാർത്ഥം.
‡ മധുകരിക = ചെണ്ടവണ്ടു് എന്നു ശബ്ദാർത്ഥം.
X ഇന്നുവസന്താരംഭത്തിൽ ശിശിരജ്വലവിൽ പുഷ്പങ്ങൾ കുറയുകയും മഞ്ഞിന്റെ ബാധ ഏറുകയും ചെയ്തയാൽ, കാമൻ വില്ലേറെ എടുക്കുകയില്ല. വശത്താരംഭത്തിൽ പിന്നെയും വില്ലെടുക്കുന്നു എന്നു രാജപാട്ടും.

മററീടും പൊടിയൊന്നിട്ടില്ലിതുവരെ-
 ചൂതങ്ങളിൽ കോരകം ;
 മററും മൊട്ടുകൾ ചെംകുറിഞ്ഞിയിൽ വിരി-
 ഞ്ഞീടാതെ നില്ക്കുന്നിതേ ;
 അററീടും ശിശിരത്തു ക്രമിതമട-
 ക്കീടുന്നു പുണ്യോകിലം ;
 തെറൊന്നസ്രമെടുത്തതും സ്മരനയ-
 യ്ക്കുന്നില്ല വേടിച്ചുപോൽ.

സാനമതി—സംശയമില്ല ; രാജഷിയുടെ പ്രഭാവം കേമം തന്നെ.

പരഭൂതിക—ആയു, രാജസ്യാലനായ * മിത്രാവസു ഞങ്ങളെ തൃപ്തമാക്കലിൽ അയച്ചിട്ടു് കുറച്ചുദിവസമേ ആയുള്ള. ഇവിടെ വന്നതിൽ ഈ ഉദ്യാനം സൂക്ഷിക്കുന്ന ജോലി മുഴുവനും ഞങ്ങളെ ഏല്പിക്കയും ചെയ്തിരിക്കുന്നു ; അതിനാൽ പരിചയപ്പെടാത്ത ഞങ്ങൾക്കു് ഈ വർത്തമാനം അറിയാൻ ഇടയായില്ല.

കഞ്ചുകി—ആകട്ടെ ; ഇനി ഇങ്ങനെ ചെയ്യരുതു്.

ഉദ്യാനപാലികമാർ—ആയു, ഞങ്ങൾക്കു കൌതുകമുണ്ടു്. ഞങ്ങളെ കേൾപ്പിക്കാൻ വിരോധമില്ലെങ്കിൽ പറഞ്ഞാൽ കൊള്ളാം ; എന്തിനായിട്ടാണു് പൊന്നത്തമ്പുരൻ വസന്തോത്സവം നിഷേധിച്ചതു് ?

സാനമതി—മനുഷ്യക്കു് ഉത്സവത്തിൽ വളരെ പ്രിയമുണ്ടല്ലോ ; ഗൌരവമേറിയ വല്ല കാരണവും ഇരിക്കണം.

കഞ്ചുകി—ഇസ്സംഗതി ധാരാളം വെളിപ്പെട്ടു കഴിഞ്ഞു ; എന്തിനു പറയാതിരിക്കുന്നു ? മഹാരാജാവു ശകുന്തളയെ ഉപേക്ഷിച്ചു എന്നുള്ള ലോകാപവാദം നിങ്ങളുടെ ചെവിയിലെത്തിയില്ലയോ ?

ഉദ്യാനപാ—തിരുവാഴി കണ്ടെത്തിയതുവരെ ഉള്ള വർത്തമാനം രാജസ്യാലൻതന്നെ പറഞ്ഞു ഞങ്ങൾ കേട്ടിട്ടുണ്ടു്.

* മിത്രാവസു മുക്കുവൻവരം മുദമോതിരം കണ്ടുപിടിച്ച നഗരാധികാരി ആയ രാജസ്യാലൻ തന്നെ ആയിരിക്കണം. എന്നാൽ ചില മുഖപണ്ണികളിൽ മുക്കുവനെ പിടിച്ചുയരക്കു് നാഗരീകൻ എന്നും, പരഭൂതികാമാധുരീകമാരെ അയച്ചു ആരക്കു് രാജ്കീയൻ എന്നും ഉദ്യോഗപ്പേർ മാറിപ്പറഞ്ഞുകാണുന്നു.

കയ്യകി—എന്നാൽ ഇനി അല്പമേ പറയേണ്ടതുണ്ട്. മുദ്രമേ
തിരം കണ്ടിട്ടു ശകന്തളയെ താൻ സത്യമായി വിവാഹംചെയ്തിട്ടുള്ള
താണ് എന്ന് ഓർമ്മ വന്നപ്പോൾമുതൽ എന്തോ തൽക്കാലത്തെ
ഒരു ബുദ്ധിമോശത്താൽ ഉപേക്ഷിച്ചുകൊടുത്തല്ലോ എന്ന് മഹാരാ
ജാവിനു പശ്ചാത്താപമായി. ഇപ്പോഴാകട്ടെ—

നന്നായുള്ളതനിഷ്ടമായ് ; സചിവർ മുൻ-
മട്ടിനു സേവിപ്പതി-
ല്ലെന്നും മെത്തയിലാണ്ടുരുണ്ടു നിശപോ-
ക്കീടനു നിർന്നിദ്രനായ്,
ഭാഷിണുത്തിനു കാന്തമാരുമൊരുമി-
ച്ചാലാപമാന്നീടുകിൽ
സൂക്ഷിക്കാതിരപെരുമാറിയുരവെ-
യ്ക്കാട്ടേറെ ലജ്ജിച്ചിടും.

സാനം—എനിക്കു് വളരെ സന്തോഷം.

കയ്യ—ഈ പ്രബലമായ കണ്ണിതത്താലാണ് ഉത്സവം
നിഷേധിക്കാനിടയായതു് .

ഉദ്യാനപാ—ശരി, വേണ്ടതുതന്നെ.

(അന്തിയരയിൽ) മഹാരാജാവു് ഇതിലെ ഇതിലെ.

കയ്യ—(ചെവിയോട്) ഇതാ മഹാരാജാവു് ഇങ്ങോട്ടുതന്നെ
പുറപ്പെടുന്നു ; നിങ്ങൾ സ്വന്തജോലിക്കു പോകവിൻ.

ഉദ്യാനപാ—അങ്ങനെതന്നെ (പോയി)

(അന്തരം വിട്ടുപോകുന്നോടും ചോരവാലികയോടുംകൂടി പശ്ചാത്താപത്തിനു
ചേർന്നു വേഷത്തിൽ രാജാവു പ്രവേശിക്കുന്നു.)

കയ്യകി—(രാജാവിനെ നോക്കിയിട്ടു്) വിശേഷപ്പെട്ട ആകൃതി
കൾ ഏതവസ്ഥയിലും രമണീയമായിത്തന്നെ ഇരിക്കും. എന്തൊരാ
ശ്ചയ്യം! ഇത്രയൊക്കെ കണ്ണിതം ഇരുന്നിട്ടും തിരുമേനിയിൽ
കാഴ്ചയ്ക്കു യാതൊരു കൌതുകക്കറവുമില്ല—

* ശോകസംഖലിതം എന്ന് സംസ്കൃതത്തിൽ പറയുന്നതു് ഒരു സ്ത്രീയെത്തന്നെ
ധ്യാനിച്ചുകൊണ്ടിരിക്കുന്നിടത്തും മറ്റുള്ളവരെ അവിടുടെ പേർകൊണ്ടു വിളിച്ചപ്പോൾ
വുക എന്നർത്ഥം.

സ്വർണ്ണക്കെട്ടു പളയൊന്നുമാത്രമുടലിൽ
 ശേഷിച്ചുതേ ഭൂഷയായ്,
 കണ്ണുതാണിതുറക്കൊഴിഞ്ഞു ; വിളറി
 നിശ്ചാസമേറോഷ്യവും ;
 എന്നാൽ ക്ഷീണതയൊന്നുമേ സഹജമായ്—
 തിങ്ങുന്ന തേജസ്സിനാൽ
 തോന്നിക്കുന്നതുമില്ല ഭൂപന്തരവിൽ
 തേയും മണിക്കൊപ്പമായ്.

ന

സാനു—തന്നെ ആട്ടിക്കളഞ്ഞു് അവമാനിച്ചിട്ടും ഇദ്ദേഹത്തി
 നെപ്പറ്റി ശകന്തളു ക്ലേശിക്കുന്നതു് യുക്തംതന്നെ.

രാജാവു്—(മനോവിചാരംകൊണ്ടു് മെല്ലെ ചുറ്റിനടന്നിട്ടു്)
 കന്നൽമിഴി വന്ത താനേ
 മുന്നമുണൽതീട്ടമന്നരങ്ങിബലാൽ
 ഇന്നോ പശ്ചാത്താപം
 തോന്നുവതിനായുണന്നു ഛതവൃദയം.

ഒ

സാനു—ആഘാ—ഇങ്ങനെയാക്കെയാണു് ആ പാവപ്പെട്ട
 ശകന്തളയുടെ യോഗം]

വിദ്വ—(വിചാരം) ഇദ്ദേഹത്തിനു പിന്നെയും ആ ശകന്തളാ
 യുധി പിടികൂടിയല്ലോ. ഇനി എങ്ങിനെയാണു ചികിത്സിക്കേ
 ണ്ടതെന്നറിഞ്ഞില്ല.

കഞ്ചു—(അടുത്തുചെന്നു്) മഹാരാജാവിനു വിജയം ഉദ്യോഗപ്രദേ
 ശമെല്ലാം ഞാൻ പരിശോധിച്ചിരിക്കുന്നു; തിരുമനസ്സുപോലെ
 എവിടെ എങ്കിലും എഴുന്നള്ളിയിരുന്നു വിനോദിക്കാം.

രാജാവു്—വേദവതീ, നമ്മുടെ മന്ത്രി ആർച്ചിശ്വരനോടു
 ഞാൻ പറഞ്ഞതായി ഇങ്ങനെ ചെന്നുപറയണം. 'ഇന്നുറക്കച്ചുടവു
 കൊണ്ടു് ധർമ്മാസനത്തിൽ വന്നിരുന്നു' കായ്യങ്ങൾ അനേപഷിക്കുന്ന
 തിനു തരപ്പെടുമെന്നു തോന്നുന്നില്ല; അങ്ങുതന്നെ പൌരകായ്യങ്ങൾ
 വിചാരണംചെയ്തു് എഴുത്തുവേന തെരുപ്പെടുത്തണം' എന്ന്.

ദപാരപാ—കല്പനപോലെ (ചോയി)
 രാജാവു്—വായന, താനും ജോലിയും പൊയ്ക്കൊള്ളു.
 കഞ്ചു—സ്വാമിയുടെ കല്പന. (ചോയി)

രാജാവ്—തോഴരേ, ശങ്കന്തളയുടെ പ്രഥമവൃത്താന്തമെല്ലാം ഇപ്പോൾ എനിക്കു് ഓർമ്മവരുന്ന. അങ്ങേ അടുക്കൽ പറഞ്ഞിട്ടു ഉണ്ടു്; പക്ഷേ ഉപേക്ഷിക്കുന്ന സമയം അങ്ങു് എന്റെ സമീപത്തിൽ ഇല്ലാതെ പോയി. എന്നാൽ അതിനുമുമ്പു് ഒരിക്കൽ എങ്കിലും ശ്രീമതിയുടെ പേർ അങ്ങേ പ്രസംഗിക്കയുണ്ടായില്ല. (പിചാരപ്പെട്ടു്) എന്നോട്സോലെ അങ്ങും മറന്നിരിക്കാം. അല്ലേ?

വിദ്വ—മറന്നതല്ല; പക്ഷേ അന്നു തോഴർ എല്ലാം പറഞ്ഞിട്ടു് ഒടുവിൽ, നേരംപോക്കു സംസാരിച്ചതാണു്, കാര്യമല്ല എന്നുംകൂടി പറകയുണ്ടായി. എന്റെ മണ്ട മൺകട്ടയാകയാൽ ഞാൻ അതു പറഞ്ഞപോലെ തന്നെ ഗ്രഹിച്ചു. അല്ലെങ്കിൽ വരാനുള്ളതു തടുത്തു കൂടല്ലോ.

സാനു—അതങ്ങനെതന്നെ.

രാജാവു്—(പിചാരമടങ്ങി) തോഴരേ; താങ്ങിക്കൊള്ളണേ.

വിദ്വ—ഏ! എന്തു കഥ! ഈ മടു് അങ്ങേയ്ക്കു യുക്തമല്ല; മറ്റൊരുപുരുഷന്മാർക്കു് ഒരിക്കലും ശോച്യാവസ്ഥ വന്നുകൂടാ; കൊടും കാറ്റിലും കുനിക്കുകമോ?

രാജാവു്—തോഴരേ, നിരാകരണകാലത്തിൽ കഴങ്ങി വശമായപ്പോൾ പ്രിയതമയ്ക്കുണ്ടായ ആ ദൈവസ്ഥ ഓർത്തിട്ടു് ഞാൻ വല്ലാതെ ശരണം കെട്ടുന്നു:—

ഏൽക്കാഞ്ഞിട്ടിഹ ബാധചാനുഗമനം
വാഞ്ചിക്കവേ നിൽക്കയെ—
ന്തുകോടശ്ശുരുതുല്യനായ ഗുരുവിൻ—
ശിഷ്യൻ ശരിക്കും വിധേയ
ഈ കൂരങ്കലുദശ്രുവായവളുഴ—
ന്നപ്പിഴച്ചൊരടു്ദൃഷ്ടിയി—
ന്നരംകാമ്പിന്നു വിഷോഗ്രശല്യമതുപോ—
ലേകുന്നു താപോൽക്കരം.

ൻ

സാനു—ആശ്ചര്യംതന്നെ! സ്വാർത്ഥം ഇത്രത്തോളം വരുമല്ലോ? ഇദ്ദേഹത്തിന്റെ സന്താപം കണ്ടു ഞാൻ രസിക്കുന്നു.

വിദ്വ—തോഴരേ, എനിക്കുതോന്നുന്നു, വല്ല ആകാശചാരികളും ശ്രീമതിയെ കൊണ്ടുപോയിരിക്കണം എന്നു്.

രാജാവ്—പതിവ്രതയായ അവളെ മറ്റാക്കു തൊടാൻ കഴിയുവാൻ മേനകയാണ് അവളുടെ മാതാവെന്നു ഞാൻ കേട്ടിട്ടുണ്ട്. ആ വസ്തുതയിൽ ആരെങ്കിലും കൊണ്ടുപോയിരിക്കണമെന്നാണ് എന്റെ ശങ്ക.

സാനു—മറന്നതിലാണു വിസ്മയം, കാത്തതിലല്ല.

വിദ്വ—അങ്ങനെയൊന്നിടയിൽ എന്തൊന്നിലും ശ്രീമതിയുടെ സമാഗമത്തിനു സംഗതിയുണ്ട്.

രാജാവ്—എങ്ങനെ?

വിദ്വ—പുത്രീ ഭർത്തുവിയോഗദുഃഖമനുഭവിക്കുന്നതു കണ്ടു കൊണ്ടു മാതാപിതാക്കന്മാർ ഏറെക്കാലം മിണ്ടാതിരിക്കുകയല്ല.

രാജാവ്—സഖേ!

സ്വപ്നവൃത്താന്തമോ? മായ-

യിൽ കണ്ടതോ? ഭ്രാന്തിയോ?

സ്വപ്നപുണ്യം സ്വമാത്രം-

നരൂപം ഫലം ചെയ്യതോ?

അസ്സമാചാരമപ്പോയ-

പോക്കോടെ താൻ പോയി പി-

* നസ്സമാധാനമാശയ്ക്കു

മെത്താത്തൊരഗ്രത്തിലാം.

൧൦

വിദ്വ—അങ്ങനെ പറയരുത്. വരാനുള്ളത് എത്രവഴിയിലും വന്നുചേരുന്നില്ലേതിലേക്ക് ഈ മോതിരം തന്നെ ഒരു ദൃഷ്ടാന്തം ആണല്ലോ.

രാജാവ്—കഷ്ടം! ഈ മോതിരത്തിന്റെ അവസ്ഥ ശോചനീയമായിരിക്കുന്നു. അസുഖഭമായ പദവിയെ ലഭിച്ചിട്ട് ഇതിനു സ്ഥാനഭ്രംശം വന്നുവല്ലോ.

സുകൃതഫലമെനിക്കു വന്നുപോലെ

സുകൃത, മോതിരമേ, നിനക്കുമാർന്നു!

അരുണനഖമണിഞ്ഞൊരോമലാളിൻ-

വിരലിലണിഞ്ഞ പദം വെടിഞ്ഞുതേ നീ.

൧൧

സാനു—മറ്റൊരാളുടെ കൈയ്യിലായിരുന്നു കിട്ടിയതെങ്കിൽ സത്യമായി ശോചനീയം തന്നെ.

* 'എവ മനോരാമാനാമതടപ്രപാതഃ' എന്നു മൂലം. വിദ്വേഷകൻ പറഞ്ഞ മട്ടിലുള്ള ശകന്തളാസമാഗമം അത്യന്തം അസംഭാവ്യമാണ്. അശുപോലും, അതു ദൂരകടന്നു പോകുന്നില്ല എന്നു ഭാവം.

വിദ്വ—തോഴരേ, എന്തു പ്രസക്തിയിലാണ് സപനാമദ്വയങ്ങളു മോതിരം ശ്രീമിതിക്കു കൊടുക്കയുണ്ടായത്?

സാനു—എനിക്കു തോന്നിയ ക്കൗതുകം ഈയാൾക്കുമുണ്ടായി.

രാജാവ്—കേട്ടുകൊള്ള! നഗരത്തിലേക്കു പുറപ്പെടുന്ന സമയം പ്രിയതമ കരഞ്ഞുകൊണ്ടു് ‘എന്നെ ആയുപത്രം എന്നത്തേയ്ക്കു വരുത്തും’ എന്നു ചോദിച്ചു.

വിദ്വ—എന്നിട്ടോ?

രാജാവ്—ചിന്നെ ഞാൻ ഈ മുദ്രമോതിരം അവളുടെ വിരലിൽ ഇടുവിച്ചുകൊണ്ടു, ഉത്തരം പറഞ്ഞു:—

എൻനാമദ്വയത്തിലെണ്ണുക വണ്ണമോരോ-
ന്നെന്നും മുറയ്ക്കുതു കഴിഞ്ഞു വരുമ്പൊഴേയ്ക്കു്
എന്നോമലാൾക്കുരമനയ്ക്കു വരുന്നതിന്നു
വന്നെത്തുമാളുകളുവെടിയാടുമെന്നു്.

൧൨

അതും നിഷ്കണ്ടകനായ ഞാൻ ഈ ബുദ്ധിമോഹം നിമിത്തം അനുഷ്ഠിച്ചില്ലല്ലോ!

സാനു—സരസമായ അവധി വിധി തെറ്റിച്ചു കളഞ്ഞു.

വിദ്വ—എന്നാൽചിന്നെ ഇതു് ചെയ്തീനിന്റെ വയറിൽ പോകാനും മുക്കോന്റെ കയ്യിൽ കിട്ടാനും ഇടയെന്തു്?

രാജാവ്—ശചീതീർത്ഥം വന്ദിക്കുമ്പോൾ അങ്ങേ തോഴിയുടെ കൈയിൽനിന്നു് ഉഴരി ഗംഗയിൽ വീണതാണു്.

വിദ്വ—എല്ലാം യോജിക്കുന്നുണ്ടു്.

സാനു—അതുകൊണ്ടുതന്നെയാണു് ആ പാവപ്പെട്ട ശകുന്തളയെ വിവാഹം ചെയ്തു സംഗതിയിൽ അധർമ്മഭീരുവായ ഇദ്ദേഹത്തിന്നു സംശയം ജനിച്ചതു്. അഥവാ ഇത്രമാത്രം അനുരാഗമുള്ള സ്ഥിതിക്കു് അടയാളം കണ്ടു വേണോ ഓർമ്മിക്കാൻ? ഇതെങ്ങനെയാണു്?

രാജാവ്—ഈ മോതിരത്തെത്തന്നെ ഒന്നു ശകാരിക്കട്ടെ.

വിദ്വ—(വിചാരം) ഇദ്ദേഹം ഭ്രാന്തിന്റെ വഴിക്കു പുറപ്പെട്ടു.

രാജാവ്,—മോതിരമേ,

ചന്തത്തിന്നൊത്ത വിരലേന്തിടുമക്കരം വി-
ട്ടെന്തിന്നു നീ സലിലപൂരമതിൽ പതിച്ചു?

അഥവാ--ചിന്തിക്കയില്ല ജഡവസ്തു ഗുണങ്ങളൊന്നും;

ഞാൻതന്നെ കാന്തയെ വെടിഞ്ഞതിനെന്തു ബന്ധം? മന്ദ

വിദ്വ—(വീചാരം) വിശപ്പ് എന്നെ കടിച്ചുതിന്നമെന്നതുതന്നെ.

രാജാവ്—കാരണം കൂടാതെ തള്ളിക്കളഞ്ഞിട്ട് പശ്ചാത്തപി
ക്കുന്ന എന്റെ പേരിൽ ദേവചെയ്യ കാണാൻ സംഗതിയാക്കിത്ത
രണേ.

ചതുരിക—(തനിയെ തിര മാറിക്കൊണ്ടു ബലപ്പെട്ടു പ്രവേശിച്ചു)
ഇതാ ചിത്രത്തിലുള്ള പൊന്നുതമ്പുരാട്ടി! (ചിത്രം കാണിക്കുന്നു.)

വിദ്വ—(തോക്കിയിട്ട്) തോഴരേ, രസികനായി ചിത്രം. ആ
സ്ത്രോഭവും, ആ നിലയും എല്ലാം വളരെ യോജിച്ചു. താണും പൊക്കി
യുമുള്ള ഭാഗങ്ങളിൽ എന്റെ കണ്ണു ഇടുന്നതുപോലെ തോന്നുന്നു.

സാനു—അവ! ഈ രാജ്ഞിയുടെ സാമത്വം കേൾക്കുന്ന;
എനിക്കു സഖി മുഖിൽ വന്നു നിൽക്കുന്നതുപോലെ തോന്നുന്നു.

രാജാവ്—

ചിത്രത്തിൽ ചെയ്യുമാറുണ്ടു്

ചേരാത്തതു ചെയ്യുതുക;

ചേലവരക്കുള്ളതോ ചേന്നു്

ചെറു താൻ ഞാൻ കുറിച്ചതിൽ.

൧൪

സാനു—പശ്ചാത്താപംകൊണ്ടു് അധികപ്പെട്ടിരിക്കുന്ന സ്ത്രേഹ
ത്തിന്നും അഹംഭാവമില്ലാത്ത പ്രകൃതിക്കും ഉചിതമായിട്ടാണ് ഇപ്പറ
ഞ്ഞതു്.

വിദ്വ—തോഴരേ, ഇവിടെ മൂന്നു പേരെ കാണുന്നുണ്ടു്. എല്ലാ
വരും കണ്ടാൽ കൊള്ളാവുന്നവരുമാണു്. ഇതിൽ ഏതാണു്
ശ്രീമതി ശകന്തളു്?

സാനു—ഇത്രമാത്രം സൗന്ദര്യമുള്ള ആകൃതി കണ്ടു തിരിച്ചറി
വാൻ വയ്യാത്ത ഇവന്നു, കണ്ണുകൊണ്ടു പ്രയോജനമില്ല.

രാജാവ്—ഏതെന്നാണു് അങ്ങേയ്ക്കു തോന്നുന്നതു്?

വിദ്വ—എനിക്കു തോന്നുന്നതു്—തലമുടിയുടെ കെട്ടഴിഞ്ഞു്
ഉള്ളിലിരിക്കുന്ന മാല വെളിയിൽ പുറപ്പെട്ടും, മുഖത്തു വിയർപ്പതു
ള്ളികൾ പൊടിച്ചും, തോളുകൾ തളന്നു് ഭുജിക്കുമാ താഴ്ന്നും, കുറ
ഞ്ഞൊന്നു ക്ഷീണിച്ചു ഭാവത്തിൽ നന്നവു തട്ടിത്തിളങ്ങുന്ന ഇളംതളി
രുകൾ നിറഞ്ഞ തേന്മാവിന്റെ അരികിലായി എഴുതിയിരിക്കുന്നതു്

തത്ര ഭവതി ശകന്തളയെന്നം മറവർ രണ്ടുപേരും സഖിമാരെന്നു
മാണു്.

രാജാവു്—അങ്ങു ബുദ്ധിമാനാണു്. എനിക്കുണ്ടായ മനോ
വികാരങ്ങളുടെ ചിഹ്നങ്ങളും ഇതിൽ കാണുന്നുണ്ടു്.

വരകരുകൂരികിൽ വിയത്തൊരു
വിരലിനു മാലിന്യമുണ്ടു കാണുന്നു ;

ചെറുതായ് ചായം വീർത്തി-

ദ്രിയാം കണ്ണിൽ പതിച്ചതു * കവിളിൽ. ൧൭

ചതുരകേ, എനിക്കു വിനോദനോപായമായ ഈ ചിത്രം
പൂർത്തിയാക്കിക്കഴിഞ്ഞില്ല ; രൂലിക ചെന്നെടുത്തുകൊണ്ടുവരു.

ചതു—ആയു് മാന്ധ്യ, ചിത്രപ്പലക പിടിച്ചുകൊള്ളണേ !
ഞാൻ പോയിവരട്ടെ.

രാജാവു്—ഞാൻതന്നെ ചെച്ചുകൊള്ളാം.

(പടം വാങ്ങുന്നു. ചതുരിക പോയി.)

രാജാവു്— നേരേ സമക്ഷമിഹ വന്നൊരു കാന്തയാളെ

ദൂരെ തൃജിച്ചു പടമേറു രസിക്കുമീഞാൻ

നീരോട്ടമുള്ള പുഴയൊന്നു കടന്നുവന്നി-

ട്ടാരാഞ്ഞിടുന്നു ബത ! കാന്തജലം കുടിപ്പാൻ. ൧൩

വിദ്വ—(വിചാരം) ഇതൊത്തു ; ഇദ്ദേഹം ഇപ്പോൾ നദി കടന്നു
വന്നു കാന്തജലം തേടുകയാണു് (വെളിവാചിട്ടു്) : താഴേ, ഇനി
എന്താണിതിൽ എഴുതാനുള്ളതു് ?

രാജാവു്—കേട്ടുകൊള്ള !

ചാലേ മാലിനിയും, മരാളമിഥുനം

വാഴും മണൽത്തിട്ടയും,

ചോലയുഷ്പ്രമായ് മൃഗങ്ങൾ നിറയും

ശൈലേന്ദ്രപാദങ്ങളും,

ചീരം ചാർത്തിന വൃക്ഷമൊന്നതിനിട-

യ്ക്കായിട്ടു കാന്തന്റെ മെയ്

ചാരികൊമ്പിലിടത്തുകണ്ണരസുമാ-

മാൻചേടയും വേണ്ടതാം. ൧൭

* ചിത്രത്തിന്റെ കവിളിൽ.

വിദ്വ—(വിചാരം) എന്റെ പക്ഷം താടിക്കാരന്മാരായ മഹർഷിമാരുടെ കൂട്ടംകൊണ്ടു ചിത്രം നിറയ്ക്കാമെന്നാണ്.

രാജാവ്—തോഴരേ! ഇനി ഒന്നുകൂടിയുണ്ടു്; ശകന്തളയുടെ അപകാരങ്ങളിൽ ചിലതു് എഴുതാൻ വിട്ടുപോയി.

വിദ്വ—അതെന്താണാലോ ?

സാന—സഖിയുടെ വനവാസത്തിനും സൌഖ്യത്തിനും ഉചിതമായിട്ടേതെങ്കിലും ആയിരിക്കണം.

രാജാവ്—ചെവികുള ചേർത്തില്ല കവിരംതടംവരെ—

കവിഞ്ഞു നിൽക്കുന്ന ശിരീഷഭ്രഷണം ;

അണച്ചിടേണം ശരദിന്ദുസുന്ദരം

മൃണാളനാളം കളർകൊങ്കയിങ്കലും. മവ

വിദ്വ—ശ്രീമതി എന്താണു് ചെന്നതാരുപോലെ ശോഭിക്കുന്ന കൈമുഖത്തിനു നേരെ പിടിച്ചു ഭയപ്പെട്ടഭാവത്തിൽ നിൽക്കുന്നതു് ? (സൂക്ഷിച്ചുനോക്കിട്ടു്) ആ! ഇതാ ഒരു പുന്തേൻ കവരുന്ന കള്ളൻ, അസത്തുവണ്ടു് ചെന്നു ശ്രീമതിയുടെ മുഖാരവിന്ദത്തെ ആക്രമിക്കുന്നു.

രാജാവ്—ആ അധികപ്രസംഗിയെ തടുക്ക.

വിദ്വ—അവിനയം പ്രവർത്തിക്കുന്നവരെ ശാസിക്കുന്ന അങ്ങു വിചാരിച്ചാലേ ഇവനെ തടയാൻ കഴിയുള്ളു.

രാജാവ്—ശരിതന്നെ; എടോ വണ്ടേ! പുറച്ചെടികൾക്കു പ്രിയപ്പെട്ട വിരുന്നുകാരനായ നീ എന്തിനിവിടെ പറന്നുനടന്നു ശ്രമപ്പെടുന്നു ?—

നിന്നുടെ വല്ലഭ മലരതി—

ലുന്നതതുണ്ണുപൂണ്ടുതാനിരുന്നിട്ടും

നന്മധു നകരാതെ ചിരം

നിന്നെ ഇതാ കാത്തിരുന്നു കേഴുന്നു. മൻ

സാന—വണ്ടിനെ വിലക്കിയതു് രാജാവിന്റെ അന്തസ്സിനു യോജിച്ചു.

വിദ്വ—തടുത്താലും ഒഴിഞ്ഞുമാറാത്ത വർഗ്ഗമാണിതു്,

രാജാവ്—അത്രയ്ക്കായോ ? എന്റെ ശാസനം കേൾക്കുകയില്ലേ ! എന്നാൽ കണ്ടോ !—

ഞാൻതന്നെയന്നു കനിവെന്യെ നരകിടാത്ത
കാന്തായരോഷമിതിളംതളിരിന്നു തുല്യം
തൊട്ടെങ്കിലിന്നു ശം, ഭ്രംശ, പിടിച്ചുനിന്നെ-
ക്കെട്ടിസ്സരോജമുകുളത്തിലകപ്പെടുത്തും. ൨൦

വിദ്വ—ഈ കഠിനശിക്ഷയ്ക്കിവൻ ഭയപ്പെടുകയില്ലയോ ?
(ചിരിച്ചിട്ട് വിചാരം) ഇദ്ദേഹമോ ഭ്രാന്തനായി; ഞാനും സംസ്കൃതം
കൊണ്ടു് ആ മട്ടിലായിരിക്കുന്നു. (വെളിവായിട്ടു്) ഓഹോയി! ഇതാ!
ഇതു പടമാണു്.

രാജാവു്—എന്തു് !

സാനു—എനിക്കുകൂടി ഇതുവരെ ചിത്രമെന്നുള്ള വിചാരം
ഉണ്ടായിരുന്നില്ല. പിന്നെയങ്ങോ അനഭവപ്രത്യക്ഷമുള്ള ഇദ്ദേഹം
ണിനു് ?

രാജാവു്—തോഴൻ എന്തിനാണു് ഈ ഭൃണ്ണാമത്സ്യം കാട്ടി
യതു് ?

സമക്ഷമായു് കാണുകിലെന്നപോലെ ഞാൻ
സമാധിമൂലം സുഖമാന്നിരിക്കവേ
ഭ്രമം കളഞ്ഞെന്നിന്നു ചിത്രമാക്കി നീ
ചമച്ചുവീണ്ടും കമലായതാക്കിയെ. ൨൧
(കണ്ണീരുകൊണ്ടു്)

സാനു—ഈ വിരഹത്തിന്റെ മട്ടു പൂർവാപരവിരോധംകൊണ്ടു്
അപൂർവ്വമായിരിക്കുന്നു.

രാജാവു്—മാന്ദവ്യ, ഇടവിടാതെയുള്ള ഈ ദുഃഖം ഞാൻ
എങ്ങനെയാണു സഹിക്കേണ്ടതു്?—

കിനാവിലുൾക്കൊണ്ടു നിദ്രാ
വിനാശത്താലപൂർവ്വമാം ;
കാണാൻ പടത്തിലോ പിന്നെ-
സ്സമ്മതിക്കില്ല കണ്ണനീർ. ൨൨

സാനു—ഉപേക്ഷിച്ചതുകൊണ്ടുള്ള ദുഃഖം ശകുന്തളയുടെ ഹൃദ
യത്തിൽനിന്നു് അങ്ങിപ്പൊരം നിശ്ശേഷം തുടച്ചുകളഞ്ഞു.

ചതുരിക—(പ്രവേശിച്ചിട്ടു്) പൊന്നത്തമ്പുരാനു വിജയം. അടി
യൻ തുലികപ്പെട്ടി എടുത്തുകൊണ്ടു് ഇങ്ങോട്ടു വരികയായിരുന്നു.

രാജാവു്—അപ്പോഴോ ?

ചതു—വഴിയിൽവെച്ചു പിംഗളികയോടും കൂടി ഇങ്ങോട്ടെഴുന്നള്ളുന്ന വസുമതീദേവി തിരുമനസ്സുകൊണ്ടു് ‘ഞാൻതന്നെ ആര്യപുത്രന്റെ കൈയിൽ കൊണ്ടുചെന്നു കൊടുത്തുകൊള്ളാം’ എന്നു് കല്പിച്ചു് പെട്ടി അടിയന്റെ കൈയിൽനിന്നും പിടിച്ചുപരിച്ചു.

വിദു—നിന്നെ വിട്ടേച്ചതു ഭാഗ്യമായി.

ചതു—ദേവിതിരുമനസ്സിലെ ഉത്തരീയം ചെടിയിൽകൊണ്ടു ക്ഷിയതു് പിംഗളിക വിടുവിക്കുന്ന തരംനോക്കി ഞാൻ കടന്നു കളഞ്ഞു.

രാജാവു്—തോഴരേ, ദേവി ഇങ്ങോട്ടു വരും; ഞാൻ ബഹുമാനിക്കുന്നതുകൊണ്ടു് ഇപ്പോൾ അവിടേയ്ക്കു കറെ ഗർവ്വമുണ്ടു്. ഈ പടം തോഴർ സൂക്ഷിച്ചുകൊള്ളു.

വിദു—‘അവനവനെ’ എന്നു വേണം കല്പിക്കാൻ; (പടം ഏതുതുകൊണ്ടു് എഴുന്നേറു്) ദേവിയുമായുള്ള ശണ്ണയിൽ അങ്ങേയ്ക്കു മോചനം കിട്ടുകയാണെങ്കിൽ * എന്നെ വിളിച്ചേക്കണം; ഞാൻ മേഘപ്രതിച്ഛന്ദമാളികയിലുണ്ടാകാം. (ദാടിപ്പോയി)

സാനു—തൽക്കാലം മനസ്സു മരൊരാളിൽ പ്രവേശിച്ചിരിക്കുയാണെങ്കിലും മുമ്പുള്ള ആളെ മാനിക്കുന്ന ഇദ്ദേഹം സ്നേഹവിഷയത്തിൽ സ്ഥിരതയുള്ളവനാണു്.

ദ്വാരപാ—(എഴുന്നുകൊണ്ടു പ്രവേശിച്ചിട്ടു്) തമ്പുരാൻ വിജയം!

രാജാവു്—വേത്രവതി, നീ വരുംവഴി ദേവിയെ കാണുകയുണ്ടായില്ലേ?

ദ്വാരപാ—ഉവു്, കണ്ടു; പക്ഷെ അടിയന്റെ കയ്യിൽ ഈ എഴുത്തിരിക്കുന്നതു കണ്ടിട്ടു് തിരുമനസ്സുകൊണ്ടു മടങ്ങിയെഴുന്നള്ളി.

രാജാവു്—ദേവി നല്ല വിവരമുള്ള ആളാണു്; കാര്യവിപ്ലത്തിനിടയാക്കാതെ സൂക്ഷിക്കും.

ദ്വാരപാ—അമാത്യൻ ഉണർത്തിക്കുന്നു:—പല ഇനങ്ങളിലായിട്ടു മുതൽ തിട്ടം വരുത്തുന്നതിന്നു കണക്കുകൾ പരിശോധിക്കേണ്ടതുണ്ടായിരുന്ന ഒരു സംഗതി ആയിരുന്നതിനാൽ ചെറുകാര്യങ്ങളിൽ ഒന്നുമാത്രമേ ഇന്നു വിചാരണചെയ്യാള്ളു; അതിന്റെ വിവരം ഈ എഴുത്തിൽ കാണിച്ചിട്ടുള്ളതു് തൃക്കൺപാർക്കണം എന്നു്.

* ആത്മാക്ഷ ചെന്തുകൊള്ള എന്നർത്ഥം. ദേവികു് എന്തെപേരിലും കോപമുണ്ടു്; അതിനാൽ ഞാനും ചൊയ്തുളയാം എന്നും വിദ്വേഷകൻ രാജാവിനെ വിടുപിരിയാൻ കാരണമുണ്ടാക്കുന്നതാണിതു്.

രാജാവ്—എഴുത്തിങ്ങോട്ടു കാണിക്ക!

(പരാപാലിക എഴുത്തു കാണിക്കുന്നു)

രാജാവ്—(വായിച്ചിട്ട്) എന്തു? 'സമുദ്രവ്യാപാരികളുടെ നായകനായ ധനമിത്രൻ കപ്പൽച്ചേരത്തിൽ മരിച്ചുപോയി. ആ സാധുവിനു സന്തതിയുമില്ല; അവന്റെ സ്വത്തെയും പണ്ടാരവകയ്ക്കു ചേരേണ്ടതാണ്' എന്ന് അമാത്യൻ എഴുതിയിരിക്കുന്നു. (വിഷാദത്തോടുകൂടി) സന്തതിയില്ലാതെപോകുന്നത് കഷ്ടമെന്നെ, വേത്രവതി ധനവാൻ ആയിരുന്നതിനാൽ അയാൾക്ക് അനേകം ഭായ്യമാർ ഇരുന്നിരിക്കണം. അവരിൽ ആരെങ്കിലും ഇപ്പോൾ ഗർഭം ധരിച്ചുവരായിട്ടെങ്കിലും ഉണ്ടോ എന്ന് വിചാരണചെയ്യണം.

പരാപാ—അദ്ദേഹത്തിന്റെ ഭായ്യമാരിൽ അയോല്യാക്കാർൻ ചെട്ടിയാരുടെ മകൾക്ക് ഇഴയുടെ പുംസവനം നടന്നതായി കേൾവിയുണ്ട്.

രാജാവ്—എന്നാൽ ഗർഭത്തിലിരിക്കുന്ന ആ കുട്ടി അച്ഛന്റെ സ്വത്തിനവകാശിയാണല്ലോ. ഈ വിവരം അമാത്യനോടു ചെന്നു പറയുക.

വേത്രവതി—കല്പനപോലെ—(പുറപ്പെടുന്നു)

രാജാവ്—വരട്ടെ, ഇവിടെ വര!

വേത്ര—അടിയൻ.

രാജാവ്—സന്തതി ഉണ്ടെങ്കിലെന്തു? ഇല്ലെങ്കിലെന്തു?

ചേതപ്പെടുന്നു മാലോകക്കേതേതു നിജബാധവർ
അതാതായിട്ടു ദുഷ്ഘ്നന്മാരകം ചതിയെന്നിയെ. ൨൭

എന്നു വിളംബരം ചെയ്യട്ടെ!

വേത്ര—ഇങ്ങനെ വിളിച്ചറിയിക്കാൻ പറയാം. (പോയി തിരിച്ചെത്തിട്ട്) കാലത്തിലുണ്ടായ മഴപോലെ തിരുമനസ്സിലെ കല്പന അമാത്യൻ അഭിനയിച്ചു.

രാജാവ്—(യെടുവീർപ്പുവിട്ടിട്ട്) ഹേ! ഇങ്ങനെയാണല്ലോ സന്തതി അറുന്ന് അവകാശി ഇല്ലാതെ വരുമ്പോൾ സ്വത്തുക്കൾ അന്യനിൽ ചെന്നുചേരുന്നതു? എന്റെ ചിൽക്കാലം പൂരുവംശശ്രീക്കും ഇതുതന്നെ ഗതി.

വേത്ര—ഈ വിധം അമംഗലവാക്ക് ഒരിക്കലും കല്പിക്കരുത്. ദൈവം തൂണയ്ക്കുട്ടെ!

രാജാവു്—കൈചന്ന ശ്രേയസ്സിനെ അവമാനിച്ച പാപിയാണല്ലോ ഞാൻ.

സാനു—സംശയമില്ല; സഖിയെത്തന്നെ ഉഴന്നി ഇദ്ദേഹം ആത്മനീന്ദ ചെയ്തതാണ്.

രാജാവു്—

സന്താനമുൾക്കൊണ്ടു കലപ്രതിഷ്ഠ—
യ്ക്കന്നായൊരപ്പതിയെ ഞാൻ വെടിഞ്ഞതൻ;
മെത്തും ഫലത്തിന്നുതകുന്ന ഭൂമി
വിത്തും വിതച്ചിട്ടൊഴിയുന്നപോലെ. ൨൪

സാനു—സന്തതിപ്പേരും അങ്ങേയ്ക്കു് ഒരിക്കലും വരികയില്ല.

ചതു—(വേത്രവതിയോടു സപകാഞ്ചമായിട്ടു്) ഈ വ്യാപാരിയുടെ സംഗതികൊണ്ടു് തന്മൂലം പശ്ചാത്താപം ഇരുട്ടിച്ചിരിക്കുകയാണു് തിരുമനസ്സിലേക്കു് ആശ്വാസം വരുവാൻ മേഘമാളികയിൽചെന്നു് ആയുമാന്ധവ്യനെ ഞാൻ കൂട്ടിക്കൊണ്ടുവരട്ടെ.

വേത്ര—നീ പറഞ്ഞതു ശരിയാണ്. (പോയി)

രാജാവു്—ഓഷ്ഠന്തന്റെ കൈകൊണ്ടു പിണ്ഡംവാങ്ങുന്നവരുടെ കഥ പരുങ്ങലിലായി.

ഇക്കാലമെന്നുടെ പിതൃക്കൾ * നിവാപമേറാൽ,
പിൽക്കാലമാരിതു തരുന്നതിനെന്നു കേണു്,
തുകൺ തുടയ്ക്കുവതിനാദ്യമെടുത്തു ശേഷ—
മുൾക്കൊള്ളുമെന്നു കരുതുനിതപുത്രനാം ഞാൻ. ൨൫
(മുച്ഛിക്കുന്നു)

പാദര—(ബലപ്പെട്ടു ചെന്നു് താങ്ങിക്കൊണ്ടു്) തിരുമേനി ആശ്ചസിക്കണേ!

സാനു—അയ്യോ കഷ്ടം കഷ്ടം! ഇദ്ദേഹം വിളക്കു് ഇരിക്കത്തന്നെ മറവിന്റെ ബലംകൊണ്ടു് ഇരുട്ടിന്റെ ഫലം അനുഭവിക്കുന്നു; ഞാൻ ഇപ്പോൾത്തന്നെ ചെന്നു സമാധാനപ്പെടുത്തിക്കളയാം; അല്ലെങ്കിൽ വരട്ടെ; അഭിതിദേവി ശകന്തളയെ ആശ്ചസിപ്പിക്കുമ്പോൾ അരുളിച്ചെയ്തതു്, യജ്ഞഭാഗത്തിൽ തൽപരനായ ദേവന്മാർ തന്നെ ധർമ്മപതിയെ ഭർതാവു താമസിയാതെ പരിഗ്രഹിക്കുന്നതിനു വേണ്ടതെല്ലാം ചെയ്തുകൊള്ളും എന്നാണല്ലോ

* പിതൃക്കളെ ഉദ്ദേശിച്ചു കൊടുക്കുന്ന ജപം.

അതുകൊണ്ട് അത്രയുംകാലം ഞാൻ ക്ഷമിച്ചിരിക്കതന്നെ വേണം. ഈ കഥയെല്ലാം ചെന്നു പറഞ്ഞു പ്രിയസഖിയെ ആശ്വസിപ്പിക്കാം. (പോയി)

അണിയ—അയ്യോ! അയ്യോ! തമ്പുരാൻ രക്ഷിക്കണേ! ഇതാ തോഴരുടെ കഥ സംശയസ്ഥിതിയിലായിരിക്കുന്നു.

രാജാവ്—മാധവൻ എന്താണു ഭീനസ്വരത്തിൽ നിലവിളിക്കുന്നത്?

ചതു—(ബലപ്പെട്ട് പ്രവേശിച്ചിട്ട്) കാണാൻ പാടില്ലാത്ത ഏതോ ഒരു ഭൂതം ശബ്ദംകൂടാതെ തൂക്കിയെടുത്തു മേഘമാളികയുടെ മോന്തായത്തിന്മേൽ കൊണ്ടുവെച്ചിരിക്കുന്നു.

രാജാവ്—(ബലപ്പെട്ട് എഴുന്നേറ്റ്) അത്രയ്ക്കായോ? എന്റെ ഗൃഹത്തിൽത്തന്നെ ഭൂതബാധയോ? അല്ലെങ്കിൽ—

തനിക്കുതാൻ തെറ്റു വരുന്നതേതും
മനസ്സിലാക്കുന്നതശക്തമത്രേ;
ജനങ്ങളേതേതു വഴിക്കുപോമെ—
നാനുക്ഷണം കാണതെളുപ്പമാണോ? ൨൩

അണി—(പിന്നെയും) അയ്യയ്യോ! രക്ഷിക്കണേ രക്ഷിക്കണേ!

രാജാവ്—(സംഭ്രമത്തോടെ ചുറ്റിടുന്നിട്ട്) തോഴരു പേടിക്കേണ്ട.

അണി—തോഴരേ, രക്ഷിക്കണേ! രക്ഷിക്കണേ! ഞാൻ എങ്ങനെ പേടിക്കാതിരിക്കും? ഇതാ ആരോ ഒരാൾ എന്റെ കഴുത്തു പിറകോട്ടു തിരിച്ചു കരിമ്പിൻ തണ്ടുപോലെ ഒടിക്കുന്നു.

രാജാവ്—(ചുറ്റിയോക്കിട്ട്) വില്ലെവിടെ വില്ലു്?

യവനി—(വില്ലുംകൊണ്ട് പ്രവേശിച്ചിട്ട്) ചൊന്നതമ്പുരാനു വിജയം! ഇതാ പള്ളിവില്ലും തൃക്കൈയറയും.

(രാജാവ് വില്ലും അമ്പും വാങ്ങുന്നു.)

അണിയ—

കൊന്നിടുന്നേൻ, പുലി പശുവിനെ—
പ്പോലെ, തെട്ടിപ്പിടയ്ക്കും—
നിന്നെക്കണ്ണോത്ഥിതപുതുനിന്ന—
പ്പാരണയ്ക്കായിതാ ഞാൻ;

ആത്മകെല്ലാമഭയമരുളാൻ
 ചീത്തചാപം വഹിച്ചോ-
 രുദ്രഷ്ഠന്തൻ ഗൃപതിയെഴുന-
 ഉളട്ടെ നിന്നെത്തുണയ്ക്കാൻ.

൨൭

രാജാവ്—(കോപത്തോടുകൂടി) എന്നെത്തന്നെ ഉരന്നിപ്പറയുന്നോ? നില്ലെടാ ശവംതീനി! നിന്റെ കഥ ഇപ്പോൾ കഴിയും. (വില്ലുകലച്ചു) വേത്രവതി! മാളികയിലേയ്ക്കു കയറട്ടെ. മുമ്പേ നടന്നുകൊള്ളൂ.

വേത്ര—ഇതിലെ എഴുന്നെള്ളാം.

(എല്ലാവരും വേഗത്തിൽ ചുറ്റിടക്കുന്നു.)

രാജാവ്—(ചുറ്റിനോക്കിട്ട്) ഇവിടെ ആരേയും കാണാനില്ലല്ലോ.

അണി—അയ്യയ്യോ! ഞാൻ ഇതാ അങ്ങേക്കാണെന്നുണ്ട്; അങ്ങു എന്നെക്കാണുന്നില്ല. എനിക്കു പൂച്ചയുടെ വായിലകപ്പെട്ട എലിയുടെ സ്ഥിതിയായി; ഇനി ജീവൻ കിട്ടുമെന്നുള്ള മോഹം വേണ്ട.

രാജാവ്—ഭൂതമേ, നിന്റെ തിരസ്കരണിവിദ്യയൊന്നും എന്റെ അസൂയത്തോടു പറുകയില്ല; അതു നിന്നെ കണ്ടുപിടിച്ചുകൊള്ളും; അസൂയം ഇതാ വിടുന്നു. ഇതാകട്ടെ—

കൊല്ലം കൊല്ലേണ്ടാരന്നിനെ,
 പാലിക്കും പാല്യവിപ്രനെ,
 ക്ഷീരം കൈക്കൊള്ളു മന്നങ്ങരം
 നീരം ചേർന്നു നീക്കിടും.

൨൮

(അസൂയം തൊടക്കുന്നു)

(അതന്തരം പിടിഞ്ഞുവിട്ടു മാതലിയും വിട്ടുപോകുന്നു പ്രവേശിക്കുന്നു)
 മാതലി—

ഘരിയസുരരെയല്ലോ നിൻശരങ്ങരംകു ലാക്കായ്
 കരുതിയതവരിൽത്താൻ വില്ലിതുന്നിക്കലയ്ക്കു;
 പരിചൊടു കനിവേറും ദൃഷ്ടിവേണം പതിക്കാൻ
 പരിചയമുടയോരിൽ, പാഞ്ഞെഴും പത്രിയല്ല.

൨൯

രാജാവ്—(അസൂയം വേഗത്തിൽ പിൻവലിച്ചിട്ട്) ഏ! മാതലിയോ? ദേവേന്ദ്രസാരഥിക്കു സ്വാഗതം.

വിദ്വ—എന്നെപ്പിടിച്ചു യാഗപത്രവിനെപ്പോലെ കൊല്ലാൻ ഭാവിച്ചു ഇഴയാൾക്കു് ഇദ്ദേഹം സ്വാഗതം പറയുന്നു.

മാതലി—(പുഞ്ചിരിയിട്ട്) നമ്മുടെ സ്വാമി ദേവേന്ദ്രൻ എന്നെ ഇങ്ങോട്ടു പറഞ്ഞയച്ചതിന്റെ സംഗതി മഹാരാജാവു കേൾക്കണം. രാജാവു—കേൾക്കാൻ കാത്തിരിക്കുന്നു.

മാതലി—കാലനേമിയുടെ സന്തതിയായിട്ടു ഭർത്താവർ എന്നു പേരായ ഒരു അസുരവർഗ്ഗമുണ്ട്.

രാജാവു—ഉണ്ട്! ശ്രീനാരദൻ പറഞ്ഞുകേട്ടിട്ടുണ്ട്.

മാതലി—

നിൻമിത്രമാം ശതമഖനവർ വധുരല്ല ;
തന്മാരണത്തിനതകേണ്ടവനിന്നു നീ താൻ ;
ഘർമ്മംശ്രവിന്നു കഴിയാത്ത നിശാസകാര
നിർമ്മൂലനക്രിയ നടത്തുവതിന്ദുവത്രെ.

൩൦

അതിനാൽ വില്ലും അമ്പും എടുത്തിരിക്കുന്ന അങ്ങു രഥത്തിൽ കയറി വിജയയാത്രയ്ക്കു പുറപ്പെടാം.

രാജാവു—ഇന്ദ്രഗേവാന്റെ ഈ സംഭാവന എനിക്കൊരു അനഗ്രഹമാണ്. അതിരിക്കട്ടെ;—എന്തിനാണങ്ങു് ഈ മാധ്യമവ്യനോടിക്കുറവെ പ്രവർത്തിച്ചതു് ?

മാതലി—അതും പറയാം—എന്തോ ഒരു മനസ്സാപത്താൽ വാട്ടം തട്ടി ഉന്മേഷമില്ലാത്ത നിലയിലാണ് അങ്ങേ ഞാൻ കണ്ടതു്. ഒന്നു ചൊടിപ്പിക്കാൻ വേണ്ടി ഇങ്ങനെ ചെയ്തുവെന്നേ ഉള്ളൂ. എന്തെന്നാൽ—

അനലനെരിയുമിന്ധനം കടഞ്ഞാൽ ;
അരവ,മെതിർത്തിടുകിൽ പടം വിരിക്കും ;
തനതുമഹിമ മിക്കവാറുമാക്കും
തെളിയുവതൊന്നു കൃത്യത്തിടുമ്പൊളത്രേ.

൩൧

രാജാ—ഭവാൻ ചെയ്തതു ശരിയാണ്. (വിദ്വേഷകനോടു സ്വപ്നം) തോഴരേ, ഇന്ദ്രഗേവാന്റെ ആജ്ഞ ലംഘിച്ചുകൂടാ. അതിനാൽ വിവരം ധരിപ്പിച്ചു് അമാത്യപിതൃനനോടു ഞാൻ പറഞ്ഞതായി ഇങ്ങനെ പറയു —

ഭവന്മതി തനിച്ചിന്നു ഭരിക്കട്ടെ ജനങ്ങളെ
ഇന്നു മറ്റൊരു കാര്യത്തിലിറങ്ങീ കലവില്ലിതു്.

വിദ്വ—കല്പനപോലെ. (പോയി)

മാതലി—മഹാരാജാവേ, തേരിൽ കയറാം.

(രണ്ടുപേരും തേരിൽ കയറുന്നു)
(എല്ലാവരും പോയി)

സാരം കലന്നു പല കായ്യവുമോക്തിലാർക്കാർ
നേരേ നടത്തുവ X തധീശപരഗൗരവത്താൽ;
സാരമ്യമകന്നതളാതെയിരിക്കി, ലല്ല
ദൂരീകരിപ്പതരുണന്നെളതായിരുന്നോ? d

മാതലി—അങ്ങേയ്ക്കിങ്ങനെ തോന്നുന്നതു് യുക്തമെന്നെ.
(കരോദം യാത്രചെയ്തിട്ടു്) മഹാരാജാവേ, ഇവിടെ നോക്കുക! സ്വർഗ്ഗ
ലോകത്തിൽ പ്രതിഷ്ഠ സിദ്ധിച്ചിട്ടുള്ള അങ്ങേ യശസ്സിന്റെ
സൗഭാഗ്യം.

സുരനാരികൾ ചാത്തു മംഗരാഗം
പരിശേഷിച്ചതെടുത്തു നിജ്ജരന്മാർ
വരകല്ലലതാംശുകങ്ങളിൽ തപ--
ച്ചരിതം ചേരതെഴുതുനു കീർത്തനങ്ങൾ. e

രാജാവു്—മാതലി, ഇന്നലെ അങ്ങോട്ടു പോകുമ്പോൾ യുദ്ധ
ത്തിന്റെ വിചാരംകൊണ്ടു് സ്വർഗ്ഗമാർഗ്ഗം ഒന്നും ഞാൻ നല്ല
വണ്ണം നോക്കുകയുണ്ടായില്ല. നാം ഇപ്പോൾ ഏതു വായുസ്സുന്ധ
ത്തിലാണു് ഇറങ്ങിയിരിക്കുന്നതെന്നു പറക.

മാതലി—
സ്വർഗ്ഗംഗ താങ്ങി, മുനിപുംഗവരേശുപേരെ
മാർഗ്ഗത്തിൽ രശ്മി വിഭജിച്ചു നയിച്ചു നിത്യം
വീശുന്നൊരാപ്പരിവഹന്റെ വലത്തിലാണി-
ദ്ദേശം, പതിഞ്ഞു ഹരിപാദമിതിൽ ദ്വിതീയം. f

രാജാവു്—ഇതുകൊണ്ടുതന്നെ ആയിരിക്കണം എന്റെ ഇന്ദ്രിയ
ങ്ങടംകും ആന്തരാത്മാവിനും ഒരു തെളിമ തോന്നുന്നതു്.
(രഥചക്രം നോക്കീട്ടു്) നാം മേഘമാർഗ്ഗത്തിൽ വന്നിരിക്കുന്നു.

മാതലി—എങ്ങിനെ അറിഞ്ഞു ?

രാജാവു്—

* ആരക്കാലിനിയയ്ക്കുകി നെടുകേ
ന്ദ്രഗുണ വേഷാമ്പൽ .വ-
നേരെക്കാന്തി കലന്നു മിന്നലുമിതാ
വീശുന്നിതശപങ്ങളിൽ ;

X അധീശപരഗൗരവം—പ്രഭുക്കന്മാർ ചെയ്തുകൊടുക്കുന്ന ഗൗരവബഹുമാനം.
e സംസ്കൃതത്തിൽ അരം എന്നും ആറം എന്നും പറയുന്ന വണ്ടിച്ചക്ര
ത്തിന്റെ വട്ടങ്ങൾക്കും കടത്തിനും മദ്ധ്യേ ഉള്ള കാലുകൾ ചിലടത്തു് ഇതിനെ ആര
ക്കാൽ എന്നാണു പേർ.

ഉൾക്കൊണ്ടുതുണ്ടു പട്ടവഴിയേ
 നീതുളളിയിങ്ങാകയാൽ
 കാറുകൊണ്ടൊരു കൊണ്ടലിൻപഴിയിൽ നാം
 വന്നെത്തിയെന്നോത്തിടാം.

മാതലി—ക്ഷണനേരത്തിനുള്ളിൽ മഹാരാജാവു് തന്റെ അധികാരഭൂമിയിൽ ചെന്നെത്താം.

രാജാവു്—(കീഴ്പോട്ടു നോക്കീട്ടു്) വേഗത്തിൽ ഇറങ്ങിക്കൊണ്ടു് ഈ നിലയിൽനിന്നു നോക്കുമ്പോൾ ഭൂലോകത്തിന്റെ കാഴ്ച വളരെ ആശ്ചര്യം ആയിരിക്കുന്നു.

എങ്ങനെ എന്നാൽ—

പാരിപ്പൊങ്ങിവരുന്ന ശൈലശീഖരം
 കൈവിട്ടിറങ്ങുന്നിതോ ?
 ചേരനോ തടിയങ്ങിലച്ചലിനിട-
 യ്ക്കായിട്ടു വൃക്ഷങ്ങളിൽ ?
 നേരേ നീർ തെളിയാതിരുന്നൊരു നദീ-
 ജാലങ്ങൾ വായ്ക്കുന്നിതോ ?
 ചാരത്തെയ്ക്കാർവൻ വലിച്ചുടനൊറി-
 ണതീട്ടുന്നിതോ ഭൂമിയെ ?

മാതലി—അങ്ങു പറഞ്ഞതുപോലെ ഇതു നല്ല കാഴ്ചതന്നെ. (ബഹുഭാഗത്തോടുകൂടി യോക്കീട്ടു്) ഭൂലോകം ഉദാരമണിയമായിരിക്കുന്നു.

രാജാവു്—മാതലി, കനകം ഉരക്കി ഒഴിച്ചതു പോലെ, കീഴ്ക്കും പടിഞ്ഞാറുമുള്ള സമുദ്രംവരെ ഇറങ്ങിക്കാണുന്ന ഈ പർവ്വത ഏതാണു് ?

മാതലി—കിംപുരുഷന്മാരുടെ വാസസ്ഥലമായ ഘോമകൂടം എന്ന പർവ്വതമാണിതു്; തപസ്സിദ്ധികൊണ്ടു ലഭിക്കാവുന്നതിൽ ഉത്തമസ്ഥാനവും ആണു്. നോക്കുക—

വിരിഞ്ചദേവന്റെ മനസ്സുതമാനാം-
 മരീചിതന്നാത്മഭവൻ പ്രജാപതി,
 സുരാസുരക്കും ജനകൻ, സഭായുനായു്
 ചരിച്ചിടുന്ന തപമിങ്ങു കാശ്യവൻ.

രാജാവു്—ശ്രേയസ്സു ലഭിക്കുന്നതിനുള്ള സൗകര്യം നേരിടുന്നതു്

ഉപേക്ഷിക്കരുതല്ലോ; കാശ്യ പഭഗവാനെ വന്ദിച്ചുപോകുവാൻ ആശ്രമമുണ്ട്.

മാതലി—നല്ല ആലോചന തന്നെ. (ഉറങ്ങുന്നത് നടിക്കുന്നു)
രാജാവ്—(പുഞ്ചിരിയോടെ)

കുറിപ്പതോ ചാടുള്ളൂന്ന നിസപനം?
പറന്നുപ്പൊങ്ങും പൊടിയെങ്ങു പാത്തിടാൻ?
തെറിപ്പതില്ലൊട്ടു, നിലം തൊടായ്കയാ-
ലിറങ്ങി തേരെന്നറിയുന്നതെങ്ങനെ?

മാതലി—ഇത്രമാത്രമേ ഉള്ളൂ അങ്ങേ രഥത്തിനും ദേവേന്ദ്രന്റെ രഥത്തിനും തമ്മിലുള്ള ഭേദം.

രാജാവ്—ഏതു ദിക്കിലായിട്ടാണ് മാരിചാശ്രമം?

മാതലി—(കൈചൂണ്ടിക്കാണിച്ചുകൊണ്ടു്)

പുറിൽ പാതി മറഞ്ഞു * മെയ്യതിനുമേൽ
പാമ്പിന്റെ തോൽ മാറിലും;

ചുറ്റിപ്പുറിയ ജീണ്ണുവള്ളിവളയ-

ശൂട്ടങ്ങൾ കണ്ണത്തിലും,

ചുറ്റും പക്ഷികൾ കൂടുകെട്ടിയ ജടാ-

ജൂടങ്ങൾ തോളത്തുമായ്

കുറിക്കൊത്ത മുനീന്ദ്രനക്കനൈതിരായ്

നിൽക്കുന്നൊരദിക്കിലാം.

പഥ

രാജാവ്—കൊടുംതപസ്സുചെയ്യുന്ന ഇദ്ദേഹത്തിനു നമസ്കാരം!

മാതലി—(കുതിരകളെ നിർത്തിയിട്ടു്) ഇതാ നാം നട്ടു വളർത്തിയ

മന്ദാരവൃക്ഷങ്ങളുള്ള കാശ്യചാശ്രമത്തിലെത്തിയിരിക്കുന്നു.

രാജാവ്—ഈ സ്ഥലം സ്വർഗ്ഗത്തെക്കാൾ ആനന്ദകരമാണ്. എനിക്ക് അമൃതത്തിലിറങ്ങി മുങ്ങിയതുപോലെ ഒരു സുഖം തോന്നുന്നു.

മാതലി—(രഥം ഉറപ്പിച്ചു നിർത്തിയിട്ടു്) മഹാരാജാവിറങ്ങാം.

രാജാവ്—(ഉറങ്ങിയിട്ടു്) അങ്ങു് എന്താണു ഭാവം?

മാതലി—രഥം നിറുത്തി. ഞാനും ഇറങ്ങാം. (ഉറങ്ങിയിട്ടു്)

മഹാരാജാവ് ഇതിലെ വരാം. (രണ്ടുപേരും ചുറ്റിനടക്കുന്നു) ഇതാ മഹാ തപസ്വികളുടെ ആശ്രമസ്ഥലങ്ങൾ നോക്കുക—

* മെയ്യു് പുറിൽ പാതി മറഞ്ഞു; അതിനുമേൽപാതിക്കുമേൽ,

രാജാവു—ഞാൻ കാണുന്നുണ്ടു്. ഇവരുടെ തപസ്സു വളരെ ആശ്ചര്യമായിരിക്കുന്നു—

ജീവിക്കാൻ കല്പവൃക്ഷാവലിയുടെ നടുവിൽ,
ഭക്ഷണം വായുമാത്രം;
ശുദ്ധിക്കായ് സ്നാനകർമ്മം കനകമലിനീ-
ധൃളിയാളും ജലത്തിൽ;
ധ്യാനിക്കാൻ രത്നപീഠം; ത്രിഭിവതരണിമാർ
മുഴുവേ ബ്രഹ്മചര്യം;
പ്രാചീനേണമേ തപസ്സാൽ പദമിതിവിടെയി-
ത്താപസന്മാർ തപിപ്പോർ.

൧൨

മാതലി—മഹാത്മാക്കളുടെ പ്രാർത്ഥനകൾ മേൽക്കുമേൽ ഉയർന്നുകൊണ്ടിരിക്കും. (ചുറ്റിനടന്നു് ആകാശത്തിൽ ലക്ഷ്മ്യം ഖണ്ഡിച്ചു്) ഹേ വൃദ്ധശാകല്യ! മാതൃപദവാന്റെ സന്നിധാനത്തിലിപ്പോൾ എത്ര സമയമാണു്? (കേട്ടതായി ഭാവിച്ചു്) മഹാജീവനികളുടെ സദസ്സിൽ വെച്ചു് അഭിതിഭേവി ചോദിച്ചിട്ടു് പാതിവ്രത്യധർമ്മം അവർക്കുപദേശിക്കയാണു് എന്നോ പറഞ്ഞതു്? എന്നാൽ ഈ പ്രസ്താവത്തിൽതന്നെ അവസരം കിട്ടാനിടയുണ്ടു്; കാത്തിരിക്കാം. (രാജാവിന്റെ നേരേ നോക്കിട്ടു്) മഹാരാജാവു് ഈ അശോകത്തറയിൽ ഇരിക്കുന്നു; ഞാൻ ചെന്നു സന്നിധാനത്തിൽ കാത്തു നിന്നു സമയമറിഞ്ഞുവരാം.

രാജാവു്—അങ്ങേ യുക്തംപോലെ.

മാതലി—എന്നാൽ ഞാൻ പോകട്ടേ. (പോയി)

രാജാവു്—(തുഭലക്ഷണം നടിച്ചിട്ടു്)

ആ യാശപോയ് പോയതിലില്ല മോഹം;
കൈയേ, തുടിക്കുന്നിതു നീ വൃഥാ താൻ;
ശ്രേയസ്സു കൈവന്നതൊഴിച്ചുവിട്ടാ-
ലായാസമല്ലാതെ ഫലിപ്പതുണ്ടോ?

൧൩

അണിയറയിൽ—അരുതു് ഉണ്ണീ, ചാപല്യം കാണിക്കരുതു്. ജാതിസപദാവം വന്നുപോകുന്നല്ലോ?

രാജാവു്—(കേട്ടതായി നടിച്ചു്) ഇവിടെ അവിനയം വരുന്നതല്ല. പിന്നെ ആരെയാണു നിരോധിക്കുന്നതു്? (ശബ്ദം അനുസരിച്ചു നോക്കിട്ടു്) ഏതാണീ ബാലൻ? പിൻ തുടരുന്ന താപസിമാരെ ഒട്ടു വകവെയ്ക്കുന്നില്ല.

മുല പാതി കുടിച്ചു നിൽക്കവേ
ഗളരോമങ്ങൾ പിടിച്ചുലച്ചിതാ
ബലമോടു വലിച്ചിടുന്നിതേ
കളിയാടാനൊരു സിംഹബാലനെ.

൧൪

(മേൽപറഞ്ഞപ്രകാരം ബാലനും താപസിമാരും പ്രവേശിക്കുന്നു.)

ബാലൻ—വായ് പൊളിയ്ക്കൂ സിംഹക്കുട്ടി, നിന്റെ പല്ലു
ഞാൻ എണ്ണട്ടെ.

ഒന്നാം താപസി—ഛി! ചണ്ടിത്തരം കാണിക്കരുത്. ഞങ്ങൾ
മക്കളെപ്പോലെ വളർത്തുന്ന മൃഗങ്ങളെ ഉപദ്രവിക്കുന്നോ? നിന്റെ
തുനിവ് കറെ കൂടിപ്പോകുന്നു; സർവ്വമനസ്സോടെ എന്ന് മഹാഷിമാർ
നിനക്കു പേരിട്ടതു ശരിതന്നെ.

രാജാവ്—എന്താണു് ഈ ബാലനെ കുണ്ടിട്ടു് എനിക്കു
സപന്ത പുത്രനെപ്പോലെ സ്നേഹം തോന്നുന്നത്. പുത്രനില്ലായ്കൊ
ണ്ടുതന്നെ ആയിരിക്കാം.

രണ്ടാം താപസി—സർവ്വമനസ്സോടെ, നീ ഈ സിംഹക്കുട്ടിയെ വിട്ടി
ല്ലെങ്കിൽ അതിന്റെ തള്ള നിന്റെ നേരെ ചാടി വീഴുമേ!

ബാലൻ—(പുഞ്ചിരിയിട്ടു്) അബ്ബ! വലിയ പേടിതന്നെ!
(ചുണ്ടുപിളർത്തിക്കാണിക്കുന്നു.)

രാജാവ്—എരിയാൻ വിറകിന്നു കാത്തിടും

പൊരിയായുള്ളൊരു ഹവ്യവാഹനം
ശരിയായി നിനച്ചിടുന്നു ഞാൻ
പെരിയോർക്കുള്ളൊരു വീരബാലനെ.

൧൫

ഒന്നാം താ—കണ്ടേത, ഈ സിംഹക്കുട്ടിയെ വിട്ടേയ്ക്കൂ! നിനക്കു
കളിക്കാൻ വേറെ ഒന്നു തരാം.

ബാലൻ—എവിടെ? തരൂ (കൈ മലർത്തിക്കാണിക്കുന്നു)

രാജാവ്—(നോക്കിട്ടു് ആശ്ചര്യത്തോടെ) എന്തു്? ഇവന്റെ കൈ
യിൽ ചക്രവർത്തിലക്ഷണവും കാണുന്നുണ്ടല്ലോ. ഇവനാകട്ടെ—

കളിക്കോപ്പേൽക്കാനായ് കയ്യക-
മൊടു നീട്ടീടിന കരം
വിളക്കിച്ചേരേതാണോ വിരൽനിര
ഞെരുങ്ങിത്തൊടുകയാൽ

വിളക്കുണ്ടു രാഗം ഭൃശമെഴു-
 മുഷസ്സിൽ ദലകലം
 തെളിഞ്ഞീടാതൊന്നായ് വിടരുമൊരു
 തണുർമലരുപോൽ.

൧൬

രണ്ടാം താ—സുവ്രതേ, ഇവൻ വാക്കുകൊണ്ടു മാത്രം തൃപ്തിപ്പെടുന്ന
 വനല്ല; അതുകൊണ്ടു നീ എന്റെ പർണ്ണശാലയിൽ ചെന്നു മാക്കു
 ണ്യേയന്റെ ചായം തേച്ചു മൺമയിലിനെ എടുത്തുകൊണ്ടു വര.

ഒന്നാം താ—അങ്ങനെതന്നെ. (പോയി)

ബാലൻ—അതുവരെ ഞാൻ ഇതിനെക്കൊണ്ടു തന്നെ കളിക്കും.
 (എന്നു താപസിയെ നോക്കി ചിരിക്കുന്നു).

രാജാവു്—ഈ ദസ്സാമത്വക്കാരൻ കുട്ടിയോടു് എനിക്കു്
 എന്തെന്നില്ലാതെ സ്നേഹം തോന്നുന്നു.

പല്ലിൻമൊട്ടുകൾ ഹേതുവെന്നിയെ ചിരി-
 ചുല്ലം തെളിച്ചു രസി-
 ചുല്ലാസത്തൊടു ചൊല്ലിയും ചില വച-
 സ്സുവ്യക്തമുശാക്ഷരം;
 അങ്കത്തിൽ കുതുകത്തോടേറിയമരം
 ബാലന്റെ പൂമേനിയേൽ
 തങ്കം പങ്കമണിഞ്ഞിടുന്നു സുകൃതം
 ചെയ്യാരു ധന്യം ജനം.

൧൭

താപ—ആകട്ടെ; ഇവൻ എന്നെ കൂട്ടാക്കുന്നില്ല; (ജലപുറവും
 തിരിഞ്ഞു നോക്കീട്ടു്) ആരാ അവിടെ പ്രഷികമാരന്മാരുള്ളതു്?
 (രാജാവിനെ കണ്ടിട്ടു്) ഭദ്ര, ഇങ്ങോട്ടു വരണേ; ഇതാ ഇവൻ കളിയോ
 യിട്ടു സിംഹക്കുട്ടിയെ മുറുക്കിപ്പിടിച്ചു വലിച്ചുപറ്റവിക്കുന്നു; ഒന്നു
 വിടീക്കണേ!

രാജാവു്—അങ്ങനെതന്നെ. (അടുത്തു ചെന്നു പുഞ്ചിരിയോടെ)
 എടോ മഹക്ഷിബാലക,

തെറികാട്ടിയാശ്രമവിരുദ്ധവൃത്തി നീ
 ചെറുപാമ്പു ചന്ദനമരത്തിനെന്നുപോൽ
 ചെറുതേ വിത്തുലതരസതപസൗമ്യമാം-
 പിറവിയ്ക്കു ദോഷമുള്ളവാക്കിവെച്ചൊലാ.

൧൮

താപ—ധർമ്മപതിയെ ഉപേക്ഷിച്ചു അയാളുടെ നാമധേയം ആരു് ഉച്ചരിക്കും ?

രാജാവു്—(വിചാരം) ഈ പറയുന്നതു് എന്നെത്തന്നെ ഉദ്ദേശിച്ചായിരിക്കണം ; ഈ കുട്ടിയുടെ അമ്മയുടെ പേരു ചോദിച്ചാലോ ? അല്ലെങ്കിൽ പരസ്പരീപ്രസംഗം ശരിയല്ല.

ഒന്നാം താ—(പ്രവേശിച്ച മയിലിനെ ആടുന്ന ഭാവത്തിൽ പിടിച്ചുകൊണ്ടു്) സർവദമന, ഇതാ * ശകന്തലാസ്യം നോക്കി !

ബാലൻ—(ചുറ്റുംനോക്കീടു്) അമ്മ ഇവിടെ ഇല്ലല്ലോ.

താപ—(ചിരിച്ചുകൊണ്ടു്) മാതൃവത്സലനായ ബാലൻ അർത്ഥമാറി ധരിച്ചു.

രണ്ടാം താ—വത്സ, മയിലാടുന്നതു നോക്കി എന്നാണു ഞാൻ പറഞ്ഞതു്.

രാജാവു്—(വിചാരം) ഇവന്റെ മാതാവിന്റെ പേർ ശകന്തള എന്നാണോ ? എന്നാൽ അനേകംപേർക്കു് ഒരു പേരുതന്നെ വരാവുണ്ടല്ലോ ; ഈ പ്രസ്താവം കാനൽജലംപോലെ ഒടുവിൽ എനിക്കു വിഷാദത്തിനു് ഇടയാക്കാതിരുന്നാൽ കൊള്ളാമായിരുന്നു.

ബാലൻ—എനിക്കീ മയിലിനെ നന്നേ രസിച്ചു. ഞാനിതമ്മയുടെ അടുക്കലേയ്ക്കു കൊണ്ടുപോകും. (കളിക്കോപ്പുവാങ്ങുന്നു)

ഒന്നാംതാ—(നോക്കി സംഭ്രമിച്ചു്) അയ്യോ ! കുഞ്ഞിന്റെ കയ്യിൽ കെട്ടിച്ചിരുന്ന രക്ഷ കാണുന്നില്ലല്ലോ.

രാജാവു്—പരിഭ്രമിക്കേണ്ട ; സിംഹക്കുട്ടിയുമായുള്ള കലശലിൽ താഴെ വീണുപോയി. (എടുക്കാൻ ഭാവികുന്നു)

താപ—അരുതേ, തൊടരുതേ. അല്ല ! ഇദ്ദേഹം എടുത്തുകഴിഞ്ഞോ ?

(വിസ്മയിച്ചു മാറത്തു കൈവച്ചുകൊണ്ടു് അയ്യോന്യം നോക്കുന്നു)

രാജാവു്—എന്തിനാണു നിങ്ങൾ എന്നെത്തടഞ്ഞതു് ?

* ശകന്തലാസ്യം=ശകന്തത്തിന്റെ പക്ഷിയുടെ (മയിലിന്റെ) ലാസ്യം (ഗുണം) “ലളയോരഭേദേ” എന്ന പ്രമാണപ്രകാരം ശകന്തലയുടെ (ശകന്തളയുടെ) ആസ്യം (മുഖം) എന്നു ശ്ലോകം. ഇതിൽ രണ്ടാമത്തെ അർത്ഥം ഗ്രഹിച്ചുകൊണ്ടാണു ബാലൻ ‘അമ്മ ഇവിടെ ഇല്ലല്ലോ’ എന്നുത്തരം പറയുന്നതു്. “ശകന്തളാവർണ്ണം” ശകന്തലാവസ്ത്യാം ശകന്തളാ-വർണ്ണം എന്നു മൂലത്തിലെ പ്രാകൃതശ്ലോകത്തിന്റെ സ്ഥാനത്തു ചെല്ല ഭാഷാശ്ലോകമാണിതു്.

ഒന്നാം താ—മഹാരാജാവു കേട്ടുകൊണ്ടാലും ! ഈ രക്ഷ അപരാജിത എന്ന് പേരായ ഒരു രാജാവിനാണ്. ഇവന്റെ ജാതകമുടമയത്തിൽ മാധ്യമം മാത്രമാണ് ഇത് ഇവനെ ധരിപ്പിച്ചു. അപ്പോഴോ അമ്മയോ താനോ അല്ലാതെ ആരും, ഇതു താഴെ വീണാൽ എടുത്തുകൊടുക്കണം എന്ന് കല്പിച്ചു.

രാജാവ്—അല്ല, എടുത്താലോ ?

ഒന്നാം താ—ഉടൻതന്നെ സുപ്തമായിത്തീർന്നു എടുത്തവനെ കടിക്കും.

രാജാവ്—ഈ മാറ്റം എപ്പോഴെങ്കിലും നിങ്ങൾക്ക് അനുഭവപ്പെട്ടിട്ടുണ്ടോ ?

താപ—പലപ്രാവശ്യം.

രാജാവ്—(സന്തോഷത്തോടുകൂടി വിചാരിച്ചു) എന്റെ മനോരഥം പൂർണ്ണമായി സിദ്ധിച്ചു ; ഇനി എന്തിന് അഭിനന്ദിക്കാതിരിക്കുന്നു ?
(ബാലനെ ആലിംഗനം ചെയ്യുന്നു.)

രണ്ടാം താ—സുപ്രഭ, വര, ഈ വർത്തമാനം പ്രതനിഷ്ഠയിൽ ഇരിക്കുന്ന ശകന്തളയോടു ചെന്നു പറയാം.

(താപസീമാർ പേഴ്യി)

ബാലൻ—എന്നെ വിട്ടു ! എനിക്ക് അമ്മയുടെ അടുക്കൽ പോകണം.

രാജാവ്—മകനേ, എന്നോടൊരുമിച്ചു തന്നെ ചെന്നു അമ്മയെ ആനന്ദിപ്പിക്കാം.

ബാലൻ—എന്റെ അമ്മൻ ദുഷ്ടന്മാരാണ് ; താനല്ല.

രാജാവ്—(ചിരിച്ചിട്ട്) ഈ തക്കംതന്നെ എനിക്കു വിശ്വാസം ഉറപ്പിക്കണം.

(അനന്തരം കെട്ടാതെ അഴിഞ്ഞുകിടക്കുന്ന തലമുടിയുമായി ശകന്തള പ്രവേശിക്കുന്നു.)

ശകന്തള—മാറ്റം വരേണ്ട കാലത്തിൽപോലും സർവ്വമനസ്സോടെ അതേസ്ഥിതിയിൽ തന്നെ ഇരുന്നു എന്ന് കേട്ടിട്ടും എനിക്ക് എന്റെ ഭാഗ്യത്തിൽ വിശ്വാസം വരുന്നില്ല. അല്ലെങ്കിൽ സാന്നിധ്യം പഠിക്കുന്നതുപോലെ സംഭവിക്കാവുന്നതല്ലല്ലോ.

രാജാവ്—(ശകന്തളയെ കണ്ടിട്ട്) ഇതാ ശ്രീമതി ശകന്തള—

മലിനം വസനഭയം ; പ്രതാപം
മെലിമ്പേറ്റം ; കഴൽകറയൊറ്റയായി ;

വലനാളിവളണ്ടു കാത്തിടുന്തു

വലനാമെന്റെറ വിധോഗഭീക്ഷ സാലധി.

൨൧

ശക—(പശ്ചാത്താപംകൊണ്ടു വിധംമാറിയ രാജാവിനെ കണ്ടിട്ടു വിചാരം) ഇതെന്റെറ ആയുപുത്രനെപ്പോലെ ഇരിക്കുന്നില്ലല്ലോ. പിന്നെ ആരാണു് രക്ഷകെട്ടാതിരിക്കുന്ന എന്റെ കണതിനെ തൊട്ടു ഭുഷിപ്പിക്കുന്നതു് ?

ബാലൻ—(അമ്മയുടെ അടുത്തുചെന്നു്) അമ്മേ, ഇതാ ആരോ വന്നു് എന്നെ മകനേ എന്നു വിളിക്കുന്നു.

രാജാവു്—പ്രിയേ, ഞാൻ പ്രവർത്തിച്ചതു് കൃരതയാണെങ്കിലും അതു് നിന്റെറ പേരിലാകയാൽ അനുകൂലമായി കലാശിച്ചു ; എന്നെ ഇപ്പോൾ നീ ഭർത്താവെന്നോമ്മിച്ചറിയണമെന്നു പ്രാർത്ഥിക്കേണ്ടിവന്നിരിക്കുന്നു.

ശക—(വിചാരം) ഹൃദയമേ, ഇനി ആശുപസിക്കാം. ദൈവം മത്സരംവിട്ടു് എന്റെറ നേരെ കരുണ ചെയ്തു എന്നു തോന്നുന്നു ; ഇതു് ആയുപുത്രൻ തന്നെ.

രാജാവു്—പ്രിയേ,

മോഹമകന്നു തെളിഞ്ഞതൻ,
മോഹനതന്നു, വന്നുനീയുമെന്നരികിൽ
രാജുവിനെ വിട്ടു ചന്ദ്രൻ
രോഹിണിയോടൊത്തുചേന്നു ഭാഗ്യവശാൽ.

൨൨

ശക—ആയുപുത്രനു വിജയം !
(തൊണ്ടയിടറി പാതിയിൽ നില്ക്കുന്നു)

രാജാവു്—

ഇന്നിജ്ജയപ്രാർത്ഥന ഗൽഗദത്താൽ
മന്ദിക്കിലും ഹന്ത ! ഫലിച്ചിതെന്നിൽ ;
* താംബൂലരാഗം കലരാതെ നിന്റെറ
ബിംബാധരം സുന്ദരി കാൺകയാലെ.

൨൩

ബാലൻ—അമ്മേ, ഇതാരാണു് ?

ശക—കുഞ്ഞേ, നിന്റെറ ഭാഗ്യത്തോടു ചോദിക്കു.

രാജാവു്—(ശകന്തളയുടെ കാക്കൽ വീണിട്ടു്)

* “അതാംബുലശോപതരകതായരം” എന്ന പാഠത്തിനു തല്പരമായാണിതു്. ‘അസംസ്കാരപാടലോജ്ഞപടം’ എന്ന പാഠത്തിൽ സംസ്കാരമേഖ്കാതെ വിളർത്തിന്റെറ എന്നു മൂന്നാംപാദമോററം.

തെല്ലും ഞാൻ തള്ളിയെന്നുളൊരു പരിഭവമുൾ-
 കൊളൊലാ വല്ലഭേ! നീ,
 വല്ലാതെന്നുള്ള മന്നാളൊരു മലിനതയേ-
 റേറെ മന്ദിച്ചിരുന്നു;
 കല്യാണം കൈവരുമ്പോൾ കല്യാണമതികളി -
 മമ്നിലും ചേക്കുകാട്ടും;
 മാല്യം മുൻലാവിലിട്ടാൽ തല കടയുമുടൻ
 പാവിയെന്നോതിയന്ധൻ.

൨൪

ശക—(കാഞ്ഞുകൊണ്ടു്) എണ്ണിക്കണം എണ്ണിക്കണം ആയുപു
 ത്രൻ; എന്റെ മുജ്ജന്മപാപം അന്നു ഫലോന്മുഖമായിരുന്നിരി
 കണം; അതാണു ദയാലുവായ ആയുപുത്രൻ അന്നു് എന്നോട
 ങ്ങനെ പ്രവർത്തിച്ചതു്. (രാജാവെഴുന്നേൽക്കുന്നു) പിന്നെ എങ്ങനെ
 യാണു് ഇടുവത്തിനു പാത്രമായ എന്റെ ഓർമ്മ വന്നതു്?

രാജാവു്—വിഷാദശല്യം ഉള്ളിൽനിന്നു നീക്കിക്കളഞ്ഞിട്ടു
 പറയാം.

സമ്മോഹത്താലവശനതനാ-
 ഭേതു ഞാൻ തള്ളിയായി-
 ബ്രിംബോഷ്ഠത്തിൽ പരിചൊടുപതി-
 കുന്നതും പാതു്തന്നിന്നേൻ,
 ഇന്നക്കണ്ണീർ ചുളിവെഴുമിമ-
 യ്ക്കുള്ളിൽനിന്നേ തുടച്ചി-
 ട്തന്ത്യാപം സുമുഖി, ദയിതേ!
 ചെറു ഞാനാററിടട്ടേ.

൨൫

(പറഞ്ഞപ്രകാരം ചെച്ചുനും.)

ശക—(മദമോതിരം നോക്കിയിട്ടു്) ആയുപുത്ര, ഇതു് ആ മോതി
 രമല്ലേ?

രാജാവു്—അതേ; ഈ മോതിരം കണ്ടിട്ടാണല്ലോ എന്നിക്കോ
 മ്ബവന്നതു്.

ശക—ഇതു വൈഷമ്യകാരണാണു്. അന്നു് ആയുപുത്രനെ
 ഓർമ്മിപ്പിക്കാൻ ആവശ്യപ്പെട്ടപ്പോൾ കിട്ടാതെ പോയല്ലോ.

രാജാവു്—എന്നാൽ വള്ളി ജന്മയോഗത്തിന്റെ ചിഹ്നമായ
 പുഷ്പത്തെ ധരിക്കട്ടെ.

ബ്രഹ്മാവിൻപൂർവ്വനാമപ്രമപുരുഷനും

ജന്മദാതാക്കളാകം-

ശ്രീമന്മാരീചദാക്ഷായണികളിവർ വിധി-

ക്കൊന്നു വിട്ടുള്ള * പുത്രൻ.

൨൭

മാതലി—അതങ്ങനെതന്നെ.

രാജാവ്—(അടുത്തുചെന്നിട്ട്) ഇന്ദ്രഭഗവാന്റെ ആജ്ഞാകരനായ
ദുഷ്ടേഷന്തൻ രണ്ടുപേരേയും നമസ്കരിക്കുന്നു.

മാരീ—ഉണ്ണീ, വളരെക്കാലം രാജ്യം വാഴുക.

അഭിതി—അപ്രതിരഥനായി ഭവിക്കുക.

ശക—ശകന്തളയും പുത്രനും ഇതാ നിങ്ങളുടെ പാദവന്ദനം
ചെയ്യുന്നു.

മാരീ—വന്ദേ,

പുരന്ദരസമൻ കാന്തൻ;

ജയന്തസദൃശൻ സുതൻ;

ചൊല്ലാമാശിസ്സു മറെറന്ത്?

ചെഴലോമീതുല്യയാക നീ

൨൮

അഭിതി—കണ്ടേയ, ഭർത്താവു നിന്നെ ആദരിക്കട്ടെ; നിന്റെ
പുത്രൻ ദീർഘായുസ്സായിരുന്ന് ഇരുവംശക്കാരേയും ആനന്ദിപ്പിക്കട്ടെ.
ഇരിക്കുവിൻ!

(എല്ലാവരും മാരീചന്റെ ഉപദേശമായി ഇരിക്കുന്നു)

മാരീ—(ഭാരോത്തരരേയും ചൂണ്ടിക്കാണിച്ചുകൊണ്ടു്)

ഭവാൻ സ്വയം, പുത്രരത്നം,

ഇവൾ സാധപി ശകന്തള,

വിധി, വിത്തം ശ്രദ്ധയെന്ന

സാധനത്രയമൊത്തുതേ

൨൯

രാജാവ്—ഭഗവാൻ, മുമ്പേ ഇഷ്ടസിദ്ധി; ദർശനം പിന്നെ.
ഭഗവാന്റെ അനുഗ്രഹത്തിന്റെ മട്ട് അപൂർവ്വമായിരിക്കുന്നു. നോക്കുക.

പുവാദ്യമുണ്ടാകമനന്തരം ഫലം

നവാംബുദം മുനിലതിന്നുമേൽ ജലം;

ഇവയണ്ണമാം കാരണകായ്സംഗമം,

ഭവൽപ്രസാദത്തിനു മുന്നമേ ശിവം.

൩൦

മാതലി—പ്രപഞ്ചപിതാക്കന്മാർ പ്രസാദിച്ചാൽ ഇങ്ങനെ
യാണു്.

* പുത്രൻ-പുത്രനും പുത്രിയും എന്ന അർത്ഥത്തിൽ അഖിംഗബഹുവചനം.

രാജാവു്—ഭഗവാന്റെ ആജ്ഞാകാരിണിയായ ഇവളെ ഞാൻ ഗാന്ധർവ്വിധിപ്രകാരം വേളി കഴിച്ചതിന്റെ ശേഷം കുറച്ചുകാലം കഴിഞ്ഞു ബന്ധുക്കൾ ഇവളെ എന്റെ അടുക്കൽ കൂട്ടിക്കൊണ്ടുവന്നപ്പോൾ ഓർമ്മക്കേടുകൊണ്ടു് ഉപേക്ഷിക്കുകയാൽ ഭഗവാന്റെ സഹോദ്രനായ കണപൻ ഞാൻ അപരാധം ചെയ്തപ്പോയി. പിന്നീടു, മോതിരം കണ്ടിട്ടു് ഇവളെ വിവാഹം ചെയ്തതായി എനിക്കു് ഓർമ്മവന്നു. ഇതു വലിയ ആശ്ചര്യമായിട്ടു തോന്നുന്നു.

നേരേ നിൽക്കുമ്പോഴതു ഗജമല്ലെന്ന്-
താനോത്തു പിന്നെ-

ദൂരെപ്പോകുന്നളവു ഗജമോ എന്നു
സന്ദേഹമാർന്നു,

ചാരെച്ചെന്നിട്ടതിനുടെ പദംകണ്ടു-
താൻ നിർണ്ണയിക്കും

തീരെബുദ്ധാന്തനാചിതവിധമായെന്റെ
ചേതോവികാരം. ൩൧

മാരീ—താൻ തെറ്റു ചെയ്തതായി അങ്ങേയ്ക്കു സംശയം വേണ്ട; അങ്ങേ ഓർമ്മക്കേടിനു കാരണമുണ്ടു്. കേട്ടുകൊണ്ടാലും!

രാജാവു്—കാത്തിരിക്കുന്നു.

മാരീ—അങ്ങുപേക്ഷിക്കയാൽ കഴങ്ങിവശായ ശകന്തളയെ മേനക ഭാഷ്യായണിയുടെ അടുക്കൽ കൂട്ടിക്കൊണ്ടുവന്നപ്പോൾതന്നെ ദിവ്യചക്ഷുസ്സുകൊണ്ടു് ഞാൻ സംഗതി അറിഞ്ഞിരിക്കുന്നു. ദുർവാസാവിന്റെ ശാപത്താലാണു് പാവപ്പെട്ട ഈ സഹായമുചാരിണിയെ അങ്ങു നിരാകരിക്കാനിടയായതു്. വേദേ ഒന്നുമല്ല കാരണം. മോതിരം കണ്ടതോടുകൂടി ശാപമോക്ഷവും വന്നു

രാജാവു്—(നേടവീർപ്പു വിട്ടിട്ടു്) ആവൂ! എന്റെ പേരിലുള്ള അപവാദം തീർന്നു.

ശക—(വിചാരം) ആശ്ചര്യപൂർവ്വം കാരണം കൂടാതെയല്ല എന്നെ ഉപേക്ഷിച്ചതു് എന്നു വന്നല്ലോ; ഭാഗ്യമായി. എന്നാൽ എനിക്കു ശാപം കിട്ടിയതായി ഓർമ്മയില്ല. അഥവാ ഞാൻ വിരഹംകൊണ്ടു ശൂന്യഹൃദയ ആയിരുന്നപ്പോൾ ആയിരിക്കണം ശാപമുണ്ടായതു്; അതാണു് ‘ഭർത്താവിനെ മോതിരം കാണിക്കണം’ എന്നു സഖിമാർ എന്നോടു വളരെക്കാര്യമായി പറഞ്ഞതിന്റെ അർത്ഥം.

മാരീ—കണ്ടേ, കായ്യം മനസ്സിലായല്ലോ ? ഇനി ഭർത്താവിനെ
പ്പറ്റി അന്യഥാ ശങ്കിക്കരുത്. നോക്ക!

ഉഷ്ണവും ശാപമൂലം സ്മൃതി മറയുകയാൽ
വല്ലഭൻ നിന്നെയന്നാൾ
കൈക്കൊണ്ടില്ലിന്നു പിന്നെക്കലുഷമകലവേ
സാദരം സ്വീകരിച്ചു;
ഉൾക്കൊള്ളും ധൂളിമൂലം പ്രതിഫലനബലം
മാഞ്ഞുനിൽക്കുന്നാനരം—
ത്തേൽക്കാ കണ്ണാടിയൊന്നും, മലിനതയാഴിയു—
ന്നേരമെല്ലാം ഗ്രഹിക്കും. ൩൨

രാജാവ്—ഭഗവാൻ അരുളിച്ചെയ്തതുപോലെ തന്നെ.

മാരീ—ഉണ്ണീ! വിധിപോലെ ഞങ്ങൾ ജാതകമ്ലം കഴിച്ചു വള
ർത്തിയ ഈ പുത്രനെ ഭവാൻ അഭിനന്ദിച്ചില്ലയോ?

രാജാവ്—ഭഗവാനേ, എന്റെ വംശപ്രതിഷ്ഠ ഇവനിലാണ്.

മാരീ—അങ്ങേ ഈ പുത്രൻ മേലാൽ ചക്രവർത്തിയായ് ചമയും
എന്നു് അറിഞ്ഞുകൊൾക.

സന്തോദ്രീകതനന്ദിളപ്രസരമാം
തേരിൽ കരേറി സ്വയം
സപ്താംഭോധികളും കടന്നിവിടെ—
ക്കീടും ജഗത്താകവേ;
സന്തപൗലത്തെ ദമിച്ചു സർവ്വമനാ—
ഖ്യാനം ലഭിച്ചോരിവൻ
സംസ്ഥാനങ്ങൾ ഭരിച്ചു മേൽ ഭരതനെ—
ന്നുള്ളൊരു പേരാളുവോൻ. ൩൩

രാജാവ്—തൃക്കൈകൊണ്ടു ജാതകമ്ലം ചെയ്യാൻ ഭാഗ്യമു
ണ്ടായ ഇവനിൽ ഇതൊക്കെയും ആശിക്കാവുന്നതാണ്.

അഭിതി—ഭഗവാനേ, പുത്രിയുടെ ഈ മനോരഥം സിദ്ധിച്ചു
വിവരം ആളയച്ചു കണപനെ ഗ്രഹിച്ചിടുന്നു; പുത്രിയുടെ പേരി
ലുള്ള വാത്സല്യത്താൽ മേനക എന്നെ ഉപചരിച്ചുകൊണ്ടു് ഇവിടെ
ത്തന്നെ താമസിക്കുന്നുണ്ടു്.

ശക—(വിചാരം) എന്റെ മനോരഥം ഭവതി പറഞ്ഞല്ലോ.

മാരീ—അദ്ദേഹത്തിനു തപഃപ്രഭാവം കൊണ്ട് ഇതെല്ലാം പ്രത്യക്ഷമാണ്.

രാജാവ്—അതാണ് ഉരു എന്റെ നേരെ കോപിക്കാത്തതു്

മാരീ—എന്നാലും ഈ സന്തോഷവർത്തമാനം പറഞ്ഞയങ്ങതാണ്. ആരവിടെ?

ശിഷ്യൻ—(പ്രവേശിച്ചിട്ടു്) ഭഗവാനെ, ഞാൻ ഇതാ ഇറു ഉണ്ട്.

മാരീ—വസ, ഗാലവ, ഇപ്പോൾതന്നെ ആകാശമാഗ്ഗമാലപ്പോയി കണപമഹർഷിയോടു ഞാൻ പറഞ്ഞയച്ചതായി സന്തോഷവർത്തമാനം ചെന്നുപറയണം. എങ്ങനെയെന്നാൽ 'ദ്രുവാസാവിന്റെ ശാപം നിവർത്തിച്ചതോടുകൂടി ദ്വാപർവനിട്ടു് ദുഷ്ടാഷന്തരാജാവു് പുത്രനേയും ശകുന്തളയേയും സ്വീകരിച്ചിരിക്കുന്നു' എന്ന്

ശിഷ്യൻ—അരുളിച്ചെയ്തതുപോലെ. (ചോയി)

മാരീ—ഉണ്ണീ, നീയും പുത്രഭാര്യസമേതം സുഹൃത്തായ ഇരുന്റെ രഥത്തിൽ കയറി രാജധാനിയ്ക്കു യാത്ര പുറപ്പെടാം.

രാജാവ്—ഭഗവാന്റെ ആജ്ഞ.

മാരീ—ജന്തുവിൽ മഴ പൊടിച്ചിടട്ടെ നിർന്നാട്ടിലിറുൻ;

കൂട്ടു പലതു ഭവാനും ചെയ്തു വിണ്ണോർക്കുവേണ്ടി;

ഉതവികളിതു മട്ടിൽ തങ്ങളിൽ ചെയ്തു ലോക-

ദപിതയഹിതകൃതിക്കായ് വാഴുവിൻ ദീർഘകാലം. നമു്

രാജാവ്—യഥാശക്തി ശ്രേയസ്സിനുവേണ്ടി യത്നം ചെയ്യാം.

മാരീ—ഉണ്ണീ, ഇനിയും എന്തുപകാരമാണ് നിനക്കു ഞാൻ ചെയ്യേണ്ടതു്?

രാജാവ്—ഇതിൽപരം പ്രിയം എന്താണു വേണ്ടതു്? എന്നാലും ഇത്രയും ഇരിക്കട്ടെ.

(ഭരതവാക്യം)

മിനയൂണം പ്രകൃതിഹിതം പ്രജേശപരൻ;

ജ്ഞാപിക്കണം മഹിമയെഴും സരസ്വതി.

എന്തു കൃഷിയെ നിമുതിമാലകററണം

സ്വർഗ്ഗത്തിനായ് വിലസിന നീലലോഹിതൻ.

(എല്ലാവരും ചോയി)

ശ്രീഭം.

